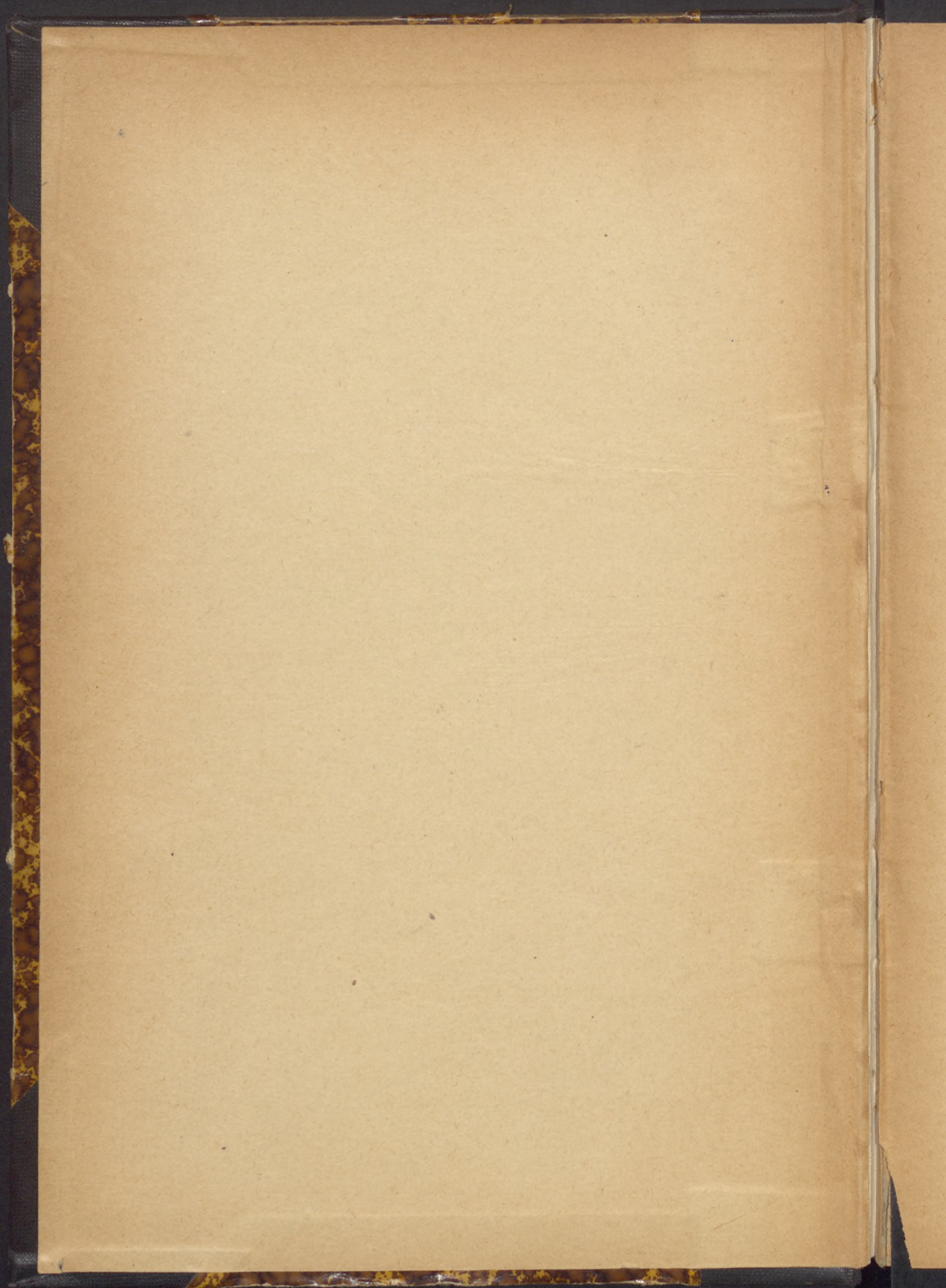

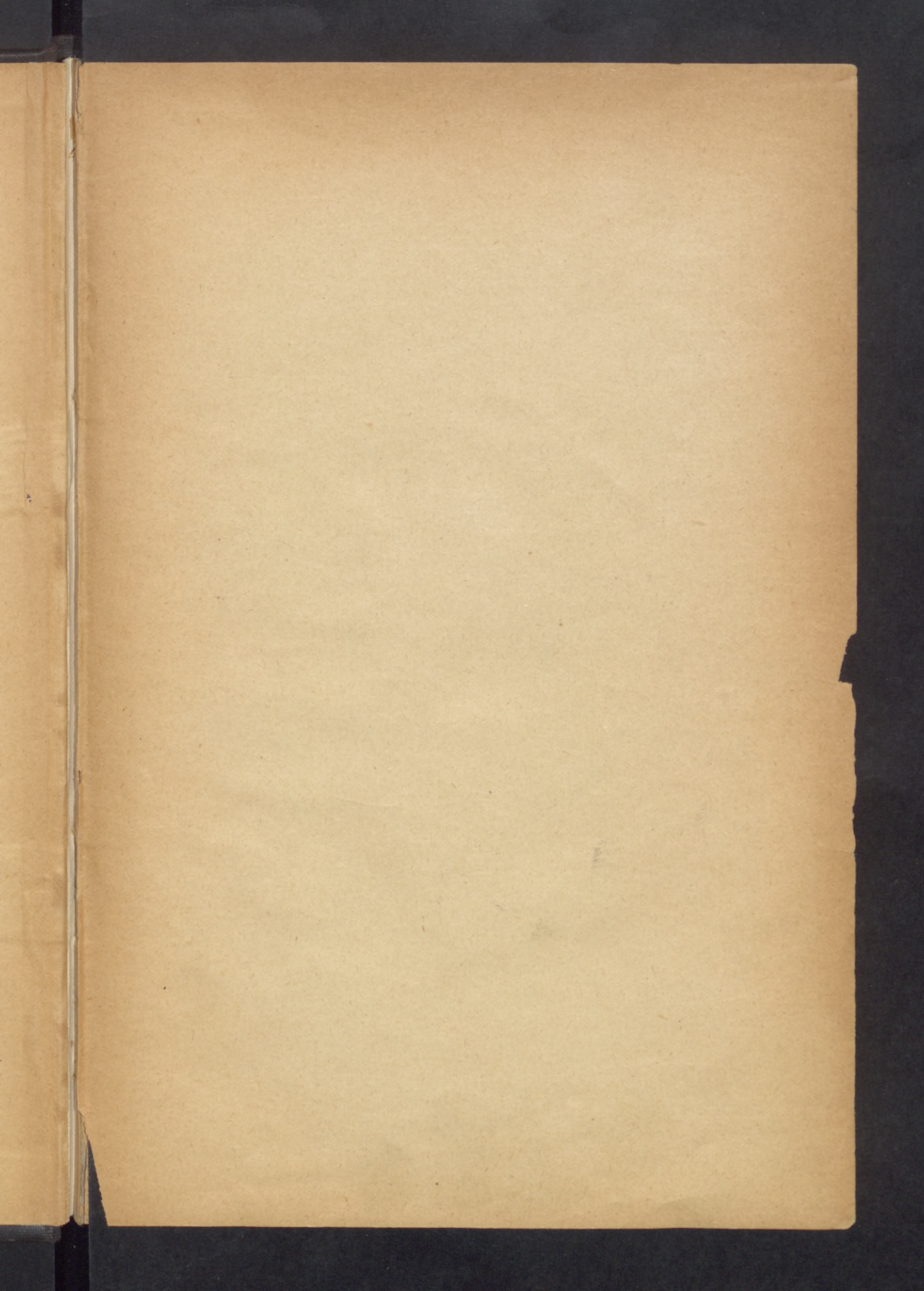
84455

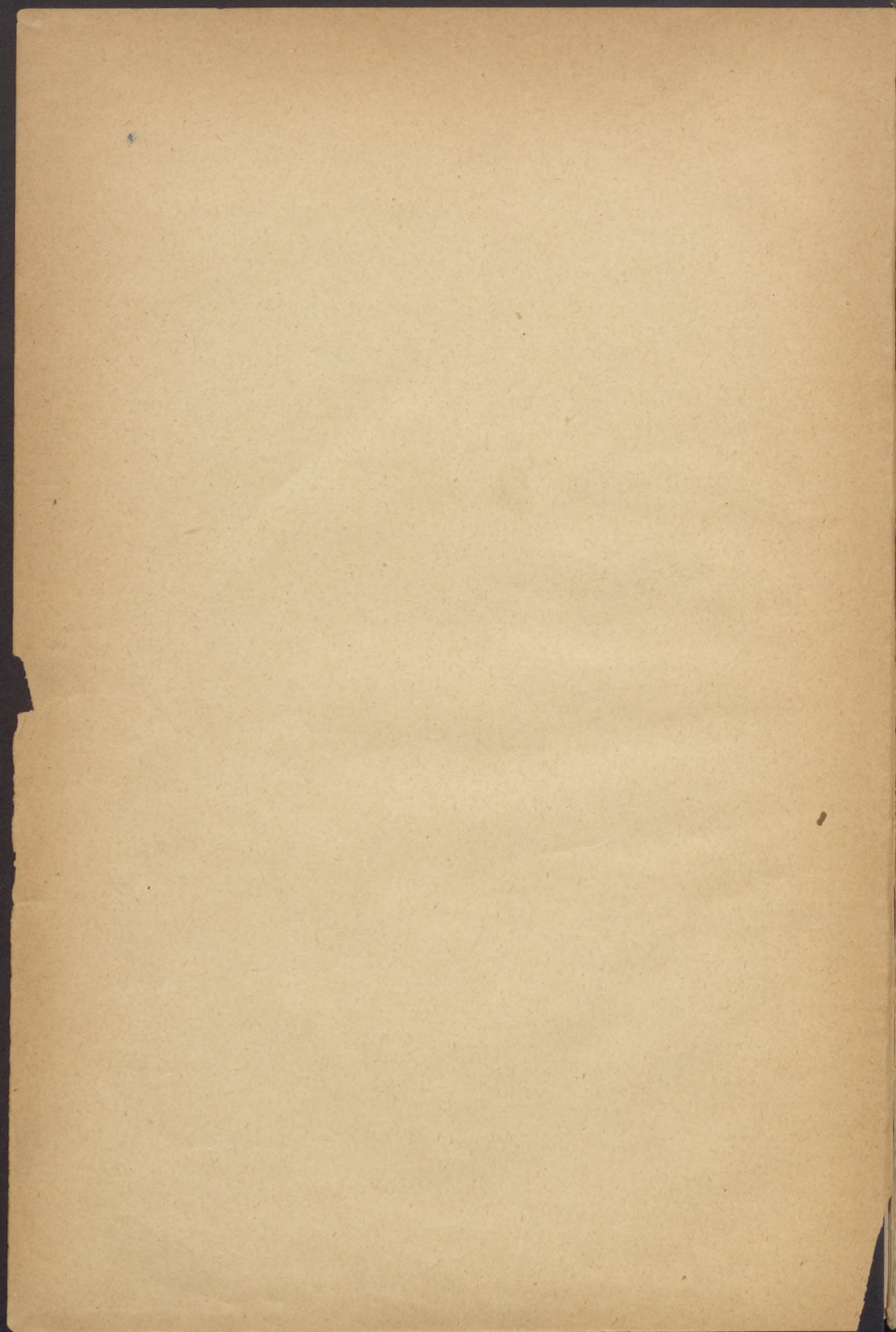

CZÓBEL ERNŐ

HELTAI GÁSPÁR
DIALOGUSA
A RÉSZEGSGÉRŐL
ÉS
TOBZÓDÁSRŐL

(1552)

A MAGYAR TÁRSADALOM LELKI ÉS ANYAGI
VÁLSÁGA A REFORMÁCIÓ KORÁBAN

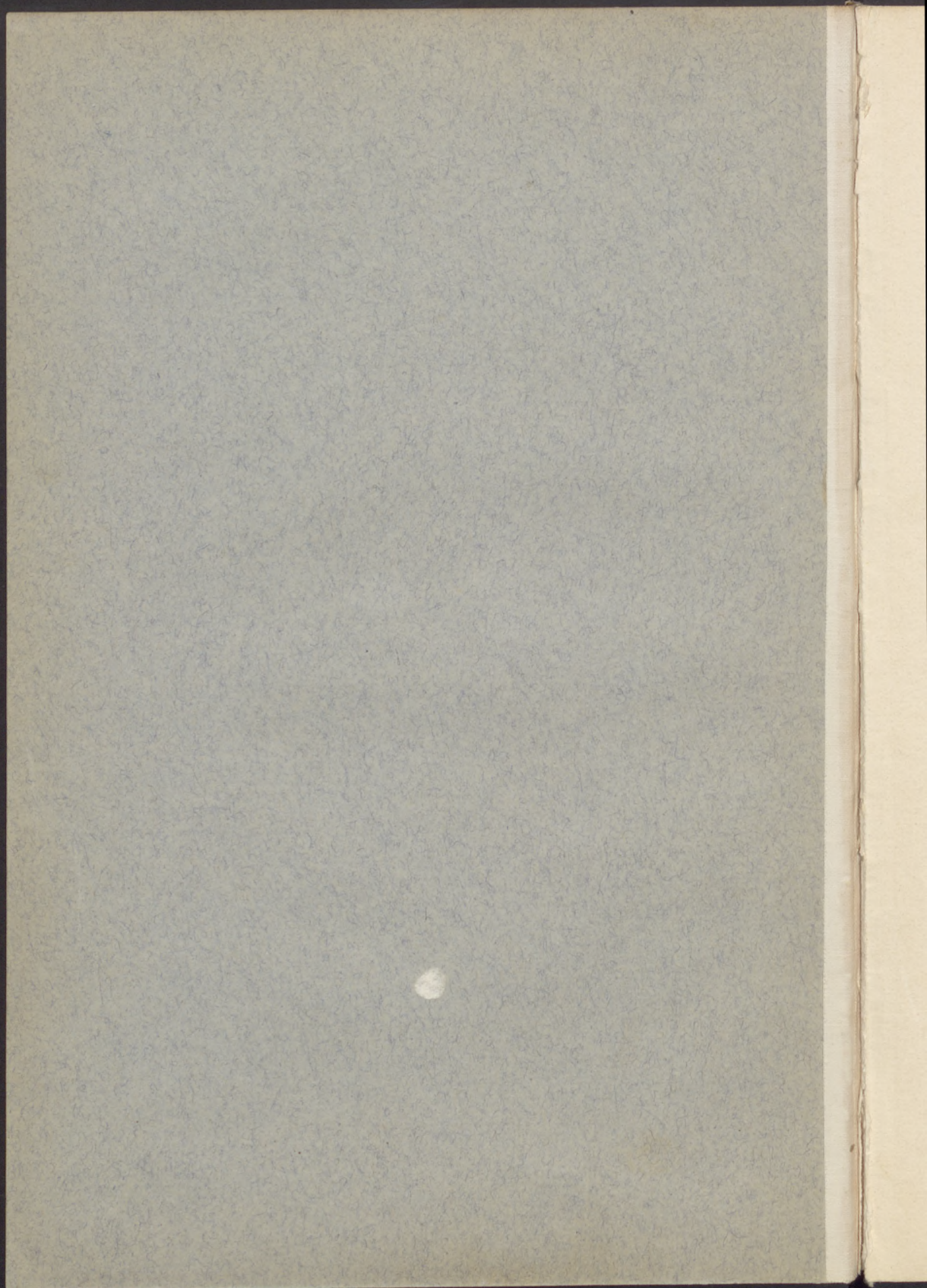
BUDAPEST

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

VI. Andrásy-út 21

HELTAI GÁSPÁR DIALOGUSA
A RÉSZEGSÉGRŐL ÉS TOBZÓDÁSRÓL

(1552)

A MAGYAR TÁRSADALOM LELKI ÉS ANYAGI VÁLSÁGA
A REFORMÁCIÓ KORÁBAN

IRTA

CZÓBEL ERNŐ

BUDAPEST

1911

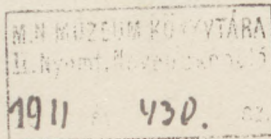
1.

142
98

A 4—9., 40—53. és 56—57. lap különlenyomat
az Egyetemes Philologiai Közlöny XXXV. 1911. évfolyamából

84455

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Vallásos könyvként áll elénk Heltai Gáspárnak a részegség és tobzódás ellen írt dialogusa. Csupa panaszkodás és feddés, példa és intés, fenyegetés és átok. A panasztevéshez jogot, az intéshez tekintélyt, a feddéshez bátorságot, a fenyegetésnek erőt, az átoknak fogamatosságot a vallásos meggyőződés s a hit hatalma ad. Minden igazságnak a bibliában kell gyökereznie, a parancsok mind a vallásnak, a protestáns vallásnak parancsai, a bűnök az ördög művei, az erkölcsös élet, melyért a könyv hadakozik, az istenes élet.

És ez a könyv mégis, nemcsak vallásos, egyházi munka, de világi könyv. Nem a templomi vagy az egyházi rendhez nyul, nem hittételekről vitatkozik, nem elmélkedő, áhitatos írás, hanem világi viszonyokat bolygat meg, a mindennapos élet dolgait hánytorgatja. A hogy a reformáció nagy mozgalmában is szorosan együtt és sokszorosan egybefonódva jelent meg a vallási és világi reformmunka, ez a reformációs könyv is világi célokat szolgál és ezzel a reformáció feladatait tölti be. Így azután közvetlenebbül vezet el sok olyan társadalmi és gazdasági jelenséghez, mely a reformációval szorosan összetartozik, keletkezésére és terjedésére nagy hatással volt.

Ez adott okot és alkalmat arra, hogy hosszabb művelődéstörténeti fejtegetéseket adjunk a dialogus ismertetése elé. Meg kellett néznünk a reformációnak néhány kapcsolatát a társadalmi és gazdasági viszonyokkal, mert ezek egyben kulcsát adják a dialogus tartalmának is. Ezek magyarázzák meg az ilyen «egyházi karddal» és «világi karddal» egyszerre harczoló könyvnek a keletkezését.

I.

A dialogus megjelenése.

A könyvek feladata a magyar reformációban. Heltai Gáspár nyomdája. Heltai az erdélyi magyar egyházak reformátor-mindenese 1553-ig. Ezidőbeli könyvkiadásai. A vigasztaló könyvecske és a dialogus. A Kendi Antalhoz írt ajánlás. A dialogus czélja.

1550-nek közepe táján kapott Heltai Gáspár nyomdát a kezébe, melyet egészen ő maga vezetett és irányított — ha nem is volt egyedül az övé. Gyorsan, egymásután ad ki most olyan könyveket, melyek az új hitnek, a szigorúan lutheri felfogásnak meggyökeresítését szolgálják. Nem agitációs könyveket. A hogy egész Magyarországon, az erdélyi magyarság között is a protestantizmust nem könyvek terjesztették el, nem agendák és káték, nem az iskolakönyvek, nem is a bibliafordítások végezték a térítés munkáját. A prédikációk, melyeket az új hitű pap a templomban, a különböző istentiszteleti és ájtatos cselekedetekkor elmond, a nyilvános vitatkozások, piaczi, vásári beszélgetések, személyes propaganda, az országos, a megyei, városi vagy a falusi társadalom vezető embereinek állásfoglalása, mozgalmak, melyek a katolikus egyház fölösleges és terhes hatalma ellen szerveződtek, közvégzések, törvények, rendeletek, tanácsi határozatok, bírói döntések, melyek a régi egyház erejét és tekintélyét támadták — ezek voltak az új hit elterjesztésének, a térítésnek eszközei. Magyarországon az egyházi, a vallásos könyveknek a reformáció kezdetén nem a népnek, a nagy tömegeknek megtérítése volt közvetlen feladatuk. Részben reformátoroknak teremtésére és nevelésére kellett, habár ezt a munkát — meg, a mennyiben ahhoz könyv kellett, a nagy uraknak, főhivatalnokoknak és a gazdag polgároknak a meggyőzését — sokkal inkább a külföldi reformátoroknak latin és német könyvei végezték el. Másrészt pedig a reformátoroknak, az új hit szolgálóinak használatára, segédeszközeiül kellett az első könyvek és, a mi a legfőbb, általában a már megtérítettek hitének meggyökeresítésére, feltámadott tudásvágyuk kielégítésére, az új hitelveknek minden irányban való alkalmazására.

Plyenek az első esztendőkből a kolozsvári nyomda könyvei is. Kolozsvárnak s az egész erdélyi magyarságnak reformációja 1550-ben ott tartott, hogy nemcsak már elbírta, nemcsak hogy már be tudott fogadni könyveket, de továbbhaladásához, megerősödéséhez okvetetlenül szüksége volt rájuk.

Az erdélyi magyar protestáns egyházaknak Heltai volt a vezető reformátora, a míg egészen lutheránusok voltak, a míg a kálvinizmus a szűkebb Erdélyen belül is nagy erőre nem kapott, az augsburgi vallásbéke után, 1556-ban: az önálló erdélyi fejedelemség megalakulásáig s az erdélyi secularisatióig. Könyvkiadásaiival azonban Heltai nemcsak a kolozsvári protestánsoknak szolgált. Hiszen Kolozsvárott többen vannak szászok, mint magyarok. Kolozsvárnak magának inkább német könyvek kellenének, holott a kolozsvári nyomdának legtöbb könyve már az első négy esztendőben magyar. Csak eleinte ad ki Heltai egy-két német munkát is, később már egyet sem. Azért van ez, mert a szászokat lefoglalta már magának a Németországból behozott munkákon kívül a brassói nyomda, a szászok számára Heltainak könyvekkel nincsen semmi tennivalója. Ez a körülmény, a mely különben is egyik legfőbb oka annak, hogy a szász születésű Heltai, a kolozsvári szászoknak papja, magyar íróvá lett, ez vitte, terelte Heltait arra, hogy a kolozsvári és a Kolozsváron kívül levő erdélyi protestáns magyarságnak szolgálatára fordítsa nyomdáját.

Az universitasbeli szászoknak reformációjában és Wittenbergben szerzett tapasztalatokkal és tekintéllyel, Honter mellett,¹⁾ s külföldi egyetemen tanult nagy tudással, meg azért is, mert Kolozsvárott, az erdélyi magyarság politikai, katonai és gazdasági fővárosában működött, arravaló tehetségekkel és erős jó akarattal és most mindehhez nyomdával a kezében — Heltai Gáspár látta el egy ideig az erdélyi protestáns magyar egyházak számára mindazokat a feladatokat, melyeket könyvekkel kellett és lehetett elvégezni.

Így ő volt az erdélyi protestáns magyar egyházak vezére addig, a míg igazán vezérre: központra s egyéni vezetésre nem volt még szükség — csak jótanácsra, segítőeszközökre: a mikor a protestáns hit elhatolt már majd mindenhová, a hová valaha is eljutott, a miután a lutheránus egyházi élet kifejtésére, az egyházi szervezet kiépítésére került a sor. 1553-nak második felében elveszíti hat évre a nyomdát s a mikor 1559-ben megint kezébe keríti, ekkor már a kálvinizmus volt felül, a melyhez nem tudott mindjárt alkalmazkodni és csatlakozni Heltai, a ki a lutheri hitért Erdélyben a magyarok közt legtöbbet tett, a kit sok emlék, sok együtt végzett munka, sok onnan kapott kitüntetés,²⁾ faji s talán családi vonatkozások

¹⁾ Egy híres szebeni patricius-családnak, az Oltardus familiának albumába a család őse, Scherer (Rasoris) András szabómester, 1543-ban följegyezte, hogy «eodem anno Gasparus Heltanus Wittebergam adivit svadente M. Johanne Hontero, epistolas M. Martino Luthero et Philippo Melanchthonis allaturus». (Az Album Oltardianumot gróf Kemény József adta ki ebben a gyűjteményben: Deutsche Fundgruben. Hrsg. von E. v. Trauschenfels. Brassó 1860. Az idézett hely 13. l.)

²⁾ A szebeni polgármesteri számadásokban fordul elő ez a két tétel 1545-ben: Item 19. Augusti misso Petro Lugossy ad nuptias domini parochi Colossvariensis expensae flor. 1. den. 0. — Cum eodem pro munere tapetam unam cum stragulo uno pro flor. 7. den. 0. (L. H. Herbert: Die Reformation in Hermannstadt ... Szeben 1883. 27. l.) — 1546. október 26-án a szebeni tanács egy követet, János deákot, elküld Kolozsvárra Heltaihoz, hogy vele a vallás és egyház dolgairól tanácskozzék. (L. Herbertnél 22—26. l. — v. ö. Wolf J.: J. Honterus ... Brassó 1894. 60. 61. 169. 170. lk. — Höchs-

is,¹⁾ a kit annyi kötelék fűzött az universitasbeli szászokhoz. Heltainak a kálvinizmus diadalra juttatásában nincsen szerepe. Immár szükség volt ugyan vezérekre is, de ezek nem a tétovázók és huzódózók közül kerülnek ki, akkor sem, még ha könyvnyomdájuk is van. Heltai Gáspár tehát csak addig látta el a szükséges segítő könyvekkel az erdélyi magyar protestáns egyházakat, a míg egy időre el nem veszíti a nyomdát: 1550-től 1553 ig volt az erdélyi magyar protestáns egyházak reformátor-mindenese.

Könyveivel hatott bizonyosan Erdélyen kívül is és az Erdélyhez kapcsolt magyarországi részekben, de ezeken a területeken inkább az első magyar reformátoroknak külföldön nyomtatott könyvei működnek és hatnak. Elsősorban tehát az erdélyi magyar egyházakat látta el Heltai ezalatt a pár év alatt minden olyan segítő könyvvvel, könyvben adható jótanácsossal, útmutatással, példával, tanítással, a melyre az új, de már rendes kerékvágásba került vagy készülő egyházi és vallásos életnek legelsősorban van szüksége.

Mindazok a könyvek, melyek ez idő alatt a kolozsvári nyomdából kikerültek, a már befogadott új hit megszilárdításának szerszámai — a hívőknek, a még egészen ki nem épült, épen szervezkedő, rendezkedő új egyházaknak első szükségleteit elégítik ki. Papoknak, tanítóknak szóló könyvek, nekik tanításul, a hitnek, a szertartásoknak egységéért: Bucer és Brenz urvacsorai hitvallása, az agenda. Gyermekeknek való könyvek — de inkább tanítóknak és szülőknek a kezébe: kis káté, nagyobb káté, ábécés káté. A hívőknek áhítatára, hitüknek megedzésére írott könyvek: egy lectionarium, Vizaknai Gergelynek theologiai olvasókönyve. Azután az a könyv, a mely nélkül protestáns hitélet nincsen — az anyanyelven szóló biblia: Mózes öt könyve, a próféták, Salamon könyvei és Jézus Sirach.

Íme, a biblián kívül mind olyan könyv, mely csak a hit tételeinek megfogalmazásával, megrögzítésével és kifejtésével foglalkozik, a szertartások értelmét s erkölcsi tanulságait fejtegeti. Csupa iskolakönyv s olyan épületes vallásos olvasmány, melyeknek az életre való tanulságait maga az olvasó s a tanuló kell, hogy levonja. Ám van Heltainak ez időből olyan könyve is, a mely az eleven életbe vág, beleszóll a mindennapi kenyérért küzködő élet közönséges és megszokott dolgaiba, megbeszél, megvilágít társadalmi viszonyokat is, a vallás elvont, tételes, általános erkölcestanát alkalmazza, egyenes, közvetlen

mann: Honter... Wien 1896. 106—111. lk.) — 1548 végén Besztercze meghívja Heltait plébánosának. (l. Wittstock: Beitr. z. Ref. gesch. d. Nösnergau. Wien 1858. 36. l. és Jakab: Okl. tár Kol. tört.-éhez II. Bpest 1888. 11—13. lk., továbbá az idézett Deutsche Fundgruben-ben: 17. l.) — A szebeni polgármesteri számadáskönyv szerint: 1549. 9. Augusti. Cum d. Chrystofo Lyst misso uno Tapete domino Casparo parrocho Colosvarien. propter Seruicia sua, que prestat Ecclesijs Saxonum, Empto pro... ff. 12. d. O. (l. K. Fabritius: Urkundenbuch zur Gesch. d. Kisdor Kapitels vor d. Ref. ... Szeben 1875. 231—2. lk. — Herberthnél: 27. l.) — Ez adatokat, a besztercei meghívás dolgát nem számítva, a magyar írók még nem vették észre, nem használták fel.

¹⁾ Valószínű, hogy Heltai felesége Szebenből való volt, mert máskülömben aligha küldött volna a szebeni tanács a lakodalmára ajándékot.

beszéddel ráfordítja az egyéni és társadalmi életnek megítélésére, javallására vagy kárhoztatására. Vallásos könyvnek kell lenni az ilyennek is, mert a tizenhatodik században az egyéni és társadalmi életnek még minden főbb mozzanata összefonódik egyházi intézményekkel, körösztül-kasul van szöve vallási képzetekkel, s ezért a társadalmi állapotokat sem lehetett, csak a vallás nyelvén, a hit logikájával megközelíteni és megérteni — vagy megtámadni s felforgatni.

Már az 1551-ben németül s 1553-ban magyarul megjelent Vigasztaló Könyvecske a hit tételeit közelebb hozza az élet valóságos helyzeteihez. A protestáns hittan fő elemeit, nagyjából a káté tartalmát adja elő, de nem a káték módszerével s formájában, hanem a kétségbeesett hívő ember vigasztalására, az ördög sok gonosz vetélkedésének visszaverésére, a mindennapos munkában adódó gondok elűzésére.

1552 elején pedig egy olyan könyvet adott ki Heltai, a mely egészen közvetlenül függ össze a reformáció korának társadalmi állapotaival, anyagi helyzetével és az akkori életmóddal; ezeket az állapotokat élénk rajzolva, határozottan ítélt is felettük és átalakításukért hadakozik. Mégis vallásos könyv ez és a reformáció céljait szolgáló, feladatait betöltő. Iránya szorosan összefügg azokkal az okokkal és erőkkel, melyek a reformációt szükségessé tették, tartalma, ha nem is igen rögzítették bele konfessziókba és symbolikus könyvekbe, mégis a XVI. században a protestantizmusnak nem kevésbé lényeges és rá jellemző tartalma volt, mint a milyen az új dogmatika s az új istentiszteleti meg egyházi rend.

Ez a könyv Heltainak a részegségről és tobzódásról kiadott munkája. Czímlapja: A RESZEG- | SEGNEK ES TOBZO-|dálnac veßedelmes | vóltáról valo | Dialogus. HELTAJ GASPARGASPAR | Colofvari plebanos al-|tal-|berzetet. | COLOSVARBA | 1552. | ¹⁾ — Kolofonja: COLOSVARBA NYOM-|tatot, Helthai Gaspar, es | György Hoffgreff | által. 1552. | eßtendöbe.

Kendi Antalnak «az Uristennek igéjének tiszta szeretőjének», ez «igaz nemes férfinak» ajánlja Heltai a könyvet. Hosszú s nem ideartozó dolog volna alaposan megmagyarázni, mi a jelentősége ennek az ajánlásnak. Heltai ez időbeli politikai állásfoglalásával függ ez össze. A protestáns hit országos elismertetése s boldogulása ekkor az önálló Erdély megalakulásától s a katolikus Habsburg uralom alól való felszabadulástól függött. Ez a körülmény határozta meg Heltai politikáját. Heltai is, mint a hogy Kolozsvár városa s az erdélyi protestánsok valamennyien, a Habsburg-ellenes törekvéseknek volt a híve, támogatója s valószínűleg az agitátora is. Mutatja ezt az, hogy az Izabella visszahívására szervezkedő nemzeti pártnak vezető embereivel összeköttetésben volt. Csáki Mihály adta 1551-ben bibliafordításának költségeit. Vigasztaló könyvecskéjét 1553 augusztusában Báthory Annának ajánlja, a ki Báthory György-

¹⁾ A gyulafehérvári Batthyányi könyvtár egészen ép és teljes példányát használtam. — A címlapon az 1. 3. 5. 6. 9. sor veres betűkkel van nyomva. — Tizenkét kis 8° ívből (A—11), 96 számozatlan levélből áll. — Betűi a nyomdának nagyobb betűi. Csak az ajánlás, az utolsó két lap s az egyes részek előtt levő rövid sommák vannak a kisebb típusból szedve. — Az egyes részek, az utolsót kivéve, inicziáléval kezdődnek.

nek¹⁾ a felesége. Nagy kátéját *Szentgyörgyi Péter* deáknak, a nagybányai kamara prefektusának ajánlja, a ki nagy áldozatokkal, pénzzel, fegyverrel, sereggel segítette az ellenzékét.²⁾ Ilyen Heltainak a Kendi Antallal való összeköttetése is, mert Kendi volt éppen a Ferdinánd ellen elégedetlen uraknak vezére.³⁾

1552-nek az elején, az első heteiben — mindenesetre nagyhét előtt, de nem sokkal az előbbi év karácsonya után — jelent meg a dialogus. Az ajánlásból tűnik ez ki, melyet Heltai mindenesetre a könyv megírása, sőt talán a kinyomatása után írt. Elmondja az ajánlásban, mit akar ezzel a könyvvel. *«Ez elmúlt napokban — írja Heltai — mikor ülettük⁴⁾ volna a mi Urunk Jézus Christusnak születésének napját, kezdék az időről gondolkodni, mely nemesen rendelték a régi szent jámborok azt, a hitnek ágai szerint, hogy ugyan rendszerént majd minden ágáról egész esztendő által prédikálhatnak».* A régi szent jámborok és prédikátorok — az első keresztény községek korában — a szegény községet és a szegény együgyűeket sorjában a hit ágainak megismerésére vezették. *«Nem mulasztották el az ünnepnapokat a sok külemb, emberektől találtatott pepecselésekkel és czere-móniákkal, mint az ő utánok valók azután cselekedtek és mostan is a képmutatók cselekednek».* Ez a római katolikusoknak szól. Az igaz hit tanítói nem így cselekednek. Íme Heltai maga Karácsony napján a hitnek erről az ágáról prédikált: *Ki fogantatott szent Lélektől. «A nagyhétén következik majd» a hitnek néhány más ága, husvét napján meg Krisztus feltámadásáról leszen emlékezet.*

De azért még ma sincs minden rendjén. Mert az ördögnek az az igyekezete, hogy valahol az Uristen egy templomot épít: ott ő mindgyárást egy kápolnát rak melléje. *«Mert egész esztendő által önekie is elrendelt idője vagyon, mikor az emberek nagy buzgósággal, nagy jó kedvvel önéki szolgálnak. Mert mindjárt a mi Urunk Jézus Krisztus születésének napja után következik az ördegnak nagy ünnepe, a Regélő hét, ottan a farsáng &c.»⁵⁾ akkor isznak az emberek, tobzódnak,*

¹⁾ Pártállásáról l.: Veress Endre: Erdély fejedelmi interreguma. (Akad. tört. Értek. XVIII. k.) Bpest. 1899. 54. 119. l. — Budai F.: Polg. lexicon. II. kiad. Pest. II. k. 1866. 118. l.

²⁾ Szentgyörgyi Péterről l.: B(arabás) S(amu): Erdély történetére vonatk. regesták 1551—1553-ig. (Tört. Tár. Bpest.) 1891. 436. 618. lk. 1892. 671—672. l.

³⁾ V. ö. egyebek közt: Szilágyi: Erd. Orszgy. Eml. I. 447. 452. 581. lk. — Jakab: Kolozsvár tört. II. 68. 193. l. — Acsády: Mg. három részre oszt. tört. 333. l. — Barabás id. regestái. 1892. 659. 672. lk. — Veress E. id. műve. 49. 54. 120. lk.

⁴⁾ Betű szerint: «illetuk». V. ö. Nyt. Sz. III. 893—4. h.

⁵⁾ Benn a könyvben, Heltai még egyszer említi a regélést: *«a sok duska itálnak, a sok regelésnek nincsen semmi vége»* (C7a lap.). — Heltainak ezen szavait a régi magyar népköltészet és népszokások kutatói igen értékes adatként használták fel. Először Kriza János (Vadrózsák I. 532. l.). Azután Szabó Károly (A királyi regösökről. Századok, 1871. 559. l.) Legújabbán pedig Sebestyén Gyula, a ki szerint: *«Heltai szavai alapján bátran hihetjük, hogy az erdélyi regélő népszokás a XVI. században még teljes épségben megvolt. Innen lehet bizonyossággal megállapítani azt is, hogy a regélő hét mindjárt karácsony után kezdődött, december 26-án; bezárta ezt a hetet január elseje, a január 6-iki vízkeresztet követő napon*

lakoznak és külemb-külembféle heábavaló költséget művelnek. És noha azt művelik, de kevesen gondolják meg azért, mit művelnek. És száz közül sem gondolja egy, mely igen nagy bűn legyen a részegség és tobzódás. Gyűjtettem ezokaért e kis könyvecskét, hogy az embereknek eleikbe adnám, az én ítéletem szerint, ez iszonyoságos bűneknek nagy voltát: hogy eszekbe vevén magokat, ismét ennekutánna ez ondokságokat éltávosztassák és az Uristennek parancsolattya és kívánsága szerint józanon éljenek».¹⁾

Heltainak és könyvének a céljával tehát tisztában volnánk és most ahhoz láthatnánk, hogy a hitnek, a tudásnak, az okoskodásnak és a szép beszédnek eszközeivel hogyan próbálja Heltai szolgálni és elérni ezt a célt. De a reformáció korában, már kezdetén is, oly sokan tűzik ki maguk elé ezt a célt minálunk és ha széjjelebb tekintünk, más országokban is, hogy érdemes előbb még avval is foglalkozni, miért, hogy a reformációval egyidőben, egyszerre olyan fennszóval és szélitében-hosszában hangzik fel a panasza és feddés a részegségnek és a tobzódásnak veszedelmes volta ellen, a sok hiába való költsékezés kárhoztatására, — érdemes magával Heltainak a célkitűzésével is foglalkozni.

pedig megkezdődött a farsang. (A regösök. M. népk. Gyűjt. Új F. V. k Budapest, 1902. 79—91. lk. — Regös énekek. Bpest, 1902. 4. l.).

¹⁾ Ezután szólítja meg Heltai Kendit és említi, hogy 16 esztendeje már, hogy magyarul kezdett tanulni. Az ajánlásnak ezt a részét Szabó Károly közlése (R. M. Kt. I. 1879. 14. lap 29. szám) után sokszor közölték már, sokszor felhasználták. — Az ajánlás az A2a—A4a lapokra terjed. — Hogy a könyv készen volt már megírásakor, tartalmából tűnik ki: nem beszélne az «elmúlt napok»-ról, nem mondaná, hogy gyűjtötte ezt a könyvet. — Hogy az ajánlás megírásakor a könyv többi része talán már ki volt nyomva, arra az mutat, hogy az ajánlásnak mások a betűi, mint a szövegé s egy lap (A4b) üresen maradt. — Nem egészen lehetetlen, hogy a könyv 1552. utolsó napjaiban jelent meg és nem az év elején: A könyv már ki van nyomva, csak az ajánlást írja és szedeti ki Heltai 1552. karácsony után — de még azon évben, az utolsó héten. De mégis sokkal valószínűbb, hogy 1551. karácsonya után írta Heltai az ajánlást, s mivel a kinyomatás már átnyúlott a következő évre, ezért 1552. a dátum a címlapon is, a kolofonban is.

II.

Társadalmi válság.

A mértéktelen életmód Európában az árútermelés, a pénzgazdaság és a nemzetközi kereskedelem nekilendülése után kezdődik. Az alsóbb osztályok hamar elszegényednek. A XVI. század nagy nemzetközi válságai. Általános hanyatlás, kivált Németországban és Magyarországon. Le kell fokozni az igényeket. A reformáció a mértékletesség szolgálatában. Protestantás aszketizmus. Luther néhány nyilatkozata.

Azok közt a társadalmi és erkölcsi bajok közt, melyek a reformáció elkövetkezését szükségessé tették, igen nagy erővel ható volt a társadalom minden osztályában szertelenül nagyra nőtt pazarlás, mértéken felül való költsékezés és fékezetlen tobzódás. Nem a XVI. században, nem is a XV. végén ütött ki ez a baj, hanem a XII. század óta harapózott el — hol korábban, hol később — mindazokban az országokban, a melyeket a kereskedelem, az árútermelés, a világforgalom és a pénzgazdaság akkor megindult erősebb nekilendülése magával ragadott. Nem volt egy osztály sem, a mely ne gyarapodott volna a gazdasági fejlődésnek ebben az új korában, egy osztály sem, a melynek az életmódja ne tágult, jólléte nem emelkedett volna. A társadalomnak meggazdagodásával együtt fejlődött az a kultúra, a mely azután a renaissanceban tetőzött, ezekben a bőséges esztendőkből kapott rá mindenik osztály a tobzódásra, részegességre, ekkor fordultak a fényűző, mértéktelen életre, az evésben, ivásban, öltöztetben mindenáron való túlzás és az evvel járó hivalkodás ekkor terjedt el. De panasz ez ellen ekkor még nem hangzik, mozgalmak, törvények még nem támadják ezt az állapotot, mert a társadalomnak megvan az ereje elviselésére, megvan a gazdagsága.

Ám a gazdasági fejlődésnek ugyanaz az új foka, mely a társadalomnak meggazdagodását és az életmódnak emelkedését fölidézte, később, továbbhaladásában, teljesebb kibontakozásában, az alsóbb társadalmi osztályokat rohamos hanyatlásra vitte. A művelés alá még nem vett szabad föld elfogy, a parasztbirtok elaprózódik, területe a mezőgazdasági termelés akkori fejlettsége mellett elégtelenné kisebbedik, a pénzgazdaság és vele a római jog behatolása a legtöbb helyt megbontja a régi faluközösséget, vagy a legelő, az erdő s a halas víz közös birtoklását. A földjükön parasztlakosságuk megerősödik, menekülnek a városba, a hol azonban a czéhes iparnak addig lehető volt gyors és kényelmes terjeszkedése már megakad, nem minden legény lehet már mesterré, a czéhek elzárkóznak, ki-

váltáságosokat nevelő és szolgáló intézményekké merevülnek meg és napszámosorba, csőcselék-életre kényszerítik a vagyontalanokat. Itt-ott már a manufaktúrák is szaporítják a birtoktalanok számát. Az uzsora minden bajt még megpecsétel, minden szorultságot még öszszebb ránt. A pénzgazdaság és az áruforgalom érdemessé, kívánatossá és lehetővé, a központi hatalmak megerősödése, meg a városok emelkedése szükségessé tette a földesuraknak, hogy a parasztokat határtalanul kizsákmányolják, jogaikból kiforgassák, terheiket megsúlyosítsák, szolgáltatásaikat megsokasítsák. A XIV. század második fele óta egyre kitörnek és kiújulnak az olyan társadalmi mozgalmak — legtöbbször egyben vallásiak is — melyekben a parasztság és a városokban felgyűlt vagyontalan tömegek erőszakkal próbálnak nyavalyáiktól megszabadulni. Mélyet bukik a birtoktalan, a katonai nemesség is, a lovagok osztálya, a melyet a zsoldos és gyalogos katonaság kialakulása, a tüzi fegyverek alkalmazása nagy mértékben tett hasznavehetetlenné és fölöslegessé.

Az árútermelés továbbfejlődésével így már a XV. században a köznemesség nagy része, a városi népesség alsóbb rétegei, a parasztság nagy tömegei olyan helyzetbe süllyedtek, a melyben terhes volt már az az életmód, a melyre előbb rászoktak. Ebben a században már sokan akadnak, a kik kemény szavakkal feddik, támadják a fényűzést, tobzódást és hivalkodást, de ezek a visszás túlzások ekkor még nem estek nehezükre a felsőbb osztályoknak, melyeknek a hatalma és gazdagsága még emelkedőben, terjedőben van. Ezért az ellenük való hadakozás még nem lett általánossá és jellemzővé sem az irodalom, sem a politika területén — a melyet a felsőbb osztályok foglaltak le maguknak.

A XVI. században azután megnehezült az idők járása a felsőbb osztályok fölött is. Konstantinápoly elfoglalása óta, kivált Szélim szultán foglalásai után a török veszedelem, másfelől a középkort berekesztő nagy felfedezések nyomában a világkereskedelem régi útjainak és irányainak gyökeres átalakulása, eltolódása, meg a XVI. század első felében megindult nagy árforradalom — azt a hanyatlást, a melyet az árútermelés és pénzgazdaság a leszorított alsóbb osztályokban elindított, a XVI. századnak már első felében még mélyebbre mélyítette és kiterjesztette még a felsőbb osztályokra, a polgárságra, a birtokos nemességre is. Néhány száz nagybirtokos családnak vagy tartományi fejedelemsnek, meg néhány nagykereskedőnek vagy bankárnak a gazdagodása nem takarhatja el a boldogulásnak, a megélhetésnek azt a megneheződését, mely a XVI. században ráhatott a felsőbb osztályokra is — persze csak azokban az országokban, a melyeknek az anyagi hatalmát és fejlődését a törökök és az újkort bevezető nagy felfedezések letörték: főkép Németországban és Magyarországon.

A hogy az ilyen sorsra került országok — Olaszországot kivéve, a mely a pápaság révén nagy jövedelmekhez jutott — a legkevésbé bírhatták meg tovább is a fölöslegessé haszontalanodott nagy vagyonú, nagy jövedelmű katolikus egyházat, nem bírhatték meg tovább azt az életmódot sem, a melynek fennmaradása magosságban tartásához már nem volt meg a gazdagságuk. A katolikus egyházzal való szakítás, a szekularizáció és a felsőbb osztályoknak az anyagi hanyatlása között igen szoros az összefüggés.

Ez az anyagi hanyatlás is az egyik fő hajtóereje volt a reformációnak, a katolikus egyháztól való mennél teljesebb elszakadásnak és ezért van az, hogy a reformáció szolgálatába állott annak a társadalmi szükségletnek is, a mely a hanyatló országokban ekkor már minden osztályra kényszerítően jelentkezett, a reformáció feladatává lett, hogy kielégítse ezt az új szükségletet: *lefokozni az igényeket, lesűlyeszteni az életmód szintjét.*

A reformációval egyszerre, egyidőben bővült általánossá a részegesség, tobzódás és tékozlás leküzdése érdekében való agitáció. Korábban csak néhány sötéten látó, de a jövőndőbe igen világosan látó morálpredikátor vagy szatirikus támadta ezeket a visszás állapotokat, meg a szegénynépnek az irodalomban és a politikában oly keveset szereplő szószerzői fordultak ellenük. Most, hogy a felsőbb osztályok helyzete is megromlott — általánossá lett az irodalomban, az egyház munkájában és a politikában is a fényűzés leküzdésére, a hiába való költekezés mérsékléséért a siralom, gúny, panasz, elmélkedés, feddés, átkozódás és kárhóztatás. Számtalan röpirat és elmélkedő könyv jelenik meg csakis ennek a célnak az érdekében, a legnépszerűbb írók mind szolgáltatába állanak ennek a társadalmi szükségletnek. A városi hatóságok ekkor kezdenek szigorú végzésekkal és rendeletekkel hadakozni az éjszakai kicsapongások, az ünnepnapokon különösen féktelen tobzódás és a részeges duhajkodás ellen. 1530-ban és 1548-ban a német országgyűlések szerves törvényekkel fordulnak a fényűzés minden formája ellen.

A társadalomnak ez a küzdelme a költséges, fényűző életmód megváltoztatására ám nemcsak kísérő jelensége volt a reformációnak, de a reformáció maga a legtevékenyebb benne. Ezért hirdetett a protestantizmus egy új aszkézist. Nem a középkori szerzetes-aszkézist akarta visszaidézni, de hogy a józan polgári takarékosagra, az életmódban magukmegtartásra hajlíthassa az embereket, sokkal szigorúbb erkölcs-tant, aszkétikus elméleteket és fejtegetéseket kellett elterjesztenie. Számtalan ilyen irányú protestáns vallásos és erkölcs-tani könyv szeléd széjjel, mik a testi gyönyörűségek megvetését, a szenvedések békecsendes tűrését, az ősi gonosz szenvedélyek, indulatok és hajlandóságok leküzdését, a régi Ádám meggyőzését, a világi hiúságokból és a hivalkodásból, magamutatásból való szabadulást ajánlották a hívőknek, jámborságos józan életet, — takarékosagot. Vagy fennen feddik a világ visszafordultságát, csúfolják, kárhóztatják a mértéket nem ismerő életmódot, nekitámadnak a fényűzésnek, a világi javakban való bujálkodásnak, mit a pápista egyház helyénhagy, még föl is szít, mert maga is belemerült ezekbe a fertelmességekbe. A protestáns íróknál a katolikus egyház, mint a fényűzés és tékozlás javallója, terjesztője, fenntartója jelenik meg, az ellene való küzdelem, a vele való szakítás a mértéktelen étellel, a hiú költekezéssel való szakítást jelenti, — a protestantizmusért, az új hittan elterjesztéseért, meg a józan, takarékos életért egyszerre harcolnak a reformátorok.¹⁾

¹⁾ Ezekhez a fejtegetésekhez sok más olvasmányomon kívül kivált a következő munkákat használtam: *Lindner*, Th.: *Weltgeschichte*. Stuttg. u. Berl. III. k. 1903. (Különösen 177—180. 199—228.), IV. 1905. (Kül. 145. 233—266. 315—334.), V. 1907. (Kül. 29—35. 119—121. 291—302.

Maga *Luther* is számtalanszor vádolta az ő «szeretett németjeit» részegességükért és tobzódásukért. Már a legelső reformátori írásában meglátható, hogy a reformáció nemcsak az egyháznak és a hittannak, hanem az igényeknek és az életmódnak is a reformációja. A jócselekedetéről 1520-ban írt munkájában ¹⁾ a hatóságoknak, felsőbbségeknek tennivalóiról szólva, azokról, melyekre kivált Németországban van éppen akkor leginkább szükség, azt írja: «Elsőbb is a *zabálásnak* és a *részegeskedésnek* szörnyű fertelmességét kellene eltávolztatniok, nemcsak mert ez semmirevaló, de *azért is, mert igen költséges*. Az ízes gyökerek és a fűszerek, ezek az olyan dolgok, mik fölöslegesek a jólléthez, nem kevés kárt tettek már az idei, világi javakban és tesznek még napról-napra. A világi hatóságoknak valóban sok mindent kell művelniök, hogy visszaszorítsák azt a két nagy-nagy bajt. Mert már igen mélyre és messzire ették bele magukat. De hogyan művelhetnének a hatalmasok az Istennek inkább tetsző szolgálatot, és *hogyan könnyíthetnének könnyebben a maguk országuk sorsán*. Azután meg arról van szó, hogy az *öltözködésnek* fölérheteretlen, oly sok vagyont elpusztított költségei ellen kell védekezni.» A német nemzet keresztyén nemességéhez szóló írásában (1520 június—augusztus) ²⁾ valamennyi ünnep eltörlését és egyedül a vasárnap megtartását azért ajánlja, mert az ünnepeken az emberek részegességgel, játékkal, semmittevással még sokkal inkább indítják haragra az Uristent, mint a közönséges napokon. (XVIII. cikkely.) Az egyházbeli bűnökkel végezvén, a XXVII. cikkelyben a világi bűnöket veszi sorra: «Elsőbb is a német nemzetnek egy általános tilalma és határozata kellene az *öltözeteknek* túlon-túláságos gazdagsága és költséges volta ellen, *a mi már sok nemes embert, oly*

315—324. 378—403.). — *Marczali H.*: A reformatio kora. (A Nagy Képes Világtört. VII. kötete.) Bpest. — *Illés J.*: Az újkori alkotmányfejlődés elemei. Bp. 1898. — *Janssen, J.*: Gesch. d. d. Volkes ... Freiburg in Br. I. II. k. 7. kiadás. 1881. III. k. 1. kiad. 1881. — *Bezold, Fr.*: Gesch. d. d. Reformation. (Az Oncken-féle Allg. Gesch. in Einzeldarst. III. főrészének I. kötete.) Berl. 1890. — *Lamprecht, K.*: Deutsche Geschichte. V. k. 3. kiad. Freiburg in Br. 1904. — *Mehring*: Deutsche Geschichte v. Ausgange d. Mittelalters. I. Berlin. 1910. — *Kampffmeyer, P.*: Gesch. d. modernen Gesellschaftsklassen in Dland. Berlin. 2. kiad. 1910. — *Engels*: D. d. Bauernkrieg. 3. kiad. Berlin. 1908. — *Gerdess, H.*: Gesch. d. d. Bauernstandes. Leipz. 1910. — *Lamprecht*: D. Wirtschaftsleben im Ma ... Leipz. 1885. 1886. (Kül. I. köt. 2. rész 1231—1242. lk.) — *Goedecke*: Grundriss zur Gesch. d. d. Dicht. ... 2. kiad. Dresden. I. 1884. II. 1886. — *Kautsky*: Thomas More u. seine Utopie. Mit einer histor. Einleitung. 2. kiad. Stuttg. 1907. — *Rogers, Th.*: D. Gesch. d. engl. Arbeit. 2. kiad. Stuttg. 1906. (Kül. 114—118. 268—270. lk.) — *Hervé*: Histoire de France et notions d'histoire générale. Új kiad. Paris. 1904. — *Roscher*: A nemzetgazd. rendszere. I. k. Új kiadás. Bpest. 1895. (Kül.: A fényűzésről szóló fejezetek, 425—448. lk.) — *Meltzl, O.*: Ueb. Luxus u. Luxusgesetze. Hermannstadt 1870. — Ide tartozik még több könyv azok közül is, melyeket alább, a 19—20. lapon idézek.

¹⁾ Von den guten Werken. Ez a könyv 1520. májusában jelent meg s még azon évben nyolcz újabb német kiadást ért.

²⁾ Első kiadása 4000 példányban jelent meg és egy hét alatt elfogyott.

sokakat a gazdagok közül szegénységbe döntött. Eleget adott nekünk az Isten gypajút és lent, annyit, mint más országoknak, nagyon is elég volna az minden rendnek arra, hogy illően és tisztességesen öltözködjék, nem kellene oly szörnyen sok kincset eltékozolni és kiszórni selyemért, bársonyért, aranynéműért, azért a sok külföldi áruért. Mondhatom, ha a pápa az ő túrhetetlen zsarolásaival meg sem is rabolna minket németeket, azért több bajunk volna még a soknál ezekkel az alattomos rablókkal, a selyem- és bársonykalmárokkal. Azt látjuk, hogy emiatt mindenki föl akar érni a másikhöz és fenhéjázás, irigység támad és nevededik közöttünk, — a hogy meg is érdemljük — holott elmaradna mind ez a baj és sok más nyavalyánk is, ha az Istentől nekünk adott javakkal megelégednénk. Hasonló módon kellene kevesebbíteni a sok *fűszert*, mert ez is az egyike ama nagy hajóknak, a melyek a német földről kihordják a pénzt.» Majd meg a zabálás és részegeskedés iszonyatosságáról beszél Luther: «Ez ellen is a világi kardnak kellene védekeznie, mert különben úgy lesz, a hogy Krisztus megmondotta, hogy az ítélet napja nagy titokban fog elkövetkezni, a mikor az emberek isznak és esznek, házasodnak és szerelmeskednek, építenek és ültetnek, vesznek és eladnak, és ilyen mostan a világ, de annyira, hogy bizony hiszem, az ítélet napja már közel van, a küszöbön, — még ha egy csöppet sem gondolnak is reá.»

Annak a bizonyítására, hogy a reformáció vette kezébe a tovább tarthatatlan életmód abbanahagyásáért való küzdelmet, nem kellett volna ezeket ideidézni. De Luthernek ezekből a soraiból igen élesen kitűnik, milyen lényeges összefüggés volt a katolikus egyházzal való szakítás és az igények összébbszorítása között, látjuk, hogy a protestantizmus únszolta a világi hatóságokat, ne túrják tovább a pusztítóan drága fényűzést és tobzódást, kiérthető, hogy az elszegényedés, a felsőbb osztályoknak is az elszegényedése miatt kellett az erkölestelen, fényűző életmódról való lemondást hirdetni, — a józanságot, a takarékoságot.

III.

Magyarország anyagi válsága.

Magyarország gazdasági fejlődésének menete a XVI. századig. Az ország helyzete a német-olasz-keleti forgalmi rendszerben. A XVI. századbeli hanyatlás oka: a nemzetközi válság és a török pusztítás. Visszafejlődés pénzgazdagságról terménygazdagságra. Eredmények.

Magyarországnak is a gazdasági és társadalmi fejlődése nagyjából ugyanolyan egészen a XV. század végetájáig — körülbelül Mátyás haláláig, — a milyen a többi előrehaladott európai államé, a német fejlődéshez pedig azután is hasonló még. Csak a méretek mások. A föllendülés nem volt oly erős, mint egyebütt, a gazdagodás mértéke kisebb volt, hogy aztán, kivált már a XV. században, az alsóbb osztályok sorsa még jobban megromoljon, s a XVI. században az egész ország annál mélyebbre bukják, felsőbb osztályai is annál inkább elszegényedjenek. Siettette és mélyítette, azután megállandosította ezt a hanyatlást az, hogy a török veszedelem Magyarországra volt a legártóbb, a legkárosabb.

Magyarország is azok közé az országok közé tartozik, a melyek a XVI. század nagy átalakulásai és fordulatai közben szörnyen letörttek. A világkereskedelem válsága kihatott Magyarországra is, a török elhatalmasodása és terjeszkedése meg éppen Magyarországot verte a legsúlyosabban. Magyarországnak is a közgazdasága, anyagi jólléte a nemzetközi forgalomnak ahhoz a rendszeréhez volt kötve, a melyet a felfedezések hatása és a kelet újabb megmozdulása, kivált a török előrenyomulása a XVI. században fenekestül felforgatott. Azok az összeköttetések, melyekkel a magyarországi kereskedő is kivette részét a keleti kereskedelemből, azok a külföldi piacok, melyeket ellátott, mikén megjelent, a politika és háborúság sok-sok változata, meg-megmásulása közben hol gyarapodtak, hol fogytak, alakultak, eltolódtak, — de bizonyos, hogy a XIII. század óta Magyarország mindig részesült annak a forgalmi rendszernek a javaiból, a melynek főútja a Földközi-tengeren át vezetett, főkihasználói az olaszok voltak, a mely szárazföldi utakon adta tovább egész Európának a Kelet czikkeit s a mely a centrális fekvésű Németországot rendkívüli gazdagodásra vitte. Magyarországi kereskedők összeköttetésbe lépnek az olaszokkal, eljutnak a dalmát kikötőkhöz, el Velen-czéig, Génúáig, közvetítik az olaszoktól átvett keleti árúkat észak és északkelet felé, nagy a forgalmuk a délnémet, a szász, az északi olasz és a dunai német vidékekkel, a flandriai, a cseh, morva, szilé-

ziai, lengyel, orosz városokkal, és mind e külföldi városokból meg nagy számmal járnak-kelnek, kereskednek, telepednek kereskedők egész Magyarországon. Ezenkívül kivették a magyarországi kereskedők részüket a keleti kereskedelemnek ama szárazföldi mellékútjából is, a melyeknek egyike a Fekete-tenger mellékéről a lengyel fő városok felé haladt, a hol a magyar kereskedők is megfordultak, a másika meg éppen Magyarországon át kötötte össze a nyugatot a kelettel.¹⁾

A magyar városok könnyen és gyorsan gazdagodnak. Városjogaink ugyanolyanok, mint a német városokéi. Nálunk is kialakulnak városzövetségek. A magyar állami pénzügyek nagyjából meg-egyeznek a többi fejlett európai állam pénzügyeivel. Az árúban való bővelkedés, az élénk árúcsere, az evvel járó olcsóság, a külföldi piacok nagy terjedelme és bővülése, a külföldi árucikkeknak és a sok szakmában igen magasra fejlett belföldi ipar készítményeinek értékesítése magában az országban, tovább közvetítése Lengyelország, Oroszország, Moldva és Havasalföld felé, a vámok és illetékek nagy összegei, a mezőgazdaság haladása és az ipar megerősödése, — ezek az eredmények és lehetőségek attól a forgalmi rendszertől függték, a mely a középkor végén teljességgel megbomlott és összekuszálódott, az úgynevezett német-olasz-keleti kereskedelem fennállásától. A XVI. század folyamán az olaszoktól közvetített keleti kereskedelem jelentéktelenné csökken; a délnémet és a dunai német városok elgyöngülnek, gazdagságuk oda van, mert kikapcsolódtak a világforgalomból, s ha tovább is tartják magukat, — de nem sokkal tovább — mint a magyarok, ezt más utak és új piacok kihasználásával tehetik, melyekhez a magyarországiak nem férhetnek; az északkeleti Európát nem, ahogy eddig, délfelől, a szárazföldről, hanem a Keleti-tenger felől látják el, részben még a németek, de egyre inkább csak a hollandusok; a német piac elszegényedett. A török miatt megszünt Magyarországnak közvetlen összeköttetése Olaszországgal. A Magyarországon át vezető kelet-nyugati út végképpen lehetetlenné lett. A külső kereskedelem tönkresilányodásával lehanyatlott a német belső kereskedelem is és az egyes német territóriumok szűkebb, önálló területekké zárkóznak, egymással szemben akarnak boldogulni, s ez Magyarországra végzetessé vált, mert a legelhatározottabban Ausztria tért erre az útra: már a XVI. század közepén igen szorosan elzárta, hozzáférhetlenné tette területét az idegeneknek vámok-

¹⁾ Régebben ezt az utolsót tartották a legfőbb útnak. Ma meg egyáltalában tagadják a megvoltát, — a XII. századon túlra. (L. Csánki, Meltzl, Takáts, Acsádi, Kerekes alább idézett munkáit.) De alighanem mégis megvolt. Zsigmond, a velenceiekkel ellenségeskedvén, mégsem utasította volna a magyarországi és németországi kereskedőket arra, hogy ezt az utat használják, ha addig is nem használták volna valamilyen mértékben, ha valamennyire járt és kitapasztalt és kihasználható út erre nem lett volna még a XIV., XV. században is. Persze, az Olaszországgal való összeköttetéshez képest talán jelentéktelen volt ez a forgalom s épen a XV. század második felében már alighanem egészen megszűnt, — a török miatt. (L. különösen: Kováts Ferencz: Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok tört.-éhez az Anjouk korában. Gazd. tört. Szemle. VIII. 1901. 433—434. lk.)

kal, tilalmakkal, a magyaroknak is, a kikkel szemben ezért és ekkor már megkezdte gyarmati sorba kényszerítő politikáját. A középkor végén megindult árforradalom, mit az amerikai nemesfém beözönlése rendkívül válságos méretűre hevített, a külső és belső forgalom megapadása folytán amúgy is nagyra nőtt és egyre fokozódó általános drágaságot még tűrhetetlenebbre növelte.

A külső és belső forgalom összezsugorodása, minden egyes osztály vásárlóképességének meggyengülése, a felfokozódott állami, hadügyi szükségletek, a hirtelen drágaság, — mindez oly szegénységre süllyesztette Magyarországot, hogy nem volt elég ellenálló képessége megállani a törökkel szemben, ezért nem tudott elég erőt összeszedni kiűzésére, — a minthogy ez az egész Középeurópára (a tengerek mentén levő országokat ide nem véve) kiterjedő anyagi, vagyoni-beli leromlás volt az oka annak, hogy a fenyegetett országok nem voltak elég erősek a törököknek egyesülten, összefogva való visszaszorítására.

Igy, a török pusztítás meg zsarolás miatt s a XVI. század nagy nemzetközi válságai következtében Magyarország szörnyen elszegényedett. Az országnak ugyan nem minden területén egyforma a pusztulás, sőt vannak szerencsés, fejlődő vidékek is. Néhány felvidéki város még emelkedett is a megélénkült, bár biztosság nélkül való magyar-lengyel kereskedelem segítségével, meg az észak és kelet közt időnként erre is lebonyolódó forgalom révén. Debreczen a török uralom alatt levő magyar Alföldnek kereskedelmi középontjává lett. Nagyszombat is fejlődött, mert idehúzódtak 1541 után a budai kereskedők. Komáromnak a föllendült török-osztrák keleti kereskedelem volt javára. De néhány szerencsésebb városnak vagy vidéknek a jóléte éppoly kevésbé deríti fel azt a szomorú képet, melyet a XVI. századbeli Magyarország mutat, mint néhány főúrnak meg nagykereskedőnek vagy uzsorásnak a gazdagodása.

A pénzgazdaság irányában megindult és előrehaladt fejlődés visszaesik és sok jele tűnik elő a terménygazdaságra való visszatérésnek. A földművelést igen nagy területeken visszaszorította a marhatenyésztés, a mi a parasztnépnek igen szomorú elszegényedését és megfogyatkozását jelenti, a mi már nem tud feltáplálni erős ipart, jómódban tartani városokat, még ha az evvel együtt rendkívülien kiterjedt marhakereskedés néhány nagykereskedőt, nagybirtokos tőzsért és egypár vásáros helyet meg is gazdagított. Emlékeztet ez arra a folyamatra, mely a XVI. század Angliájában történt, a hol a földművelést a juhtenyésztés szorította vissza, mely szintén csak gyéresebb és kisebb igényű lakosságot tud eltartani, épp úgy, mint az akkori marhatenyésztés. A hogy Angliában el lehetett mondani, hogy a juhok felfalták az embereket, Magyarországon is ez történt: a marhák felfalták az embereket. Az országgyűléseken a rendek keservesen panaszkodnak a hihetetlen drágaság miatt, a nemesség is tönkremegy már, a paraszt állandóan éheznek, — s ezalatt (egyes adatok vannak rá) ezrével hajtják ki külföldre nagykereskedők a magyar marhát. És milyenek azok a városok, a melyeket a marhatenyésztés és marhakereskedés emelt fel! A középkor pazar építészete abban maradt. A középkorban épült, a fejlődő mezőgazdasággal táplált városoknak igazán városképük van, a házak erősek és éke-

sek, a templomok pompásak és gazdagok, a bástyák és falak hatalmasak. Milyenné lett azonban Debreczen, mely ebben a korban, a XVI. és XVII. században nőtt fel. Meg volt áldva a marhatenyésztés és marhakereskedés minden áldásával, gazdagodott is, gyarapodott is, volt egypár dúsgazdag marhatőzsére, de nem volt igazi város, földbe sülyedő, náddal fődött, gyatra házakkal, palánkkerítéssel, mindenestül falu maradt, óriási falu, mely az arra járó külföldi utazókat bámulatra s megbotránkozásra ragadta, — s mutatja, hogy mily sovány, szűkös bőség, mennyivel silányabb gazdagság volt ez, mint a középkori, a mely a fejlődő földművelésen nyugodott.

A nemesfémányászat, mely a XV. században rendkívül fejlett volt s európai színvonalon állott, a királyi hatalom elgyengülése következtében hosszú időre lehanyatlott. A nemesfémek árának hirtelen rohamos csökkenése és a különben is, jórészt éppen a nagy marhakivitel miatt nagyra nőtt drágaság pénzhamisításra és rossz pénzek verésére vezetett, a minek a nyomában oly lehetetlen pénzvisszonyok állottak be, hogy a nép sok helyütt visszatért a cserekereskedésre, a hogy az Németországban is megtörtént. Az országgyűlések szigorú büntetésekkel, még fő- és jószágvesztés terhe alatt is próbálták fenntartani a kényszerárfolyamokat. A nyerstermények és élelmiszerek roppant áremelkedésével szemben a munkabér még csökkent, a fuvar is olcsóbb lett. A csavargók, koldusok, útonállók, bujdosók, tolvajok, rablók, orvok, gyűjtogatók nagyban elszaporodnak, országszerte kóborolnak; az országgyűlések egyre-másra hihetetlenül szigorú büntetéseket rónak a legkisebb büntetteikre is. Valamennyi hatóság a XVI. század folyamán nagyobb szigorúsággal hajtja végre ellenük a törvényeket, ez időre esnek a legnagyobb számmal a legkegyetlenebb büntető kivégzések.

A városokban a polgári jogokból kizárt szegény lakosság és az odatódult gyűlevész népség száma egyre gyarapodik. Az ipar, a hol el nem pusztult, ott összeszorult. A czéhek megállanak a fejlődésben, a piacz összeszűkülése megcsontosodásra vezet és mindenféle erőszakos kísérletekre, melyekkel a természetes jóllétet és fejlődést próbálják pótolni. Számátalan a kicsinyes veszekedés, féltékenykedés a különböző városokbeli czéhek között, az egyes czéhek meg határsértéseken, hatásköri összeütközéseken perelnek egymás ellen. A régi szabályokat reakziós irányban módosítják, hogy elzárkózhassanak. A legények munkaidejét meghosszabbítják, mesterré önállósításukat még jobban megnehezítik. Készítményeik árait szertelenül magasra próbálják tartani, mert kénytelenek vele, mert még így is rosszabb az üzletük, nehezebb a boldogulásuk, mint a milyen régebben volt. Az országgyűléseken igen sokszor felhangzik a panasza a mesteremberek és a mívesemberek drága árai ellen, kivált a mészárosok ellen. Maguk az országgyűlések készítenek ezért árszabályokat, vagy a megvéteket utasítják erre.

A mezőgazdaság hanyatlása, az általános drágaság, a török hódítás, a hadviselés új módja és a nagybirtokos főurak erősödése, — a minek az egységes központi államhatalom gyöngülése, a városok hanyatlása, a közigazgatás züllöttsége nagyban kedvezett, — elszegényítette, tönkrement, rabló vagy zsoldossorba, gyalogos szolgálatra avagy paraszti életmódra szorította a köznemességnek is nagy

részét.¹⁾ Az országgyűléseken a karok és rendek maguk is panaszkodnak a hallatlan drágaság ellen (például: Pozsony, 1550. 21. tez.), sokszor emlékeztetik a királyt arra, hogy «mennyire megfogyott mindenkinnek a vagyona», (Nagyszombat, 1547. 7. tez.), kétségbeesetten hangoztatják, hogy a «közös, s azonfelül köztük dúló belső ellenségeskedések miatt meg sem számlálható károktól és súlyos szorongatásoktól el vannak nyomva és már csaknem tönkrejutottak»

¹⁾ A XVI. századbeli Magyarország anyagi állapotáról, gazdasági válságairól nem írhattam egy írónak vagy egy munkának összefoglaló és kielégítő jellemzése alapján, mert ilyesmi még nincsen. A 12–13. lapon említett idegen könyveknek útmutatásával (újból kiemelem *Lamprecht Deutsche Geschichte-jét*, különösen: V. 61–229. 488–530. lk.) a következő munkákat tanulmányoztam: *Matlekovits S.*: A keresk. tört. Bp. 1873. (Kül. 63–67. 166–171.) *Noël, O.*: Hist. du comm. du monde... Paris. I. 1891. II. 1894. *Daróczi L.*: A keresk. tört., kül. tek. Mg.-ra. I. (a M. Ker. Ktára I. évf. 2. sz.) Bp. 1902. (Kül. 38–44. 68–75.) *Domanovszky S.*: A ker. ált. tört. (A Schack-féle M. ker. könyve. I. k.-ében 149–205.) Bp. 1907. — *Halász-Mandelló-féle Közg. Lexikon* 3. kötetéből (Bp. 1898. 1900. 1901.). *Acsádi, Tagányi s Kováts F.* külömb. m. gazd. és társ.-tört.-i czikkei. *M. Gazd.-történeti Szemle* I–XIII. 1894–1906. (Kül. *Tagányi, Takáts S., Kováts F., Kemény L., Kerekes Gy., Pór A.* czikkei és közleményei.) *Horváth M.*: Az ip. és ker. tört. Mg.-on. (1836. 1840. Kis. tört. munk. Bp. II. III. 1868.) *Kossovich K.*: Az ip. és ker. tört. Mg.-ban a XVI. sz. elejéig. (Tört. tud. pályamunkák. II.) Buda. 1842. *Dedk Farkas*: A nemz.-gazd. tört. Mg.-on. Pest. 1866. *Kautz Gy.*: A nemz.-gazd. eszmék... Mg.-on. Pest. 1868. (Kül. 19–71.) *Teutsch, G. D.*: Gesch. d. siebenb. Sachsen. 3. kiad. I. Szeben. 1899. *Szamota J.*: Régi utazások... Bp. (Olesó Kt.) 1891. (Kül. 42–45. 163–82. 490–504. 518–55.) *Margalits*: Horv. tört. repert. Bp. I. 1900. Kül. *Matkovics, Rácskai F., Ljubicz* nagyobb dolgozatai, (kül. 83. 155–95. 245–59. 300–18. 510–13.) A II. k. (1902.) kevésbbé fontos. *Kerekes Gy.*: M. keresk. fejlőd. (M. keresk. könyve I. k. 207–248.) *Heyd*: Gesch. d. Levantehandels im Ma. I. II. Stuttg. 1879. *Thallóczy L.*: Utazás a Levantében... Bp. 1882. — *Ipolyi A.*: A m. iparélet tört. fejl. (Századok. 1877. Kül. 24–25.) *Marczali H.*: Az ip. osztály fejl. Mg.-on. (A Ráth-féle Iparműv. könyve I. k.-ében. Bp. 1902. 37–61.) *Acsádi*: A m. jobbágys. tört. Bp. 1906. *Szdeczky*: A czéhek tört. Mg.-on. (Akad. Ért. Tört. XIV.) Bp. 1884. (Kül. 9–11. 16. 26–31.) *Wenzel*: Mg. bányászatának kr. tört. Bp. 1880. (Kül. 151–81. 199–200.) *Wenzel*: Mg. mezőgazd. tört. Bp. 1887. (Kül. 251–54. 343–46. 360–64. 368. 387–90.) — *Fraknói*: M. Orsz.-gyűlési eml. I–IV. 1874–76. *Szildgyi*: Erd. orsz.-gyűlési eml. I–IV. 1876–78. *Kolozsvári és Óvári*: 1526–1608. évi t.-czikkek. (A Márkus-féle Corpus Jurisból.) Bp. 1899. — *Wenzel*: Mg. városai és városjogai... (Akad. Ért. Társ. IV.) Bp. 1877. *Hóman B.*: A m. városok az Árpádok korában. Bp. 1908. (Kül. 86–106.) *Szalay J.*: Városaink a 13. sz.-ban. Bp. 1878. *Wenzel*: Nevezetes per löcsei polg. között... (Akad. Ért. Tört. II.) Bp. 1873. *Demkó K.*: A felső-mg.-i városok életéről... Bp. 1890. *Demkó*: A szepesi jog. (Akad. Ért. Tört. XV.) Bp. 1891. (Kül. 3–5. 35–41.) — *Salamon*: Bp. tört. Bp. II. 1885. (Kül. a XVII. fej.) *Ortway T.*: Pozsony város tört. Pozs. II. köt. 2. (1898.). 3. (1900.) 4. (1903.) rész. *Ipolyi*: Gesch. d. St. Neusohl. Wien. 1875. *Jakab E.*: Kolozsvár tört. Buda. I. 1870. *Demkó*: Lőcse tört. I. Lőcse. 1897. (Kül. 296–333. 443–44. 467. 371–75.) *Szücs J.*: Debreczen tört. Debr. I. 1870. II. 1871. — *Ballagi A.* Legrégibb műemlékeink... (Századok. 1877. Kül. 250–253.) *Horváth M.*: Az Anjou-királyok hatása... (1841. Kis. tört. m. II. 1868. 351.) *Bodhaneczky J.*: Mg. pénz- és súlyvisz.

(Pozsony, 1554. 3. tez.), s a következő század elején, annyi erőlködés és nekidurálás s annyi visszaesés és meddőség után már fölismerik az állam katonai és pénzügyi tehetetlenségének gyökerét: hogy «minden rendű emberek annyira ki vannak merülve» s «az ő összes vagyoni erejük és anyagi helyzetük minden évben csökken.» (1602. 1. és 1603. 2. t.-czikk.)

az Anjouk alatt. Bp. 1907. (Kül. 9—10. 31—35. 38—39. 50—51. 64.) *Thalóczy*: A kamara haszna... Bp. 1879. (Kül. 35—36. 76. 114—15.) *Csánki* D.: Hazánk ker. viszonyai I. Lajos korában. Bp. 1880. *Körömy* Á.: Hazánk ip. visz. ... 1376—1526. Bp. 1900. (Iparosok olv.-tára. VI.) *Körömy*: Közg. visz. ... 1301—1526. (u. ott. VIII. évf. Kül. 3—22. 35. 44. 45. 50.) *Wilczek* E. M. tengerészet az Anjou-korban. (Századok. XXIX. 1895. Kül. 510—12.) *Laky* M.: Művelődésünk tényezői Zsigm. alatt. Bp. 1876. *Davori Relković* N.: Buda város jkönyve. Bp. 1905. *Wenzel*: Kassa v. parketkészítése a XV. sz. kezdetén. (Akad. Ért. társ. II.) Bp. 1870. *Kováts* F.: Nyugatmg. árúforgalma a XV. sz.-ban... Bp. 1902. (Bíráló ismert. M(angold) L(ajos)tól: Századok XXXVI. 1902. 941.) *Mandello* Gy.: Adalék a kkori munkabérek tört.-hez. Bp. 1903. (Kül. 2. 12. 85—88. 93. 99—103. 107.) *Wenzel*: Nyitra... vámhelyei... (Akad. Ért. tört. II. Bp. 1872. *Meltzl* O.: Az erd. szász vár. ip. és ker. a XIV. és XV. sz.-ban. (Századok. XXVI. 1892. Megj. külön, magy. és ném.) *Császai* M.: A m. művel. a XV. sz.-ban Bonfini... alapján. Bp. 1902. *Wenzel*: Az alsómg.-i bányavárosok... (Akad. Ért. tört. VI.) Bp. 1876. (Kül. 21—26. 28—29. 48. 87—88. 94—95.) *Wenzel*: A Fuggerek... (Akad. Ért. tört. X.) Bp. 1882. *Péck* A.: Alsómg. bányamív. tört. Bp. I. 1884. (Kül. 202. 385—93.) *Danninger* J.: Pozsony... 1526—7. évi számadáskönyve... Bp. 1907. (Kül. 87—88. 121—50.) *Benisch* A.: M. Sanuto Diarii-je... Bp. 1903. (Kül. 24—63.) *Balogh* M.: Oláh M. Hungáriája... Bp. 1903. (Kül. 81. 114—15. 117—18. 124—31.) *Horváth* Jenő: Az erd. szász városok közg. visz. a nemz. fejed. megalakulásáig. Gyula. 1905. *Acsádi*: A m. nemes-ség... a mohácsi vész után. (Akad. Ért. tört.) Bp. 1890. *Salamon*: Mg. a török hódítás korában. 2. kiad. Bp. 1886. *Acsádi*: Mg. három részre oszt. tört. (A mill. m. tört. V. k.-e) Bp. 1897. *Acsádi*: Közg. állap. a XVI—XVII. sz.-ban. Bp. 1889. *Demkó*: Polg. családélet... Lőcsén a XVI—XVII. sz.-ban. Lőcse. 1882. *Acsádi*: Mg. pénzügyei I. Ferd. uralk. alatt. Bp. 1888. *Perepatits* I.: A m. műv. I. Ferd. korában. Bp. 1902. *Ballagi* A. pályázati jelentése: Kassa... ötvösműv. tört. (Akad. Ért. VIII. 1897.) 439—442. *Divéky* A.: Felsőmg. ker. összekött. Lengy.-országgal... Bp. 1905. *Takáts* S. pályázati tervezete a m. szarvasmarhakeresk. tört.-re...; ismerteti *Tagányi*: Akad. Ért. 1902. 754. l. *Takáts* több bírálata a Századokban. Kül.: XXXVII. 1903. 749—54. és 838—48. XXXVIII. 1904. 79—81. *Takáts*: A m. gyalogság megalakulása. Bp. 1908. (Kül. az első két fej.) *Takáts*: Nürnberg... és Mg. (Századok. XXXVI. 1902. 864—68.) *Kerekes*: M. nemz. keresk. (M. ker. ktára. IV. 6.) Bp. (Kül. 12—30.) *Sebestyén* J.: Gyulafy Lestár tört. maradv... Bp. 1905. *Bagyary* S.: A m. műv. a XVI—XVII. sz.-ban Szamosközy J.... alapján. Esztergom. 1907. (Kül. 63—68. 77—78. 80. 88—94.) *Örvényi* B.: Bartha Boldizsár «Rövid Chronicá»-jának műv.-tört. vonatk. Bp. 1906. (Kül. 112—121.)

IV.

Igaz hit és kisebb igények.

Renaissance és fényűzés, tobzódás. Az elszegényedés után Magyarországon általánossá válik a hadakozás a költséges életmód ellen, a reformáció elterjedésével egyidőben. Írók, papok: Temesvári Pelbárt, Apáti Ferencz, Erdy-codex, Ozorai, Farkas András, Tar Benedek, Sz. Horváth András, Tinódi, Dézsi András, Sztárai, Hosvai, Bornemisza, Damasus Dürr, T. Decsi Gáspár. Városok: Besztercze, Körmöczbánya, Eperjes, Szeben, szász universitas, Brassó, Debreczen, Beszterczebánya, Selmeczbánya. Egyházi rendtartások, zsinati végzések. Az ellenreformáció. Károlyi Gáspár a természet visszafordultságáról.

Az anyagi élet hanyatlásával Magyarországon is fenntarthatatlanná lett az az életmód, a mely korábban, a kereskedelem, az árútermelés és a pénzgazdaság nekilendülésével kialakult és elterjedt. Az általános gazdagodással együtt emelkedett a társadalom minden osztályának kultúrája, életmódja, — az alsóbb osztályok sülyedése után is a felsőbbeké. Ez a felemelt életmód különbözőképen jelent meg az egyes osztályok körében, más volt a királyi udvarban, a főúri várakban, más a nemesek, más a polgárok és parasztok között. A lovagi játékok épp úgy beletartoztak, mint a gótika polgári művészte, a humanizmus és az olasz renaissance átlántálása épp úgy, mint az egyház elvilágiasodása, a művészetek és tudományok virágzása is csak úgy, mint a részegség, a tobzódás és az öltözetekben való fényűzés, — az evvel járó hivalkodás nem kevésbé, mint a művészteken való lelkesedés. Mátyás alatt hágott a legmagosabbra vagyonos osztályok életmódja, — nemcsak a királyi udvarban és az egyházi meg világi főurak körében, de a nemességé, a polgárságé is. A magyar renaissance kultúrát nem szabad a királyi és néhány főpapi meg főúri udvar szűkösségébe zsugorítani, de meg kell látni még a kisváros, a falu korcsmájában is. A renaissance kulturájához, a hogy egy díszes, drágakövekkel ékes Corvina-kötet, odatartozik a főuraknak, nemeseknek már Pelbárttól megfenyegetett bujasága, dús vendégeskedéseik, lakozásaik¹⁾ és idevaló a czéhes mesterember rókaprémes bundája, drága öltözete, mit még Kaisersbergi Geiler, meg más korabeli németek is csodálattal emlegettek,²⁾ — odatartozik nemcsak a

¹⁾ Szilády: Temesvári Pelbárt... Bpest. 1880. 37—38. lk.

²⁾ Janssen: Gesch. d. deutschen Volkes. I. 7. kiad. 1881. 377. 378. l.

királyok, az urak alkimiája és asztrológiája, de a népnek buja babonás képzelete is, nemcsak az a gyönyörűség, mit valamelyik főúr Janus Pannonius dicsőítő verseinek hallatára érzett, de a jóllakott, részeg polgárembernek mánora és hivalkodása is. A részegség és tobzódás, a fényűzés, hivalkodás és magamutatás nem a XVI. században kezdődött, de már előbb, a régen megindult vagyonosodással együtt nőtt oly túlságosan nagyra, a milyennek a XVI. században fakadt panaszokból és feddésekből megismerjük. Hogy csak ekkor hangzik fel a panasz és a feddés, hogy csak ekkor fedezik fel a drága életmód erkölcstelen voltát, istentelenségét, hogy csak ekkor kezdik komolyan és állhatatosan támadni, annak az az oka, hogy ekkor lett tűrhetetlenné. Nem mintha még nagyobbra nőtt volna, de mert ekkor mozdult odébb és tűnt el alóla az az alap, a melyre támaszkodott, megromlott a talaj, a melyből felszökött: a gazdagság.

Az elszegényedés az osztályok és az emberek ellentéteit kihegyezi, versenyüket kiélesíti. Ebben a korban fakadt ki Telegdi Miklósból ez az elszörnnyedő kiáltás: «Mutass énnékem két urat Magyarországon, kik egymást tiszta szívből szeressék!»¹⁾ Egyik osztály sem akarja gazdagságra szabott drága életmódját abbahagyni, egyik ember sem és osztályok meg emberek mind a mások, a többiek kárára és nélkülözésére akarják fenntartani életmódjukat, élvezni megszokott élvezeteiket és örömeiket. Így támad a XVI. században az a rettentő társadalmi állapot, a melyben minden osztály és minden ember a másikat marta, a többieket tépte, fosztogatta, verte, a hol érte, a hogy csak tehette, — így lett a kornak legjellemzőbb vonása az anyagi javaknak oly olthatatlan szomjúhozása.²⁾

A tőzsgyökeres kipusztulás, a feneketlen lezüllés ellen mégsem menthette meg más az elszegényedett osztályokat, csak az igények lefokozása, az életmód szintjének lejjebb sülyesztése. Osztályfenntartási szükségletté lett az igények lefokozása, — a hogyan azzá lett azoknak a javaknak és jövedelmeknek a szekularizálása is, melyek az akkori katolikus egyház kezén haszontalanok és fölöslegesek voltak. Körülbelül a mohácsi csata után Magyarországon is megkezdődik a drága tobzódás és fényűzés ellen való heves és terjedelmes agitáció, a reformáció erősebb, hirtelen terjeszkedésével egyszerre. Az irodalom, mit ekkor szinte kizárólag protestánsok művelnek, megzajosul, telehangosodik a részegség, korcsmázás, a pompázó öltözködés, a fajtalan mulatozás, a pazar lakomázás, a költséges, drága, szegénységbe döntő életmód ellen támadó siralmakkal, feddésekkel, gúnyolódó, fenyegető hanggal. Majd a városok, a melyeknek a vezetése szinte mindenütt a protestánsok kezében van, — a városi hatóságok lépnek közbe tiltó és büntető rendeletekkel és végzésekkkel. A protestáns egyházak hivatalosan is föllépnek zsinati czikkelyekkel.

Írni, írtak ugyan már régebben is többen a magyarok tobzódásairól

¹⁾ Rupp K.: Telegdi és Bornemisza. Bpest. 1898. 63. l.

²⁾ Legőszintébb és legigazabb leírása ezeknek a korállapotoknak: Beöthy: Az első m. pol. színmű és kora. (Előszőr: Századok, 1876.) — Továbbá: Beöthy: A szépprózai elb. a régi m. irod.-ban. Bpest, I. 1886. (a Heltai meséiről, Salamon és Markalfról és a Mankócziról szóló fejezetekben.)

és fényűzéséről,¹⁾ — de elítélően és a nélkül, hogy a középkori szerzetes-aszkézist kívánná, tudunkra először Temesvári Pelbárt támadja ezeket a visszasságokat. A fejedelmek főbínei között előszámlálja a bujaságot is, majd meg más helyütt a maga idejebeli fejedelmekről szólva, az utczákon haldokló szegények nyomorúságával szembeállítja a gazdagok dús vendégeskedéseit és lakozásait.²⁾ De Pelbártot erre a támadásra csak az vezette, hogy oly «sokan vannak... az olyan fejedelmek, a kik az egyházakat fosztogatják, birtokaikat elszedik, elragadozzák az apátúrságok és püspökségek javait, melyeket régi szent királyok és fejedelmek fundáltak».³⁾ A mi a XV. században, Mátyás idejében tényleg már sokszor megtörtént. Nem a felsőbb osztályok elszegényedése, de a katolikus egyház világi hatalmának a veszedelme szólaltatja meg Pelbártban a mértéktelen élet fenyegetőjét.

Már a reformáció korában megindult aszkétikus mozgalmat vezetik be az olyan támadások, a milyenek Apáti Ferencz feddő versében vannak az urak cifrálkodása, a papok fényes öltözetei, a parasztok hivalkodása ellen. Ha katolikus ember írta is ezt a verset, a katolikus egyházzal való türelmetlen elégedetlenség, az egyház tekintélyének az a semmibevevése, a mi a reformációra vezetett, — meg van már benne. A mohácsi vész előtt csak igen kevésel készülhetett.⁴⁾

Az Érdy-kodex írójának, a Pelbártból dolgozó karthausi barátinak kifakadásai szintén a katolikus egyház ellen felhalmozódott elégedetlenségre vallanak, — habár katolikus embertől valók: «a szent István korabeli egyháznagyok, érsekek nem pusztítottak, mint az mastaniak... gonoszúságra sem költötték az szentegyház jószágát, mint az mastaniak... el nem rekkentötték Krisztusnak részét, jószágát, mint az mastaniak... nem házsártra, sem torkosságra, sem drága ruházatokra nem vesztögették az szent alamizsnát, mint az mastaniak... az mastani országló és egyházbíró fejedelmekkel pokol, nem mennyország, telik bel».⁵⁾ Ezen a kifakadáson nagyon megérzik a pestifera luteriana haeresis hatása. Még egynéhány esztendő, — és az ilyen ellenzéki, szabadszájú papoknak, a milyenek közül való volt a lövöldi néma barát, vagy el kell hallgatniok, vagy protestánsokká kell lenniök. Az akkori katolikus egyház, a melynek a fentartása maga már nagy fényűzés és pazarlás volt az állam és a társadalom részéről, a melynek főpapsága maga vezetett a mértéktelen, költséges életmódban,

¹⁾ v. ö. Horváth: Kis. tört. m. Bp. II. 1868. 66., 318. l. (Tamás, spalatói főesperes, a tatárjárás idején). — Császár M.: A m. műv. a XV. sz.-ban... Bp. 1902. 129. 130. lk. (Rogerius, Ariosto, Bonfini). — Galeotto: Mátyás királyról. (Magy. Könyvtár) 25—26. lk.

²⁾ Szilády: Tem. Pelb. 37—38. lk.

³⁾ u. o. 38. l.

⁴⁾ Sziládynál: R. M. K. T. I. 337., 342. lk. — Korára v. ö. Irodalom-tört. Közlem. 1906. (Gálos Rezső és Szilády Áron). — Pintér J.: A m. ir. tört. Bpest, I. 1909. 244—246. lk. — U. Szabó Gyula: A m. verses oktató költ. tört. 1772-ig. Bpest, 1910. 12. l.

⁵⁾ Toldy: Magyar szentek legendái... Pest, 1859. 16—17. l. Nyelv-emléktár V. k. Bpest, 1876. 241—2. lk. (A kodexben: 497. l.) — v. ö. Horváth Cyrill: Nemzeti irodalmunk a reformációig (Katolikus Szemle, 1891. Megj. külön is.) 548. 549. lk.

ekkor még nem hirdethette a takarékos, egyszerű életmódot, ez a feladat a protestánsokra maradt.

Ozorai Imre a bűtnek fejtegetése közben vádolja istentelennek a mértéktelen életet. Elmondja, milyen az istenes, az elrendelt bűt. «De mostan nem így bűtlenek, sem így imádkoznak, hanem nincsen űbennek (t. i. az emberekben, a katolikusokban) semmi igaz hűt, mert csak a Christus érdemében nem bíznak, igaz szeretet sincsen űbennek, mert mindent megutálnak, mindennek fején akarnak járni, iregyek, fősvények, fajtalanok, részegesek, így bűjtölnek, így imádkoznak és abban oly igen bíztak, hogy még másnak is merik árolni adományokon, némelyek pegyég egy vacsorának elmúlása helyett háromszor laknak jól... némelyek még háromszor is részegölnek meg... de eféle bűjtélések nem egyebek, hanem képutálások, azért így kell bűjtölni, mint Ezsaiás próféta tanít és csak úgy jó».¹⁾ Később meg a papokat támadja meg Ozorai. Tudatlanok és sokan közülök avval is védekeznek, a miért nem tanulnak, hogy «nincs mivel könyvet vennie. Maga vagy onniok a koresomán, maga vagy onniel hátsubát avagy purpián köntöst vennie».²⁾ A pápások azt, a ki részeges, nem tartják olyan bűnösnek, mint azt, a ki az urvacsorát két személy alatt osztja vagy veszi, vagy mint a ki magyar nyelven beszél a szertartások közben.³⁾ Ozorai tehát már egyszerre támadja a katolikus papságot s a fényűző életet és a katolikusokat a részegség megtűrésével vádolja.

Farkas András sem mulasztja el a fényűzés és tobzódás megfeddését.

Mért haragszik Isten a magyar népre?
Haragra indítók hitetlenségekkel...
Kezdők boszszontani kazdag aranyinkkal,
Drága ezüstünkkel, ezekbe bizásunkkal,
Az Szerém borának nagy torkosságával,
Paráznaságokkal, rettenetes bűnökkel.⁴⁾

A protestáns író tehát, a hogy a hitetlenség helyébe igaz hitet, a fényűző, tobzódó élet helyébe mértéktartó, józan, takarékos életet akar támasztani.

Tar Benedek 1541-ben a házassodó ifjakat inti meg költekezéseikért:

Ha reggel felkeltök, ikessen öltöztök,
Szép öltözetekben igen dicsekedtek.
Gyakran ti egymás közt lakodalmat teszték
Nagy bűvön költötök, de semmit nem leltek.⁵⁾

Szkhárosi Horváth András a mértéktelen fényűzést és tobzódást mindig együtt ostromolja a pápai foltos hittel. A katolikus egyház és hit nem bánja a hívek erkölcselenségét. A pápista egyházvizitá-

¹⁾ De Christo et eius ecclesia, item de Antichristo... Krakko, 1535 74 b. 75 a. lk.

²⁾ u. o. 132 b. l.

³⁾ u. o. 203. l.

⁴⁾ 1538-ban. R. M. K. T. II. 1880. 19. l.

⁵⁾ Házasságról való dicséret. R. M. K. T. II. 154. l.

toroknak az is bűnük, hogy «az sok részegségről meg sem emlékeznek».¹⁾ A pápisták csak az ő elrendelt czerimóniáiknak viselik gondját, nem a jó erkölcsnek, a hogy a szentírás és az igaz hit megkívánja:

Istenünk azt mondja, hogy innepet szentelj,
De szent István napján pápa zabot szentel,
Az szent János napján jó borokat szentel,
Aprószentek napján nagy sok vesszőt szentel...
Az vízkereszt estin voltunk nagy lakásban,
Idvösséget vártunk az sok zabálásban...
Többet ezekről én mostan itt nem szólok,
Csak a csúf innepéről, az farsangról szólok,
Mennyi sok bolondság ott vagyon, tudjátok,
Minden gonoszszágra vagyon szabadságtok.
Senki ne féljen akkor részegségtől,
Gonosz gyolkosságtul, félelmes élettül,
Csak bőjiben megszűnjék az gonosz étkektül
Turótul, tikmontul és az husétektül.²⁾

A pápai foltos hit maga a fényűzés és tobzódás vallása. Vele szemben az új hit a józanságot, erkölcsösséget prédikálja. A tobzódó és parázna urak ezért megtartják a régi hit rendelkezéseit, de nem tűrik az új hit prédikátorait:

Csak az nem kedves, urak! köztetek kik jót prédikálnak.
Oly igen féltek a húsételtől, turótól, tikmontól,
És az Istennek szent szerzetitől, az házaspapoktól, —
Semmit nem féltek az részegségtől, az paráznaságtól.³⁾

Még Tinódi is, a kinek pedig szintén a jó bor adott bátor fejet, hangos szót,⁴⁾ a ki legtöbbet a nemes urak írója, olyanoké, a kik tovább bírták a fennen életet, még ő is csúfolással korholja a részegeseket, ő is hirdeti a mértékletességet:

Gondoljátok részegösek ti vétkeket
Melyekben megbántottátok ti Istenteket,
Ily erkölcsnek, részögségnek vessetek véget.⁵⁾

Dézsi András 1549-ben a Makhabeusról írt énekében a részegeskedő tanácsbelieket feddi:

E sok részegséget már elhagytok.⁶⁾

1550-ben a lakodalmas népek erkölceit rója meg:

¹⁾ Emberi szerzésről. 62. sor. R. M. K. T. II. 227. 230. lk.

²⁾ Kétféle hitről: A krisztusbeli és pápai foltos hitről. 1544. R. M. K. T. II. 183—184. lk.

³⁾ Az Istennek irgalmasságáról és ez világnak háládatlanságáról. 1546. R. M. K. T. II. 206. l.

⁴⁾ v. ö. Az udvarbírákról és a kulcsárokról. R. M. K. T. III. 316. l.

⁵⁾ 1547-ben: A sokféle részegösről. R. M. K. T. III. 269. l.

⁶⁾ R. M. K. T. V. 1886. 41. l.

De ha ti bégyültek az mennyeközben,
Kétféle nagy jószág vagyon erkölestökben
Az első jó erkölcs áldott részegségben,
A másik jó erkölcs az nagy tombolásban.
Ruha öltözeti vagyon kevéséggel.¹⁾

Sztárainak a tüköre azt a vádat is rávetíti a katolikus egyház papjaira, hogy a tobzódás ellen nem hadakoznak, még tűrik, tartják terjesztik is. A hamis hitű papoknak és híveiknek hamis az erkölcsük is. A hamis papoknak csak a szatyorra és palaczkra vagyon gondjuk. «Ti kediglen — veti ellenök Tamás pap — turótól, tikmontul, szallannátul és mindenféle hustól» az embereket «megtiltottátok és a részegségen, torkosságon ti véletek egyetembe szabadon hattátok». ²⁾

Igen jellemzőek Ilosvai Péternek kifakadásai a nemes urak tobzódása ellen. A teljes elszegényedésnek és az ország pusztulásának terhe alatt szólítja fel a nemeseket igényeik lefokozására:

Vajon mért hogy ily szoros markotok,
En azt hiszem, hogy megszegényedtetek,
De ha az szegénység bánt tübennetek,
Torkotoknak urak azt köszönjétek...
Ha el nem hagyjátok erkölcsötöket,
Magyarországnak mondjatok jó éjét.³⁾

A prédikáló-székből is természetes, hogy sűrűn hullott a feddő sző csapása. Kulcsár György (1574) az Isten ígéjével való gondatlanságnak tulajdonítja a tobzódást és fényűzést, ebből meg az ország romlását következteti: «Az emberek inkább sietnek a borházhoz, hogynemmint a szentegyházhoz, inkább kérdözködnek arról, mely háznál kezdöttek kiadni jobb bort, hogysenmint arról, hol hirdettetének igazbban az Istennek ígéje, inkább veteködnek a poharral és duska itallal, hogynemmint az Isten ígéjének igazán való értelmével s ez az oka, hogy mivelhog az Istent mi es megvöttük, ő is elhagy bennünket és nem látogat az ő áldomásival». A nagy romlottság miatt el kell dőlnie az országnak, naponként támadnak jelek arra, hogy közel van már a teljes pusztulás.⁴⁾

Bornemisza Péter számtalanszor támad neki a mértéktelenség minden fajtájának prédikációiban és elmélkedő olvasmányjaiban. Főfőtörekvése, hogy erejét szegje a «telhetetlenségnek» és «kevéltségnek». Az igaz hit nem tűri meg a tobzódást; a telhetetlen és kevély ember az ördögnek enged, az ördögnek szolgál. «A tobzódók nem mehetnek Istennek országába... Minden ember, király, úr, nemes, paraszt, kiki mind az ő rende szerint, figyelmezzon csak reá, megértheti az önnön szívében, mint izgassa ez álnok ördög mind telhetetlenségre, mind a torkosságra és nyálankozásra és ezekről nagy sok tömény ezer bünökre: végre pedig örök veszedelemre». A farsang ünnepe

¹⁾ R. M. K. T. V. 67. l. — Az ifjú Tóbiásnak házasságáról.

²⁾ R. M. K. T. V. 230. l.

³⁾ R. M. K. T. IV. 239. l. — v. ö. Pintér Jenő: A históriás énekek művelődéstört. vonatkozásai. Bpest, 1903. 42. l.

⁴⁾ v. ö. Kulcsár Endre: Kulcsár György postillái (Figyelő, 23. 1887.) 189. lap.

«nem az Istennek, hanem Lucipernek, Mammonnak, Asmodeusnak és az több ördögöknek ünnepe, kiknek akaratján mind nemesek, parasztok, szegények száguldnak és jargálnak...»

Takarékosságra van szükség. «Ne legyünk marháknak vesztegetői, hanem... még a hulladékját is szépen feltakargassák... Átkozottak azért azok, kiknek midőn bő szüretjök és egyéb jövedelmek vagyon, ... torkosságra, szabálódásra és hijába való frisségökre eltékozzolják... Átkozott aféle műves is, a ki egy hétig való művét egy nap megissza». A lakodalmas népek «se tobzódók, se kevélyek, se felettébb való költségvesztegetők... ne legyenek». Mind köntösünk, öltözetünk, házépítésünk, beszédünk, járásunk, lovunk, kocsink, szekerink, tálunk, tányérunk, asztalunk, kemenczénk, ablakunk, kertünk, csizmánk, szekerünk, bocskorunk, szolgánk, gyermekünk és minden dolgunk kifakasztja, hogy tetétől fogva talpig rakvák vagyunk vagy eltítkolt akaratossággal, vagy czégyeres kevélységgel».

A meggyőzésnek igen sok fajta fegyverét viszi Bornemisza a küzdelembe. Intő és buzdító bibliai mondások és példák, szentek és tudósok tanító tekintélye, tanulságot kínáló történelmi események, beszédes mindennapi esetek, költött, de azért igaz értelmű históriák, ujjonnan lett dolgok, feddő elmélkedések, fenyegető bizonyosságok, meg-szégysítő csufolódások, ijesztő megjóslások, rémlátások megrettentése, kísértések gyötrelme, elborzasztó babonás elképzelések, — mindent munkába fog Bornemisza, hogy az embereket egyszerű és olcsó élet-módra, istenes erkölcsre fordíthassa. Könyvei teli vannak aszkétikus elmélkedésekkel, világlátása sötét. Arra törekszik, hogy «Ádám után valami bünt szerzett az ördög, azt mentül szörnyebben lehetne», úgy mutatná meg. Akármiről beszél, mindegyre borus, fájdalmas hangokat kongat közbe, miknek hallatára a mulandóságnak, a világi javak és örömök hiúságának gondolata borul az ember agyára. A mikor lakodalmasok között van — írja egy helyütt — mindig az forog eszében, hogy a vigadó, tobzódó népek holtuk után mivé válnak, «mind bűdössek lesznek, az fejek kaponája kopasz csont lesz... az mit most fitogtatnak, az majd semmi lesz, az mely fogokkal rágódtak az vendégségbe, az rútul kificsorodik, az szemök kiapad, az torkok, hasok elrothad, ... azért, mikor köztök vagyok is, mindenkor prédikálok, ... hogy meg-józanodnak, ismét kit intek, kit feddek...» Fő fő intése, feddése, melylyel a protestantizmusnak egyik legfőbb feladatát szolgálta, az, hogy «holtig szükség nagy vigyázással az mi megromlott természetünket mindenkor zabolán az Isten ígéje után hordozni, az ördög ellen vigyázni». Krisztus szavainak hirdeti azt, a mi a kornak volt parancsoló szava, hogy a hivek «igen mértékletesen tengessék magukat».¹⁾

¹⁾ *Bornemisza* műveiből például I.: Első része az evangeliomokból való tanuságoknak. Komjáti és Sempte. 1573. XXX. b. LVIII a. LVII. LVIII—LXII. LXV b.—LXVII a. CLXXIII a. CLXXVIII b. 282 b. 301 b. lap. Másik része... Sempte. 1574. 99 a. 184 b. 190 b. 213 a. 330 b. 331 b. 370. 392 a. 490 a. 510 b. 602 a. Negyedik része... Sempte 1578. Ajánlás. 13. 21. 22. 36. 37. 262 b.—263 a. 265—267. 271 b. 276. 290. 357. 389 a. 423. 434. (Három haláltáncszerű részlet.) 488—489. 493—500. 520—521. 545 b. 655 b. 722 a. 727—728. 906 b.—909 b, (ebből egy részletet közöl Jakab Elek: Kolozsvár tört. II. 222. 1.) 921 b. lap.

Damasus Dürr kispoldi lelkésznek 1554 és 1582 között elmondott prédikációi igen sokszor kárkoztatják az erkölctelen és költséges életmódot, sokszor igen élesen fejezik ki az erkölcsi és anyagi életnek nagy válságát. Dürr is csufolja és szidalmazza a farsangi tobzódást s elevenen írja le mindennek féktelenkedését. Feddi a hivalkodást s kemény szavakkal sujtja azt az állapotot, hogy minden ember s minden osztály kergeti egymást a fényűzésben és magamutatásban. Elismeri az általános elszegényedést, egy helyütt, a hol azzal a váddal szemben védekezik, hogy az új hit, az evangélium idézte fel a nehéz idöket. «Némelyek azt mondják, hogy a pápaság alatt, a mikor még sok misét mondtak, áldoztak, s a barátoknak jó szívvel adakoztak, akkor minden jól volt. Minden olcsóbb volt s jobb idők jártak, mint mostan, a mióta az új hit elterjedt. A mezők termékenyebbek, a szőlők gazdagabbak voltak, az emberek pedig áhitatosabbak, sokkal jámborabbak, egymáshoz hívebbek. Mintha az Evangélium volna az oka, hogy így megnehezült az idők járása, — nem pedig a mi magunk sok gonosz büne...» Élesen tünteti ki az embereknek ez a panasz-kodása, csalódottsága és elkeseredése az anyagi életnek akkoron való mély megromlását, s világosan látható, hogy a kor erkölctelensége és romlottsága ellen az általános elszegényedés táplálja a prédikátor indulatát s hevíti szavát.¹⁾

Tolnai Decsi Gáspár 1584-ben négy prédikációt ad ki «az utolsó üdöben egynéhány regnáló bűnökről», — közöttük a részegségről, a paráznaságról és a tánczról. Humoros, gúnyos, eleven jellemzései nem annyira a korabeli erkölcsöket festik feketeötéten, mint a mennyire a korabeli anyagi pusztulást, — a mely miatt az igényekről, örömeikről való lemondást prédikálja. «Az egész nép a fejedelmekkel... egyetemben részegeskedik» (D 2 b), — azért panaszkodik ez ellen, mert az egész nép, a fejedelmekkel egyetemben elszegényedett.²⁾

A protestáns írónak tehát elsőrangú feladatuk, igen nagy gondjuk volt, hogy egyszerűbb, olcsóbb erkölcsre neveljék hiveiket. Szavaikból nyilván látható, hogy a fényűző, tobzódó életet nem a benne látott és megutált erkölctelenségért magáért, — de a nagy szegénység miatt, az ilyen élet költséges, és tarthatatlanul, megbírhatatlanul drága voltaért ostromolják. A legtöbbben összekötik az erkölcsi válságot a nagy anyagi válsággal.

A XVII. század az anyagi és erkölcsi krízisnek az állapotát mint annyi sok mást, ezt is átveszi a XVI. sz.-tól és az első, a ki az új században nagy erővel fejezi ki a válságos állapotnak, a «koczkavetésnek» hangulatát: Magyar István.

A protestáns írónak egyidőben a protestáns városok tanácsi végzésekkal és szabályzatokkal próbálják mérsékelni a túlon-túl drága

¹⁾ Amlacher, Alb.: Damasus Dürr... Szeben, 1883. 19. 20. 23. 24. 26. 40—42. 44. 49—50. 65. lk. és Dr. F. Müller: Gottesdienst in e. ev. sächs. Kirche in Siebb. im J. 1555. Szeben, 1883. 34—53. lk. (Dürrnek egyik prédikációja). Az idézett hely Amlachernél: 61. l.

²⁾ Tolnai Decsi könyve megvan a M. T. Akad. könyvtárában. — A 3., 1634-ben megj. kiadás alapján a részegségről szóló részből *Bálint Aladár* több szemelvényt közölt «Az absztinens» című alkoholelles havi lap IV. 1910. évf.-ának 3. számában.

életmódot. Megrövidítik a keresztelők és lakodalmak idejének hosszát, megszüntetik a vendégek számát, megmértékelik a mértéktelen korcsmázást, a végtelen tivornyákat, megtiltják az erkölcstelen mulatozást.

A protestantizmus befogadása idején, 1532-ben Besztercze városa végzést hoz arról, hogy a lakodalmak ne három napig, hanem csak egy napig tartsanak. A rendet ne zavarják és ne erkölcstelenkedjenek. 1539-ben és 1542-ben általánosságban megtiltja a lakodalmak túlságos pompáját, csak reggeltől délután két óráig mulassanak. Nincsen szükség oly nagy tömeg vendégnépre. A keresztelők után is fölösleges a mulatozás és részegeskedés. A fonókban a lányok és ifjak nem maradhatnak, nem éjjelezhetnek együtt. A legényeknek legyen kevesebb munkaszünetük. Mindezt pénzbüntetések terhe alatt rendelik el.¹⁾

A körmöczbányai Polizey-Ordnung (1537-ből), melyet a bíró és a tanács azért adott ki, mert felismerte a szegény nép nyomasztó helyzetét (*gross beschwernuss des armuts*), elrendeli, hogy a korcsmárosok és az italmérési joggal bíró polgárok kötelesek már este 9 órakor elküldeni vendégeiket, italt nem mérhetnek ki. De magánkörben sem szabad ez időn túl az éjszakát evés, ivás, zene, játék, mulatság mellett tölteni, — pénzbírság, sőt testi fenytetés terhe alatt. 1577-ben és 1581-ben is szigorú büntetésekkel és bírságokkal adnak nyomatékot annak a felszólításnak, hogy «solle sich auch ein Jeder für dem scheuslichen volsauffen hutten». Hasonló végzést hozott a XVI. század folyamán Eperjes is.²⁾

A szebeni tanács 1545-ben a *spielstube*-kban űzött erkölcstelenkedést próbálja megfékezni. Megtiltja a lányok és legények együtt-tartózkodását, «propter scandala multa». Mindenkit kötelez az istentisztelet látogatására, nehogy a szabad időt tobzódással töltsék el. Egy 1557-beli tanácsvégzés szerint az istentiszteletet nem látogatók elfogassanak és a szorítóban megkínóztassanak.³⁾ 1546-ban a papok fényűzését korlátozza a szebeni tanács.⁴⁾

1551-ben a szász *Universitas* egy statutuma kimondja: *Quemadmodum et antea est conclusum, ut in Oppidis et villis nulla conventicula servorum et ancillarum, vulgo Spielstuben, admitti debeant, propter scandala multifaria evitanda, neve in multam noctum ad pocula sedere cuiquam permittatur.*⁵⁾ Egy másik statutum 1557-ben megismétli ezt a tiltó rendeletet,⁶⁾ 1558-ban meg a büntetést szigorítják.⁷⁾

Brassó városa 1565-ben kemény büntetés terhe alatt rendelettel korlátozza a szomszédságok és a czéhek lakomáin, közös ebédjein

¹⁾ Wittstock: Beitr. z. Reform. gesch. d. Nösnergau. Wien, 1858. 18—19. lk. és Meltzl: Ueb. Luxus u. Luxusgesetze. Szeben, 1870. 23—24. lk.

²⁾ Kolozsvári és Óvári: A m. törv. hat. jogszabályai... IV. 2. 1897. 66—68. 171—172. 187—188. l. és Demkó K.: A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVII. sz.-ban. Bpest, 1890. 49. l.

³⁾ Herbert, H.: Die Reformation in Hermannstadt... Szeben, 1883. 46. l.

⁴⁾ Meltzl id. ért. 25. l. (Eder: Observationes criticae, 239. lap alapján.)

⁵⁾ Kolozsvári és Óvári id. gyűjt. I. 1885. 525. l.

⁶⁾ Kolozsvári és Óvári I. 531. l.

⁷⁾ Kolozsvári és Óvári I. 534. l.

és a lakodalmakon föltálat fogások és a résztvevő vendégek számát.¹⁾

1547-ben a debreczeni nagy tanács helybenhagyja azt az egyezményt, melynél fogva egy polgár a bíró előtt önként belenyugodott abba, hogy, ha még egyszer megrészegszik bortól, minden ítélet nélkül felakasztható. 1574-ben azt végzi a tanács, hogy a lakodalmi mulatságnak csak éjjel tíz óráig szabad tartania. A jelenlevők csendesen, illedelmesen viselkedjenek. Az ellenkezőknek börtön és pénz-bírság a büntetésük.²⁾

Besztercebánya városa 1544-ben mindenféle vendéglátásnak határidejét este 9 órára állapítja meg.³⁾ 1550-ben megszabja a lakodalmi mulatságok mértékét, (Ordnung der hochzeitlichen Freude). «Die grossen Unkosten und missbräuchliche gewonheithen», — ezek vitték rá a bírót és a tanácsot, hogy a lakodalmakat egy «christliche Ordnung»-gal megrendszabályozzák. A ki ellene vét, annak büntetését az isten szavának prédikátora a szószékről ki is hirdeti.⁴⁾ 1577 óta polgárjogot csak az nyerhetett, a ki megesküdött arra, hogy az istentiszteletek ideje alatt evéstől, ivástól, játéktól és mulatságtól óvakodik s esténként a kiszabott korai időn túl házában időzést, lármát, tobzódást, játékot nem tűr meg.⁵⁾ Selmeczbánya 1580-ban szintén korlátozza a lakodalmas vendégek számát.⁶⁾ Régebbi végzések pedig súlyos büntetést róttak azokra, a kik nyáron este 9 órán túl, télen s szombatonként 8 óra után is kocsmában töltik idejüket. Az italmérés tilos volt még a vasárnapi, keddi és csütörtöki istentisztelet ideje alatt is.⁷⁾

Nemcsak a protestáns írók és a protestáns városok, de maguk a protestáns egyházak, hivatalosan is, egyházi rendtartásaikban, zsinati végzésekkel feddik, fenyegetik és tiltják a fényűzéses, tobzódó életet, egyedül istenesnek és az igaz hittel egyezőnek a jámborságos, józan, takarékos életet hirdetve.

Honternek 1547-ben megjelent Kirchenordnungja, a melynek rendelkezéseit a szász egyetemnek 1550-ben kelt határozatából minden szász városnak, mezővárosnak és falunak követnie kellett,⁸⁾ — megtiltatja a községekkel az utcán való illetlen mulatozást, az éjszakai részegeskedést és kicsapongásokat. (XIV. fejezet 3. p.)

A Kirchenordnunggal együtt kiadott agenda utolsó részében, a hol az ünnepek sorát adja, Honter arra inti a híveket, hogy az ünnepekkel ne éljenek vissza, ne tobzódással és más, a semmittevésből támadott bűnökkel mulassák el az ünnepnapot, hanem az Isten ígéjével foglalkozzanak.⁹⁾

¹⁾ Kolozsvári és Óvári I. 537—38. lk. és Meltzl id. ért. 24. l., a hol hibásan Szeben városáról van szó.

²⁾ Szücs J.: Debreczen tört. Debr. II. 1871. 524, 577—78. lk.

³⁾ Kolozsvári és Óvári IV. 2. 80. l.

⁴⁾ Kolozsvári és Óvári IV. 2. 95—97. l. és Demkó id. m. 205. l.

⁵⁾ Demkó id. m. 31. 49. l.

⁶⁾ Demkó id. m. 205. l.

⁷⁾ Sobó J.: Selmeczbánya a XVI. sz. második felében. Bpest, 1910. 110. l.

⁸⁾ Teutsch: Urkundenbuch d. ev. L. kirche ... I. 1862. 5. l. — Kolozsvári-Óvári: I. 533. l.

⁹⁾ Agenda 1547. Az utolsó részben: Von den sondern Feiertagen.

Az 1555-ben tartott második erdődi zsinat VI. cikke lelükre köti a lelkipásztoroknak, «hogy a népet nemcsak tudományukkal, de életükkel is oktassák, nehogy a kiket szóval tanítanak, példáikkal megrontsák». A VIII. cikk szerint: «Az Isten igéjének hirdetői minden módon kerüljék a korcsmákat ... mert ha a korcsmába járni tilos ... mennyivel inkább tiltva van ez azoknak, a kik a templomokban szolgálnak.» A IX. cikk a papok fényűzését tiltja meg.¹⁾

Az 1562-ben készült debreczeni hitvallás, mely Meliusznak, Szegedi Gergelynek és Czeplédi Györgynek a munkája, de legfőképp a Méliuszé, sok helyütt támadja a tobzódást és fényűzést. A bűjtről szóló cikkelyben a katolikus egyházzal szemben azt vitatja, hogy a bűnbánati külső bűjt nem áll az ételeknek és napoknak örökös kiválasztásában, hanem általában: vezéreltetni a Szentlélektől, élni és járni lélekben, megőlni a test cselekedeteit, elnyomni az uralkodó bűnöket, tartózkodni a dobzódás és részegeskedéstől, kegyesen, józanon, vallásosan élni.²⁾ A játékokat, látványosságokat s a szemtelen tánczokat, mivel a szentírás tilalmával ellenkeznek, a debreczeni hitvallás megtiltja és kárhoztatja.³⁾ Némely rendelkezésből egészen világosan látszik ki, mily szoros az összefüggés a reformáció és a mértékletes, takarékos életmód között. A hatóságok «apáczákra, tánczokra, bohócokra, haszontalan játékokra ne vesztegessék el az ország jóvedelmét».⁴⁾ A katolikus püspököket részegességekért, parázsnaságuk és csélesap voltuk miatt is gyalázza a hitvallás.⁵⁾ A derék püspököknek «szerény asztaluk, olesó ruházatuk és butoruk legyen».⁶⁾ A 4. parancsolat magyarázása közben arra int a hitvallás, hogy «jobb az ünnepnapon valami hasznos és tisztességes munkát dolgozni, ha a lelkipásztor távol van s nincs alkalom a nyilvános egybegyűlésre ... mint mámorba és részegségbe merülni ... mert az bűn».⁷⁾

5 Az 1562–63-ból való tarczai-tordai hitvallás, a mely Béza genevai vallástételének (1527.) a fordítása, XXXI. cikkelyében a bűjtről szólván, a katolikus egyház rendelkezésével szemben szintén kimondja, hogy babonás dolognak ítéli a napokban és az ételekben való válogatást. Általában: «a mi az Eledeleket illeti, a Józanságot legkiváltképpen kényszerítjük».⁸⁾

Az 1567-ben tartott debreczeni zsinat magyar szövegű hitvallása, mit Méliusz készített, szigorúan megtiltja a papoknak és tanítóknak az öltözetekben való czifrázkodást. Abból a cikkelyből, a mely arról szól, világosan kitűnik, hogy a protestáns egyház maga javallotta a városi hatóságoknak azokat a rendelkezéseit, melyek a polgárságot vagyonosságuk mértéke szerint több rendbe osztják s min-

¹⁾ Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései. (Prot. theol. ktár. XV.) Bp. 1881. 36. 37. 38. lk.

²⁾ U. o. 153–155. lk.

³⁾ U. o. 173–174.

⁴⁾ U. o. 176. és 177.

⁵⁾ U. o. 181–188.

⁶⁾ U. o. 184.

⁷⁾ U. o. 277.

⁸⁾ U. o. 286.

den rendnek az életmódját, élete szintjét szabályozzák: ¹⁾ «A tisztbőz illendő méltó ruhát viseljen minden... A bíró mást, a hajdú mást, egyéb mesterember mást, az ő tisztéhez illendőt viseljen... Hát ha tanító vagy, katona-, udvar-módra, deli módra czifra ruhát ne viselj... a természet a te tisztődhez illendő tisztóletős öltözetet temperálja, és ahoz szabd a ruhát. Ne híjanak czifra papnak.» ²⁾

Az Articuli majores (Canones Meliani), a melyek szintén 1567-ben a debreczeni zsinaton készültek, sokszor támadják nagy haraggal a tobzódást és a részegséget. A papokat és tanítókat hivataluk elvévésével, ³⁾ a kis embereket kiközösítéssel büntetik, a nagy urakat pedig — Isten büntetésével fenyegetik meg. A XV. cikk, a mely a papokat egyszerűsége inti, a *józan középszert* jelöli ki az illő öltözködés mértékül. ⁴⁾ A XLVII. cikk a legádázabb bűnösökkel helyezi egy sorba a részegeseket: «Mint a tolvajokat, paráznákat, szitkozódókat, hamis esküvőket, úgy a részegeseket is egy vagy két megintés után kiközösítéssel büntetendőnek nyilvánítják a szentírás szerint.» ⁵⁾ A felsőbbeknek, a hatóságoknak üldözniök kell a részegességet: «Azokat a fejedelmeket és bírakat, a kik meg nem büntetik, hanem udvarokban tartják a részegeseket, meg fogja ítélni az Úr.» ⁶⁾ A LXX. és LXXIII. cikk a részeges nagy urakra ráolvasa a Szentlélek kárhoztatását. ⁷⁾ A LXVII. cikk igen jellemzően és hatásosan, a katolikus egyháznak áldozó nagy urak bővelkedésével és tobzódásaival szembeállítja az igaz hiten levők szegénységét. A felsőbbek, a nagy urak «bordélyházakat építenek a barátoknak és kurváknak minden berekben, halmon, hegyen levő templomokban, kápolnáknak; de száműzve van Illyés, a holló táplálja Elizeust. Illyést a legszegényebb özvegy háziasszony tartja; az Úr prófétái éheznek, üldözést szenvednek. Ugyanez történik most is: hollók, özvegyek, a szűkölködők sepreje élelmezi az Isten prófétáit. Dobzódók, farkasok, rókák, latrok, rút zamzumium, azaz magok az undokságok forrásai töltekeznek kényőkre, mint kutyák és disznók, az asztalról és jövedelemből; — azonban Lázár ott fekszik a vendéglős ajtajánál!» ⁸⁾

1576-ban a hercegszöllősi zsinat kimondja, hogy mert «mostan az ünnepnapokon inkább gerjesztjük az Isten haragját, hogynemmint engesztelnők, mert csak az nagy hivalkodásban, kevélségben, részegségben, feddésben, pörlésben, tánczolásban, visszavonásban, éktelen játékokban és egyéb sok gonoszságokban mulatjuk az ünnepnapokat», ezért az ünnepnapokat egészben Istennek kell szentelni, mind a templomban, mind a templomon kívül. «Erre penig az Tanítók az ő hallgatójokat szorgalmasan intsék és serkögessék.» ⁹⁾ A hamisan

¹⁾ V. ö. Demkó K.: Polg. családélet és háztart. Lőcsén a XVI. és XVII. sz.-ban. Lőcse, 1822. 33. 34. 67—70. lk. — Demkó: A fmg-i városok... 23. l.

²⁾ Kiss Áron 574. l.

³⁾ XV. XXXIV. XLIII. cikk. U. o. 573. 582. 583.

⁴⁾ U. o. 573.

⁵⁾ U. o. 585.

⁶⁾ U. o. 585. Az LVI. cikk ugyanezt mondja. U. o. 590.

⁷⁾ U. o. 608. 611.

⁸⁾ U. o. 605—606.

⁹⁾ U. o. 678. A zsinaton hozott cikkelyek 9.-e.

esküvőkkel, szitkos átkozókkal, lopókkal, paráznásokkal és uzsorásokkal együtt a részegeseket is ki kell közösíteni az egyházból.¹⁾ Megtiltja a zsinat a tánczot is: «Az táncz miképpen, hogy keresztyén és tisztességes emberhez nem illik, ezenképpen senkinek szabadná nem hagyatni, hanem inkább azt akarjuk, hogy minden tanító közönségesképen tiltsa.»²⁾ A lakodalmat avagy a kézfogást nem szabad sem vasárnapon, sem szombaton megtartani, mert erre az emberek az ő mértéktelen életökkel, italokkal magukat alkalmatlanokká tették. Ehomra és józanon történjék az esküvés.³⁾

Az Articuli Minores (1577.),⁴⁾ az 1595-ből való felsőmagyarországi cikkek,⁵⁾ a század végéről való borsod-gömör-kishonti cikkek,⁶⁾ az 1597-ben tartott tasnádi zsinat cikkei,⁷⁾ mind hasonlóképpen tiltják és büntetik a részegeskedést, tánczot, mulatozást és tobzódást, éjjelezést, — kegyességre, istenfélelemre, szerénységre, józanságra intik a híveket, mind azt mutatják nyilván, hogy a reformácziónak elsőrendű feladata volt, hogy lefokozza az igényeket.

Az ellenreformáczió, a megújított katolikus egyház azután szintén kénytelen vele, hogy ellene forduljon — habár az önvádtól lankasztott rohammal — a pazarlás és fényűzés szenvedélyeinek.⁸⁾ Visszatérítő munkájában ugyan inkább a felsőbb osztályokra támaszkodott, de hiszen az elszegényedés megmaradt már minden rendet, a takarékoság, az igénytelenség általános szükségletté lett, mely az ellenreformáczió korában már az országgyűléseket, vármegyéket és székeket is foglalkoztatta.⁹⁾

Az írók, a városok, a zsinatok, az országgyűlések sokfelől szóló hangjainak mintegy az alaphangját üti meg Károlyi Gáspár az ő híres Két könyvében. (1563.) Az igények lefokozását, összefoglalását prédikálja ő is és az olcsó életmódot hirdeti egyedül istenesnek, az igaz hittel megegyezőnek. Ebből a könyvből lehet a legjobban kiérteni, hogy nem igazán az erkölcsök addig nem volt megromlása, hanem az elszegényedés szólaltatja meg a protestáns-kor erkölcs-prédikátorait, ez ad erőt és súlyt, hathatóságot a követelően föllépő igénytelenség, a szemérmetlenül tolazkodó szerénység magajánlásának. Az aszketikus élet javallására azért van szükség, mert ekkor már minden rendre, a nemesi rendre is el lehetett mondani:

Inséged nő s árad, véled egy ágyban hál,
Bő étkeid helyett rakódik apró tá.¹⁰⁾

¹⁾ Kiss Áron 682. A 28. cz.

²⁾ U. o. 683. A 30. cz.

³⁾ U. o. 683. A 31. cz.

⁴⁾ U. o. 692. l. XI. XV. czikk.

⁵⁾ U. o. 721. 722. l. 48. és 51. cz.

⁶⁾ U. o. 725. l. IX. cz.

⁷⁾ U. o. 734. l. 7. cz.

⁸⁾ V. ö. például: Rupp: Telegdi és Bornemisza. Bp. 1898. 5—6. lapok. — Bodnár: M. irod. tört. Bp. I. 1891. 214. l. (Péchy Lukács.)

⁹⁾ Összefoglalóan ír az országgyűlések, vármegyék, székek ilyen irányú végzéseiről Pokoly József: A vármegyei intézmény tört. 1301—1886. (Szolnok-Doboka vmegye monogr. I. Deés. 1901.) 425—27. lk.

¹⁰⁾ Talán Balassa Bálintnak a verse, de sokkal valószínűbb, hogy a Rimaié.

Károlyi jelenéseiből és rémlátásaiból világosan láthatjuk, hogy az ország anyagi megromlása, gazdasági életének a visszafejlődése teremtette meg az új erkölcsi irányt. Károlyi a lehető legteljesebben átéli az ország ezer baját, süllyedésének egész mélységét, — fel tudja fogni, meg tudja érezni a hit és az erkölcs megromlása mögött az anyagi és erkölcsi lét alapjában, a közgazdaságban bekövetkezett és innen ható nagy átalakulásokat és romlást. A hogy annyszor megtörtént a történelemben nagy anyagi és erkölcsi válságok idején, úgy most is Károlyi megsejtő szemében a nagy megrázkódás mintha a minden emberi lét alapjának, a természetnek a megrendülésétől támadott volna. Az emberek kétségbeesett, borús elgondolásaiban megjelenik a természet visszafordultságának gondolata, elkomorult képzeletükben előtűnik a világ végének képe. A gondolkodásnak és képzeletnek gyötrelmekkel és kétségbeeséssel megmérgezett talajából fekélyes növényzet, kusza giz-gaz burjánzik fel: fertelmes babonák, ördögi kísértések. Mindenfelől jelek, csodák és jóslások elevenítik és edzik a rémlátásokat. «Az Isten fiának napja az ajtó előtt, az az felette igen közel van.» A Noé idejébeli világot is meghaladta a mostani világ egynéhány grádussal... A bűnösök éppen úgy nem térnek meg, mindaddig, mígnem az Istennek ítéletinek hálójába esnek. *«Mind az ég, mind pedig a föld, úgy tetszik, mintha megfogyatkozott volna természetiben, az egek nem adnak erőt az földnek zsirosítására. Az föld nem teremt testünk táplálására valót olyan bőséggel, mint elebb. Az fák nem teremnek olyan bőséggel, az folyóvizek nem teremnek halakat, az üdönek folyása annyira elváltozott, hogy az telet az nyártul és az nyarat az téltől alig választhatjuk meg.»*¹⁾ Ime, Károlyi-nál már megvan Vörösmartynak a jajszava, az egész protestáns kornak jajszava ez: Az ember fáj a földnek!

¹⁾ Károlyi Gáspár: Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjeknek okairul... Debreczen. 1563. M 6a.b. lap. — V. ö. még Károlyi könyvének ezekkel a lapjaival: F5 b., G1 a—G3 a., G6 a—G7 a., G7 b—G8 a., H2 a.b., H3 a.b., H6., H7., H8 b., I1., I2., L2., M2., M3., M5., M7a., M8.

V.

Kolozsvár.

A XVI. században K. is együtt hanyatlak az egész országgal. Az univerzitásbeli szászok versenye. A hanyatlás jelei. Heltai mégis az országos helyzet hatása alatt írta dialogusát. Iratainak aszkétikus jelleme. A messék uralkodó eszméje. A dialogus hirdeti a takarékoskosságot a legnyitabban s legközvetlenebbül.

Kolozsvár anyagi fejlődésének is olyan a menete, a milyen általában az egész országnak, minden városnak. Az Anjouk alatt kezdett a város nagyban emelkedni és iparának piacául, kereskedésének területéül egész Erdélyt meg tudta szerezni. Zsigmond korában förlendülésének üteme még rohamosabb, egész Magyarországra kiterjednek üzleti összeköttetései, a kolozsvári kereskedők meg-megjelennek külföldi piacokon is, szerencsét próbálnak Velenczében, Bécsben, Cseh-, Lengyel- és Morvaországban és kelet felé is. De csak kevés eredménnyel, mert nem versenyezhettek a többi erdélyi szász várossal, kivált Brassóval és Szegbennel. Mégis, a magyar kereskedelemnek akkori virágzása igen nagy javukra volt, mert külföldi és magyarországi kereskedők, ha Erdélybe jöttek, Kolozsváron át haladtak legtöbbször és erre vezetett a legfőbb út Erdélyből ki is, a déli és délkeleti határok felől: Kolozsvár fontos átmenő hely volt az országos kereskedelemben. Emellett azonban vagyonosságának alapja mégis csak az erdélyi piac maradt. Mátyás idejében ez az állapot még tartott, a város gyarapodott, annál is inkább, mert erős királyi kegyelésben volt része. A XV. század vége felé azonban, a moldvai és havasföldi kereskedelem fontosságának nöttével, a miután Besztercze egy útvonalba állott Szegbennel és Brassóval s a bihari kis királyok, neemes urak, meg a váradi káptalan vámzsarolásai miatt is, — Erdély fő forgalma a határok felé húzódtott, Szegben, Brassó és Besztercze vonalán bonyolódott le, Kolozsvárt kihagyva. Erdély déli részének Lengyelországgal volt kereskedelme előbb nagyrésztben Magyarországon át vonult észak felé, Kolozsvárt útba ejtve. A XVI. században ezt az útvonalat jelentéktelenségre kárhoztatja az a másik út, a mely már az ojtózi szoroson elhagyva Magyarországot, Moldván át vezetett Lengyelországba. A külső kereskedelmi piacoknak a XV. század fordulóján bekövetkezett összezsugorodásával a szászoknak a messzi nyugat s az Olaszország felé volt forgalmuk semmire csökken s a miután fegyverrel Szapolyai János hítségére térítettnek, elvesztik igen nagy fontoságú bécsi összeköttetéseiket; így Erdélyre, meg Moldvára, Havas-

földre szorulnak, egész erejükkel ezeknek a piacoknak s a törökkel való kereskedésnek lefoglalására vetik magukat. Fejlettebb iparukkal, szélesebb tapasztalataikkal, legfőképpen pedig szoros és kizáró szövetségi szervezetükre támaszkodva, veszélyeztetik Kolozsvárnak még erdélyi piacait is. Ám az universitásbeli szászoknak versenye csak megmélyítette azt a hanyatlást, mely a XVI. század első felében már amúgy is elfogta Kolozsvárt is, a nemzetközi és az országos válságok és háborúságok közepette, egyidőben az egész ország hanyatlásával.¹⁾

A reformációt közvetlenül megelőző időkben és vele egyszerre, sok jele és bizonyossága van a polgárok elszegényedésének, boldogulásuk, megélhetésük megnehezédésének. Olyan állapotok, a milyenek általában jellemzik akkorban a városok hanyatlását. A czéhek elzárkóznak, megsontosodnak. A XVI. század első évtizedeiben majd valamennyi czéh sorban újjáalakul, új szabályokat alkot, melyek a régiekhez mérve igen reakziósak: megnehezítik a czéhbejutást, a legények mesterré önállósodását, a czéhen kívül levő iparosok boldogulását.²⁾ A czéhek elzárkózása oly kiméretlenné lett, hogy már maga a város sem tűrhette. 1585-ben egy statutum, a mely éppen a polgárjog megszerzését nehezíti szigorúbb feltételekkel, megköveteli, hogy akiket a város maga befogadott polgárokkul, azokat a czéhek is fogadják be tagoknak.³⁾ A szabólegények már 1502 óta külön társulatban szervezkednek.⁴⁾ Viszályok, egyenetlenségek, hatásköri összeütközések támadnak az egyes czéheken belül, a különböző czéhek között, a más városokbeli czéhekkel. Növekedik az ellentét mester és legény között.⁵⁾ A mészárosok már 1514-ben oly magasra tartották az ára-

¹⁾ V. ö. *Jakab E.*: Kolozsvár története. I. k. Buda, 1870. 330—36. 357—58. 383—85. 398. 392—400. 400—04. 405. 436—39. 476—77. 481—83. 484—90. 491—95. 573—74. 576—81. 611. lk. — *Dedk Farkas*: A nemz. gazd. tört. Mg-on. Pest. 1866. 22. l. — *Csánki D.*: Hazánk keresk. viszonyai I. Lajos korában. Bp. 1880. 21. 24. 27—28. 31. 36. 37. lk. — *Meltzl O.*: Az erd. szász városok ipara és ker-e a XIV. és XV. sz.-ban. (Századok XXVI. 1892.) 725. 727. 728. lk. — A brugesi itinerarium a XIV. sz. végéről. *Oláh M.* Hungáriájából: Erdély. (Szamota: Régi utazások... Bp. Olesó Kt. 1891. 42—44. és 542—43. lk.) — *Margalits E.*: Horvát tört. repert. Bp. I. (1900.) kötetében: *Mathkovics P.*: Utazások a Balkán-félszigeten a XVI. sz.-ban. (Petancsics F. útja) 510—13. lk. — *Iványi B.*: Bihar és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban. (Gazd. tört. Szemle XII. 1905. 81—132. lk. Kül.: 100—104. 111—112. lk.) — *Bunyitay V.*: A váradi püspökség tört. N.-Várad. II. (1883.) 264. 289—94. 356. lk. III. (1889.) 139. l. — *Horváth Jenő*: Az erd. szász városok közg. viszonyai a nemz. fejed. megalakulásáig. Gyula, 1905. 46. 50. 57. 59. 60—67. 72. lk. — *Divély Ad.*: Felső-Mg. keresk. összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. sz.-ban. Bp. 1905. 20. l. — *Sebestyén Józsa*: Gyulafy Lestár tört. maradványai... Bp. 1905. 63—64. l.

²⁾ *Jakab*: Kol. tört. I. 580—90. 629—30. II. (1880.) 31—32. 40. 141—61. lk.

³⁾ Kolozsvári és Óvári: A m. törv. hat. jogszabályainak gyűjt. I. 1885. 205—206. l.

⁴⁾ *Jakab*: Kol. tört. I. 583—84. lk.

⁵⁾ Kol. tört. I. 590—92. II. 30—31. 32—33. 93—93. 148. 152. 159—161. 256—257. V ö. még *Dedk Farkas*: A kolozsvári ötves-legények

kat, hogy a király megengedte a városon kívül levő mészárosoknak a húsbehozatalt Kolozsvárra.¹⁾ 1557-ben a királyné olcsóbb árakra inti a tímárokat.²⁾ 1559-ben a «nép erős lármája» miatt a tanács megtiltja a mészárosoknak a marhakereskedést, mert emiatt csak hitvány marhával látják el a város népét.³⁾ A viszonyok rosszabbodására vall az is, hogy az 1537. új helyhatósági jogszabályok megnehezítik az idegen kereskedők üzletkötését és letelepedését.⁴⁾

Bizonyos, hogy mérsékelte a hanyatlást, enyhítette a szükségét az a nagymértékű kiváltságolás, a melyben Kolozsvárt az államhatalom részesítette a XVI. században, a mohácsi csata óta, más városoknak, kivált a szász városoknak a kárára, sztratégiai, politikai és nemzeti-ségi érdekből⁵⁾ és azért, mert a város megtúrta igen sok nemes embernek az odabetelepedését. Ennek a kiváltságolásnak a következménye az, hogy Kolozsvárott később jelennek meg azok az életmód mérséklésére irányított intézkedések, mint az universitasbeli szász városokban. De megjelennek, megvannak a század ötvenes, hatvanas éveiben az új czéhszabályok között,⁶⁾ a hetvenes évektől kezdve a közgyűlési tanácsi végzéseiben.⁷⁾ És ekkor már éppoly szigorúak, mint más városokban, mint a milyennek a protestáns zsinatok kívánják. Csak két intézkedést akarok kiemelni, jellemző voltukért. Mindkettő a század utolsó évtizedéből való s mintegy mérlege az egész századnak. 1593-ban a városi közgyűlés fényűzési adót rótt ki egy szigorú végzésben: Látván a városban a luxust mind a férfi, mind főképen az asszonyi renden, nőknél és leányoknál a ruházatban, *ítélték, hogy az sokaknak rendéhez és értékéhez nem illik, mely miatt az városra az országbeli főfő uraktól is csoda ítéletek jöttek.* Végeztek azért, hogy ezt megzabolázzák. A vonásigazítókknak ezért teljebatalmat adtak... hogy a kiket látnak, hogy maga, felesége vagy gyermeke, hozzájuk, állapotjukhoz és szükségökhöz nem illő fő és drága ruházatokat visel vagy viseltet... kétannyi adóra irattassék, vétessék, kit az adószedők erősen megvegyenek rajtok...⁸⁾ Az 1595 december 23-i közgyűlés pedig ezt a sokatmondó, szomorú végzést hozta: «Ő kegyelmek városul együtt levén emlékeztenek arról, miképpen a mi régi atyáink, ilyen szokást tartottanak, hogy

strikeja 1573-ban és 1676-ban. (Akad. Tört. Értek. XIII.) és *Deák F.*: Rajzok a kolozsvári ötves-czéh életéből. (Századok, 20. 1886. 563—578. lk.) — *Kolozsvári és Óvári*: A m. törv.-hat. jogszabályai... I. 533. l.

¹⁾ Kol. tört. I. 593—94.

²⁾ U. o. II. 88.

³⁾ U. o. II. 94. — V. ö. még Kolozsvári és Óvári id. gyűjteményében I. 236—37. l.

⁴⁾ Kol. tört. I. 628.

⁵⁾ V. ö. *Jakab E.*: Kol. tört. I. 525. 558. 570—71. 574—76. 578. 605—07. 611. 616. 623—24. 626—27. 628—29. lk. — *Jakab E.*: *Dávid Ferencz*... Bp. 1879. 53. l. — *Teutsch, G. D.*: *Gesch. d. siebenb. Sachsen*. 2. kiad. Leipzig. 1874. 239—244. lk. — *Acsádinak* a városokról írt czikke a *Halász-Mandelló-féle Közg. Lexiconban*. III. (1901.) 702—733. lk.

⁶⁾ Kol. tört. II. 61. 113—114. 143. 160. lk.

⁷⁾ Kol. tört. II. 187. 222. 279. 349. és Kolozsvári-Óvári id. gyűjt. I. 1885. 204. 233.

⁸⁾ Kol. tört. II. 345.

mikoron az Úristen az bíróválasztásnak napját elhozta, az kire a bíróságnak tisztit attok, az száz uraim (a száz as tanács) haza kísérték és úgymint egy ketelenség alatt (kénytelen-kelletlen) tartozott a bíró egy vacsorát adni az száz uraimnak: *de holott az az idő csendes, békességes és egyéb jókkal is bővölködőbb volt az mostani nyavalyás időnél, ő kegyelmek városul látván efféle régi czeremóniának obszerválását ártalmasnak és nem méltónak lenni, vox szerént ezt az szokást ez mai nap abrogálták és le tötték, így, hogy mikor az választás meg leszen, az bírót tisztességgel egész városul házához késérik és onnat minden jámbor házához menjen.»¹⁾*

Ha így a kolozsvári fejlődés is alkalmat adott az olyan irányú erkölcsi mozgalomnak, mely az életmód egyszerűbbítésére, olcsóbbítására akar hatni, mégsem épen a kolozsvári állapotoknak a láttára lett Heltai Gáspár a protestáns korban támadt és legkivált a protestantizmus erejével nevelt és széjjelterjesztett aszkétikus erkölcsi iránynak egyik legkitünőbb és leghatásosabb irodalmi képviselője. Az országos helyzet hatott Heltaira, a ki nem élt a világ folyásától messzieső életet, de sok vidéket megjárta, a külföldön is utazott már, sok vidékkel, minden felülről való emberekkel volt állandóan összeköttetésben és nem egy eldugott, félreeső kisközségnek, de egy mozgalmas, eleven nagyvárosnak volt a plébánosa. Egész életében nagy tudatossággal és egyenes határozottsággal állott a takarékos, olcsó életmód rászoktatásának szolgálatában. «Ha van Heltai iratainak egy uralkodó eszméje: ez bizonyára az anyagi javak értéktelenségének hirdetése».²⁾ Ezt kellett hirdetnie, de épen azért, hogy az oly nehezen szerzett s őrzött, oly hamar veszendő, oly sokfelől fenyegetett anyagi javakat megbecsüljék, mértéktelen étellel el ne vesztegessék. Kivált két könyvét írta ezért a célért, ennek a reformátori feladatnak a betöltésére: a meséket s a részegségről és tobzódásról való dialogust. A meséknek legtöbbször visszatérő és előkerülő tanulságai épen azok, a melyek szerénységet, megalégedést, mértéktartást javallanak: «minden ember megalégedgyék avval, a mit az Isten az ő jóvoltából adott neki»; «minden megalégedgyék az ő hivatallyával és tovább ne nyuljon, se kívánozzék»; «kiki mind jó neven vegye Istentől azt a nyugodalmat, mellyel az Isten őtet megszerette»; «kiki mind az ő rendiben és hivatalyában állhatatos legyen».³⁾ Esztetikai erejüknél fogva a mesék hatásosabbak, eredményesebbek voltak, de tudatosság, nyíltság és határozottság dolgában a dialogus fölötte van az egész protestáns kor minden ilyen irányú, hasonló célú irodalmi nyilatkozásának: ebben a legszembeeszköbb, hogy az életmód szintjének a lejjebb szállítása a reformációnak volt a feladata, hogy a reformáció nem állott csak a hittannak, a szer-

¹⁾ Kolozsváry-Óváry id. gyűjt I. 240—241. — V. ö. Kol. története II. 343.

²⁾ Beöthy: A szépprózai elb. ... I. 138. l.

³⁾ H. G. esopusi meséi. Kiadta Imre Lajos (Bp. 1897.) a Heinrich-féle Régi Magy. Ktárban. V. ö. 37. l. (X. mese értelmé), 45. (XV.), 51. (XVIII.), 86. (XXXV.), 69. (XXVIII.), 71. (XXIX.), 75. (XXXI.), 81. (XXXIV.), 91. (XXXVII.), 100. (XLII.), 124. (LIV.), 173. (LXXI.), 188. (LXXIV.), 216. (LXXXVIII.), 218. (LXXXIX.), 246. (XCIX.).

tartásoknak és az egyházi vagyonnak a felforgatásában, de a polgári életnek, a társadalmi viszonyoknak is a megújítására törekedett. Kintünik, hogy a reformácziónak ez volt épen egyik fő ereje, — az a szükséglet pedig, a mit evvel ki akart elégíteni és az anyagi hanyatlás, a mi ezt a szükségletet megteremtette: egyik legfőbb oka volt nálunk a reformácziónak. Az aszkétikus elveket senki oly mereven és szigorúan nem hangoztatja, mint ebben a dialogusban Heltai Gáspár. A mellett látni fogjuk, hogy a hatásnak legfőbb eszközei, melyek később a mesékben tevékenyek, munkálkodnak már a dialógusban is.

VI.

A dialogus.

Meséje: A személyek. A józan Antal, a tobzódó Demeter. Egy héten át naponként találkoznak. Antal tanítja Demetert. Tanítása megfogon. Demeter átalakulása. — *Részei:* A summák. Aszketizmus: takarékoság, mértékletesség. A tobzódás eredménye: elvesz a lélek, a test, a jó hírnév, a jó erkölcs, a szemérmesség; az emberek elszegényednek; ítéletük megromlik; háborúság, verekedés támad; az Istent megutálják; az általános gonoszság és züllés végre «közéletté» válik. — *Stílus, szólások:* népies előadásmód.

Meséje: A dialogus két személye: Antal és Demeter. Az egyik, Antal, józan, mértékletes, jómódú ember, habár valaha régen ő is kicsapongó volt, nagyon szerette a bort. A másik, Demeter, szörnyen elzüllött egy alak, úgy, hogy Antal, a mikor most, rég idő óta először, meglátja, egészen oda van, milyen rongyos, hogy tizenkét macska is alig foghatna egy egeret dolmányában (E 2 b), arca mily «cinterem színű», ránczos, hogy «discantot írhatnának rája», szeme beesett, pedig alig huszonnégy esztendő (D 6 a). Egy *vasárnapon* estefelé (D 2 a) találkoznak. Demeteren, úgy látszik, korhelyláz vett erőt, mert nagyon is hajlandó arra, hogy Antalnak eleinte csudálkozó, álmélkodó, majd meg már feddő, tanító szavait meghallgassa. Antal pedig, bár csak egyszerű polgárember, de olyan készsége van a lélekre, szívrebeszéléshez és hangja meg tudománya is olyan van, mint egy protestáns prédikátornak. Ő valóban a «*mostani jámbor prédikátorok*» tanítványa, eljárt a prédikációikra «*és tőlük nemcsak azt tanulta meg, hogyan kell az Istent szolgálni, s hogyan kell neki igazán könyörögni, de nekik köszönheti azt is, hogy jó egészsége van, jó ruhái vannak és pénze is van*» (A 6 a). Ők szabadították ki a részegesek ledér és gonosz czéhéből s megtanították arra, mint éljen és hogyan tisztelje Istent (B 1 b). Demeter azonban hitt a képmutatóknak, a kik azt mondják, hogy a mostani prédikátorok is csak testi gyönyörűséget és minden bűnre való szabadságot prédikálnak (A 6 a). Pokol társaságba elegyült, azok között megszoká a boritalt és a miatt mind egészségét, mind pénzét elkölté és elveszté (A 6 a). Pedig elég marha maradt rá az atyjától (E 2 b), de így mindet elvesztette, egészsége sincsen meg, lelke sincs helyén, talán már félesztendeje, hogy egy miatyánkot sem mondott szívéből (A 6 b). Testi-lelki leromlása most már nagyon kínozza, keseríti. Elcsodálkozik, mennyi jeles dolgot tanult Antal pajtása a mostani prédikátoroktól, holott a képmutatók azt kiáltják, hogy ezek

csak lakásra, testi gyönyörűsége és szabadságra tanítják az embereket. (B 1 b, B 2 a.)

Antal mindjárt nagy bőbeszédűséggel kezdi magyarázni, hogy a jámbor keresztény prédikátorok igazában mit tanítanak. «Hogy a szenvedetesség és a mértékletes élet oly igen szükség az embernek, mint az étel és ital, az ő testének táplálására. És ne talán jobb volna, hogy égi háborúság miatt egynéhányszor elvesznek mind a földön valók, hogynemmint olyan bőség volna» (B 2 a). «Igazán ítélvén, jobb a szerencsétlenség a jó szerencsénél és jó lakásnál». Demeter nagy érdeklődéssel hallgatja a fejtegetéseket, de bevallja, hogy nagyon szokatlan dolgok ezek ő néki: nem fér a fejibe, a mit hall. Antal erre nekifog, hogy beszédjével, tudásával, a szentírás szavainak és példáinak idézésével meggyőzze Demetert az új prédikátorok beszédjének igazságáról, a mértékletes élet istenességéről és hasznáról, a részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról. Tanítása, mit időnként hallgatójának egy-egy kérdése, kétkedése szakít meg, hamarosan megfog. Még nem szaporított sok szót, s Demeter már azt mondja: «Ha eképen tanítanak e mostani prédikátorok, bizony dicsérem prédikálásokot és tudományokat» (B 7 a). Majd meg szánva-bánva ismeri be, hogy másképp kell bizony a jámbor kereszténynek élni, mint a hogy eddig ő élt társaságában. Nem a kereszt alatt akarták követni Krisztust, hanem lágy párnákon ülven, nagy palaczkokkal, jó piros borral, jó sült kappanokkal. De immár látja: «nem oda Buda, nem!» (C 2 b) Csudálkozó tisztelettel tekint Antalra s megvallja néki, hogy azelőtt bizony mindig azt gondolta róla, hogy «igen Antal a feje», de most igen nagyrabecsüli és neve többé nála nem «Antal pajtársom», de «Antal uram» lesz. Belátja, hogy bolondul cselekedett, amiért eddig pokol társaságba, ledérség után járt. (C 6 a.) És a mikor már eleget beszélgettek aznapra s a lefekvés ideje is közel van már, hálát ad az Istennek, a miért Antallal találkozott s édes beszédéből meghallotta, mely igen iszonyúságos gonoszság a részegség és tobzódás. Nem is megy ma a borra, pedig a társasága nyilván dőzsöl már s őt tízszer is megkereste. Hazamegy és lefekszik. Holnap pedig fölkelés után a templomban meghallgatja a prédikációt s onnan újra Antalhoz megy, hogy tanuljon tőle. (D 2 a, b.) Antal megörül ennek, hogy tanítványa immár jó úton van. Ne csak másnap jöjjön el hozzá, de a héten mindennap s majd még jobban elébe adja, mely igen nagy fertelmeség a részegség és tobzódás és minemű károk származnak belőle. (D 3 a.)

Másnap, *hétfőn*, Demeter alig győzte várni a virradást, hogy odamehessen a prédikációra. Nagyon tetszik neki a jámbor prédikátor tanítása, s belátja, hogy a barátok és az egyéb képmutatók e prédikátorokat nyilván méltatlan szidalmazták (D 3 b, D 4 a), nem értik szegények az igaz szót — de hagyján, meg is találják a vermet, a hová sietnek. (D 4 a.) Prédikáció után Antalhoz siet. Újra megbeszél, hogy a hétnek minden napját megszentelik az Uristennek tetsző beszélgetésekkel, mindennap ösztetalálkoznak majd a prédikáció után és elelmélkednek az Uristennek ígéről, kiváltképen e mostani idők gonoszságáról, legkiváltképen pedig a részegségről és tobzódásról. (D 4 b.) Mindjárt hozzá is kezdenek. Demeter mindegyre értelmesebb, bűnbánata, istenfélelme egyre mélyebb és őszintébb. Az nap

délben aztán nem eszik ebédet, másnap, *kedden* reggel mégis oly igen jól, oly igen könnyen érezte magát, hogy csak csudálta. Annakelőtte, mikor a gonosz társasággal estve duskát ivott, reggelenként igen gonoszul volt s a feje olyan, mint egy fabot: most pedig, mintha új emberré lett volna (E 7 b.). Fölkelvén, mindjárt térdre esett és olyan nagy buzgósággal imádkozott, hogy elvétette a harangszót. Ezért késétt el a prédikációról, nem jutott már az elejire (E 8 a.). Antal megörül Demeter buzgóságának és Istenhez könyörög, tartsa meg őt a megismert igazságban és a józan, szent életben. (E 8 a. b.) Azután tovább számolja a részegségből eredő károkat. Ezen a napon különös erővel, fenyegető hangon beszél a részegesek életéről, úgy, hogy végül Demeterből kitör a megháborgatott lelkiismeret szava: «Jaj Uristen, sok ideig éltem ez ondokságos életbe: De jó Antal *uram*, a te beszédedből eszembe vöttem magamat és a mint annakelőtte szerettem azt az életet, oly igen gyűlölöm immár.» Azzal jó éjt kívánnak egymásnak. (G 3 b.)

A negyedik napot, *szerdát* is megszentelik istenes elmélkedésekkel. (G 4 a—I 4 a.) *Csütörtökön* igen korán reggel találkoznak, mert aznap vásár volt,¹⁾ s a mikor a marhákat az utczákon korán reggel a piacra hajtották, Demeter ettől fölserkent. Ezelőtt, mikor még a gonosz részeges társaság közt volt, éjjel oly igen nehezen aludt, hogy ha megrázták volna is, föl nem ébredt volna. De most oly édesden és nyugodalmasan aluszik, hogy igen hamar ébred (I 4 b—I 5 a.). Így esett, hogy oly korán találkoztak. Antalnak ugyan szintén kell a vásáron valamit vennie, de azért még ezen a napon sem mulasztja el azt, hogy tanítványának a részegség és tobzódás iszonyúságos gonoszságáról szóljon. (I 5 a.) Oly sokáig azonban, mint máskor, most nem beszélgethetnek s ezért elváláskor Antal meg is kéri Demetert, hogy másnap igen korán jöjjön hozzá. (K 4 a.) Demeter ezt meg is teszi.

Szombaton azután utoljára találkoznak. A józanságnak és magamegtartóztatásnak ez az egy hete már meglátszik Demeteren. Arcza már nem olyan czinterem színű, mint a mikor először találkozott Antallal, hanem ugyan piros szabású. (K 7 b.) A dolmánya is szép, új. Volt ugyanis három forintja, a mi különben nem tartott volna három napig sem, de hogy a héten csak egyszer evett napjában és egy pénz ára borral is beérte, tellett belőle még ruhára is. (K 8 b.) Röviden — mert szombat napján még a borbélyhoz is kell menniök — megbeszéli a részegségnek és tobzódásnak még egynéhány veszedelmét, miről addig még nem szóltak. Azután Demeter nagy hálálkodva megköszöni Antalnak, hogy őt tanításaival az igazság útjára hozta. Megfogadja, hogy ezentúl mindig józanul él és Istenhez szerelmes szívvel szüntelen imádkozik. (M 7 a.) Végül még arra kéri Antalt, hogy máskor is tanítsa őt efféle istenes dolgokról, a milyekről ezen a héten tanította, kivált az üdvözülésről és az ur-

¹⁾ Kolozsvárott 1514-ig hetenként egy hetivásár volt, valóban csütörtökön. De 1514-ben megengedték a kolozsváriaknak, hogy hétfőn és szombaton is tarthassanak vásárt (Jakab E.: Kol. tört. I. 579. l.). Úgy látszik, ezután is a csütörtöki maradt a legfőbb, a legfontosabb.

vacsoráról szeretne egyet-mást hallani,¹⁾ A mit Antal jó szívvel meg is ígér. (M 8 a.)

Részei: A hétnek hét napja szerint hét része van a könyvnek. Minden egyes rész az akkori idők más és más gonoszságát sújtja kemény vádakkal, a részegségnek és tobzódásnak más és más veszedelmét szemlélteti különösen. Az utolsó részt kivéve mindenik előtt Heltai maga megadja néhány sorban azon rész summáját. Az *első* résznek az a summája, hogy «a részegségről és tobzódásról az embereknek lelke nagy kárt vall. Mert ezek az embert mindenféle ondok bűnbe és gonoszságba ejtik: a lelket elvesztik és az Istentől elszakasztván, örek kárhozatra viszik.» (A 4 b.) Ez az első rész még csak általánosságban szól az akkori idők romlottságáról, csak végigtekinti a mértéktelenség, a «föltevalóság» és a tobzódás veszedelmét. Erősen hangsúlyozza, hogy ezeknek a veszedelmeknek a régi hit tanítói, a «képmutatók» és a barátok nem szegülnek szembe, sőt «csak lakásra és testi gyönyörűségre és szabadságra» nevelik az embereket; de az új, a «mostani» prédikátorok föl akarják tartóztatni a pusztulást. A protestantizmus átalakítja az emberek mindennapos életét is, nemcsak vallási meggyőződésüket; a reformációnak fel kell forgatnia nemcsak a régi hitet, hanem a régi erkölcsöket, szokásokat, társadalmi állapotokat is. Az emberi testnek és természetnek eredendő gonoszsága zabolátlanul tombol és szörnyű károkat támaszt, romlásba visz — a mennyei tudomány, az Isten igaz ígéje pedig azt mondja, hogy a testnek meg kell alázkodnia, «a testnek, a szömeknek gyönyörködése és a kazdagság miatt való fel-fuvalkodás nem Istentől vagyon». (C 3 b.) A polgári takarékossgát és mértékletességet akarta a protestantizmus meggyökeresíteni, de az új állapotokért való propaganda természete megkívánja a túlzást: a polgári józanságot és derekasságot egy új aszkézis hirdetésével kellett terjeszteni. Innen van az, hogy néhol, mintha a középkori barát-aszkézist akarná Heltai visszahozni: «azok bódogok, kik keserűséget szenvednek» (B 3 b); «jobb a bánatnak házához menni, a hol bánkodik az ember és halálát eszébe veszi: Mert ott semmit nem lát, hanem csak keserűséget és szomorúságot». (B 4 a); «mikor a test megehnyítés által megaláztatik, akkor jól vagyon a léleknek dolga, győzedelmet és diadalmat veszen» (B 6 a); «a műnнен testünk a mi fő ellenségünk, rakva gonosz kívánsággal és igyekezettel» (B 8 a); «valaki ezokáért keresztyén akar lenni, ez elbúcsózzék e világtól: mert nincsen annak immár része együtt e világgal» (C 4 a). Egy helyütt Demeter félbe is szakítja Antal beszédét avval a kérdéssel: «Talán e mondások, kiket mind szent Jánosból előszámoltál, nem münket néznek; hanem a

¹⁾ Azt mondja Antal: «... igen kívánnám, nagyon igen kívánnám hallani tőled a megigazuládnak módgyát: és miképen kell az urvacsorájával élni: Mert hallom, hogy igen vetelednek egy nihányan ezekről.» (M 8 a) Ez a hely igen fontos. Kiténik ebből, hogy a sacramentarius agitáció, az urvacsorának s az üdvözülésnek svájci felfogása a szűkebb Erdélyen belül már ekkor, 1551 végén megjelent és hatott, nem pedig csak 1556 után, a hogy a magyar egyháztörténet tanítja. Ezt a dátumot különben még korábbra helyezi az, hogy Heltai már 1550-ben kiad egy kis latin írást az urvacsora lutheri értelme mellett: Bucerneke egyik hitvallását Brenznek vitalevelével együtt.

szerzeteseket, kik elbúcsúztak e világtól?» (C3a). Szó sincs róla, feleli Antal, ezek a mondások igenis rátartoznak a közönséges polgár-emberre is — pedig dehogy, mert a későbbi fejtegetések mutatják, hogy csak a felettelevalóság nem kedves Isten előtt, s csak a józan polgári takarékosagra, nem többre akarja ez a könyv rávenni az olvasót. Egy helyen Heltai kiesik a bibliai nyelv pátozásából s itt olyan módon ajánlja az aszkézist, a hogy az még ma is jellemző mintája a nyárspolgári takarékoság és egyszerűség javallásának és ajánlásának: «Az éhség kedig igen jó szakács: Mert az éh gyomornak a legalábbvaló kenyér is mézes pogácsa: És úgy örül a víznek, mint a bornak». A ki nem dolgozik, annak nincs jó étvágya, annak nem ízlik a legdrágább, a legfinomabb étel sem. Lám, a nemesek is sokszor panaszkodnak, hogy nem tudják, mi lelte őket, de nem ízlik nekik semmi sem. (L6b.)¹⁾

A második rész summája az, hogy «a tobzódás és a részegség az embernek lelkét elvesztvén, testét is elveszti, és külemb-külembféle betegségeknek és időtlen halálnak okozója». (D3a) A részegség és tobzódás megrontja az emberi természetet: «Abból jó a nyavalyás és időtlen vénség: Abból a főnek eszeveszése és szédelgése: Abból lesznek könnyező és peccenyés szömek: A bűdös leheletek és fekete fogak, a fájó és nem emésztő gyomor, a reszkető kezek, a vízkórság, a köszvén minden testébe, a kólika és bélnek poklossága, az olajjal származó és túros lábak. Reviden: Minden betegségek a fölötte való ételből és italból származnak». (D5b, D6a) A részeges és tobzódó embereknek nincsen nagyobb ellenségük, mint tulajdon önmaguk. Ha valaki más megakarná őket ölni, ugyan kergetnék, üldöznék azt. De a bort nem kergetik, nem büntetik, hanem még hízelkednek neki. Megrontják vele magukat, nem is halnak meg igaz és természet szerint való halállal, hanem szinte fegyverrel ölték meg magukat. Mint a hogy a férgek örülnek a testnek: úgy örvendeznek az ördögök az ilyen emberek lelkének. (E5a.)

A harmadik rész kivált arról szól, «hogy nemcsak a lélek és a test vész el a részegség és tobzódás miatt; Hanem mind a jó hírnév, mind a jó erkölcs s mind a szemérmesség». (E6b.) A falubeliek, a városbeliek, a nemesek mind csak azt nézik a falu, a város, az ország dolgában is, a mi az ő testi kívánságuknak a kielégítésére való, azokat választják meg a tisztségekre, a kik a legtöbb borral, étellel-italal fizetnek. Pedig a részegeseket egyáltalán ki kelle vetni minden tisztességes tisztból, a mint azt a pogányok művelték s az olaszok ma is művelik.

¹⁾ Damasus Dürr is, a kispoldi luth. prédikátor, a kinek 1554 és 1582 között tartott prédikációiból sok fennmaradt, egy helyütt ilyen módon vigasztalja a parasztot: «Einem gemeinen Mann bekommt sein treüg brodt, sein rohe hachfleisch und wasser besser, denn manchem horn sein edell vein, grünefish und rephüner». Az is közönséges eset — mondja azután — hogy a szegények robotoló gyermekei: «gemeiniglich rösllicher, fetter und stercker sind, als die reichen kinder, die da schlafen in gemalten wigen, im schatten, auff seiden phielen, denen man gold an hals henckt und vleissig mit der narung versorgt» (l. Amlacher, A.: D. Dürr... Szeben, 1883. 23—24. l.).

A *negyedik* rész a részegségnek négy veszedelmes káráról beszél: az emberek elvesztik miatta a marhájokat, elszegényednek, koldusságra és egyéb nyavalyákra jutnak; a duska itallal az emberek szomjúságukat meg nem oltják, hanem avval inkább gerjesztik; a bor az ítéletet meghamisítja, az okosságot megvakítja és a hamisságot igazságnak mondja; a részegségből és tobzódásból származik mind a háborúság, verekedés, mind a nyughatatlanság. Ezeknek a károknak a szemléltetése közben Heltai igen nagy erővel feddi az általános fényűzést és hivalkodást, költekezést, a férfiak és nők szertelenségét ételben, italban, öltözetben. A rossz fejedelmeket és nemes embereket, a hamis bírakat pedig felferjedi haraggal, kitörő elkeseredéssel, szabad és féktelen szájjal támadja, a miért a szegény embert olyannyira marják és pusztítják, igazát, jussát soha meg nem adják. Abban a korban csak Szkhárosinak az átkozódásai s magának Heltainak a meséi sujtottak le ehhez fogható rendkívüli erővel a szegény emberek kergetőire és nyomorgatóira.

Az *ötödik* rész arra tanít különösen, «hogy a részegségből és tobzódásból jó az Uristennek megutálása, az ő jótétéről való elfeledkezés és az ő cselökedetinek nem böcsülése» (I 4 b), a miért is «jobb embernek külemb-külemb nyavalyába lenni, hogy nem mint testi bátorságba». (K 1 b.)

A *hatodik* részben három dologról van szó. Elsőbben arról, hogy a részegség és tobzódás feledékenységet, bolondságot támaszt, az ember egészen esztelenné lesz miatta. Az ökörben több ész vagy, mint a részeg emberben, mert az ökör a vízből csak annyit iszik, a mennyi épen köll neki,¹⁾ a borháznál pedig úgy isznak az emberek, hogy szinte megvakulnak belé. (K 6 b.) «A koresomaház nem egyéb, hanem sok eszeveszettnek és bolondnak ketrecze». (K 8 a.) Bizonyítja még ez a rész azt is, hogy a jólétből, tobzódásból isteni félelem nélkül való élet következik. Végül pedig megint azt a tételt példázza, erősíti, hogy a tobzódás és költekezés az oka minden rendtartás nélkül való életnek, minden hivalkodásnak, vakmerőségnek, paráznaságnak s minden gonoszsra vivő indulatnak. Az elzüllött, leromlott ember tunyává lesz, elszegényedik, koldulni székely, vagy tolvajlásra adja magát, avagy darabonttá aljasodik.

A *hetedik* rész megint csak egymásra halmozza azt a sok veszedelmet, a mit a részegség támaszt az emberek között. Hiábavaló és undok beszéd, harag, káromlás, bálványimádás, mindenféle békétlenség, verekedés, öldöklés, lopás és gonosz példa — mindezt a részegesek és tobzódók terjesztik a világban. Ez a sok gonoszság apáról-fúrra száll és végre «köz élet» leszen belőle, (M 7 a) és senki sem bűnnek, sem gonoszságnak nem itéli, hanem szép és nyájas életnek. «Jaj e világnak e gonoszságért!» (M 7 a.)

Stílus, szólások: Tételeinek, erkölcsi tanításainak igazságát, mintegy hitelességét Heltai majdnem mindig a szentírás ígéivel bizonyítja.

¹⁾ D. Dürr 1574. újévi prédikációjában minden rendű, rangú, minden természetű embernek újévi ajándékot ad; a többi közt: «Den Weinsaüßern und schlemmern, die biss zen tag im wein baden, geb ich zum Neuen iar einen Ochsen. Der hat die natur, wenn er gnug getrunken hat, so sucht er den stall und legt sich nieder». (Amiacher: Dürr... 26. l.)

A hogy később fabuláinak értelmeiben,¹⁾ itt is Pál leveleire meg Salamon könyveire hivatkozik a legtöbbször. Erkölcsi tanítások és elmélkedések a XVI. században, a reformáció korában, természetes, nem is lehettek el a biblia tekintélye nélkül. De azért nem a bibliai idézetek tették ezt a könyvet agitációs könyvvé. Azt az olvasót, a kinek az erkölcsére, gondolkodására és akaratára Heltai hatni akart, az egyszerű polgár-embert, — Heltai eszejárása és beszédemódja illette meg. Ez az eszejárás, ez a beszéd soha nem tudákos, sehol nem megfoghatatlan az elemi tanítással és a városi élet, a városi foglalkozások akkori változatosságával és fejlettségével kiművelt értelemnek. Az ilyen elmének példákkal, példabeszédekkel, közmondásokkal bizonyító, rábeszélő és meggyőző okoskodása, humorral, kiélezésekkel megelevenített, lendületes és csattanó beszéde szól ki ebből a könyvből. De nem alant járó hangon, hanem mindig prédikációs emelkedettséggel a kathedra magosságából. Ezen a hangon a szidalom ostorozássá, a fenyegetés megfélemlítővé, a gúny megbotrántoztatóvá, a siralom támadássá komorodik. Ez a hang kellett ahhoz, hogy új erkölcsi belátásra, új akaratra fordíthassa a megtámadottakat. A reformátori komolyság és ihlet, a vallásos meghatottság a népies eszejárással és előadással egyesül — az olvasmánynak is beváló, érdekes könyv így lett agitációs könyvvé.

Népies szólások, közmondások és szemléltető, nyers, legtöbbször humoros hasonlatok az egész könyvön végig rendkívüli könnyűséggel, természetességgel torlódnak egymásra: az embernek teste természetétől fogva gyarló, nem kell a tobzódással még inkább megrontani. «Nem szükség, hogy a tetűt beoltsák a ködmenbe; mert a nélkül is csak könnyen megterem benne. Azonképen, a ki az ő testét borral megtölti, nem művel egyebet, hanem az oltatlan mészre vizet tölt és a tűzbe olajt, hogy inkább meggerjedjen és égjen». (B 5 b.) A bor is az Istennek teremtetett állatja, s a szentírás nem is a bort magát, hanem az avval való szertelen élést kárhoztatja; nem a borban, hanem a telhetetlenségben van a gonoszság. «A nap azért nem gonosz, hogy sokan a pogányok között aszt imádgák és bálványt csinálnak belőle; az arany azért nem gonosz, hogy sokan lopók és orvos lesznek miatta és sokan felakasztatnak. A mezői virág azért nem méreg, hogy a pók mérget szí belőle». (D 1 b, D 2 a.) Sokan vannak, a kik úgy isznak, hogy ugyan megreszket a lélek testökbe és testök felfuvalkodik, hogy csaknem megszakadnak belé. «Ezt kedig vitézségnek tarttyák. Itt sokan vitézséget nyernek, kik azelőtt soha semmi ellenséggel szömbe nem voltak, és úgy haragosznak a borra, hogy az ellen minden vitézségeket meg akarják mutatni». (E 2 a.) Már a gyermekek is bort isznak. «Mert a gyermekéket még idején szoktattyák a borra, még a bölcsőbe azt adgyák innya: mert félnek, ha felnevekednek, nem tanulhattyk meg azt innya: Ezokáért idején hozzá kezdnek». (G 7 a.) A részeges asszonyállatok fajtalanok is: «Mert valahol Ceres és Bachhus öszvegyül: oda jó a Vénus is a menyeközére». (G 1 b.) A részegségben a bor csak gerjeszti a szomjúságot. «Mint láttyuk, hogy az oltatlan mész inkább ég, mennyével inkább töltnek vizet reá». (H 3 b.) A részegség halálos nyavalyáknak az okozója. «Innen vagyon ama közmondás is, hogy

¹⁾ Beöthy: Széppróza. I. 1886. 140. és 162. lk.

többen hálnak az ivekbe (üvegbe) és kupába, hogynemmint a folyó-vízbe. Item: Többet öl meg a Bakhus, hogy nem a Mars». (D 8 b.) Vannak, a kik azt hiszik, hogy a beszédben, szóval szabad vétkezni. Mert «közbeszéddel» is mondják: «hogy nem igen nagy dolog: mert nem kell vámot adni tőle». ¹⁾ (M 1 b.) Van olyan ember, a ki józan korában oly szelid, mint a bárány: «ha ihatik, tehát olyan, mintha puskaport ött volna». (I 3 a.) A részeg ember igen vad, haragos és veszedelmes. «Mert miképpen a víz elindította a malmot és a sarkantyú a lovat: így indítja a bor a természetet minden vakmerőségre és felgyújtja az emberbe a gonoszra való indulatot». (M 4 a.) Tobzódásokkor némelyik részeg «olyant hazud, hogy csaknem meghajolnak a grendák beléje». (G 3 a.) A nemes embernek törvényt kellene tennie; de hát annyit tud hozzá, «mint a bagoly a Pater nosterhöz». (I 1 b.) Demeternek szörnyen rongyos a ruhája; tizenkét macska is alig foghatna egy egeret dolmányában. (E 2 a.) A részeges embernek nyomorult a vége. Olyan a halála, a milyen az élete volt. «Azokáért közbeszédbé szokták mondani: A ki jól aránz, jól is ló az». (E 5 b.) A részeg emberek tunyák, nem dolgoznak. Megtekintik a művet, de nem nyúlnak hozzá: «Mert nem kell, mint a holt ebnek a csonttrágás». «Eléb-eléb (alig-alig) ballagnak, mint a falon való árnyék». (L 5 a.) Szájuk eljár, beszédjük hiábavaló. «És így ismerik őket az önnek beszédekéből, mint a madarakat az ő szavakból». (M 3 a.) A részegségnek számtalan a veszedelme. «Kicsoda számlálhatná el a sok ondokságokat? Inkább lehet elszámolni az ember fején való hajszálakat». (M 5 b.) A részeg emberek a szép szóból nem akarnak érteni. A ki velük a szentírás drágálatos tudományát közölné, azt annyira koppasztanák, hogy oly síma lenne a feje, mint a tök. (M 4 b.) Nem fog rajtuk semmi. De hagyján! «Bátor káros bánkódgyék!» (E 6 a.)

Ilyen egyszerű, közönséges észjárással és beszéddel fordul Heltai az olvasóihoz, ahhoz a városi polgársághoz, a mely ekkor, mikor az alig, hogy megindult könyvirodalom, még nem teremthetett irodalmi nyelvet, nyelvében még nem különült el élesen a parasztságtól, melylyel különben is állandóan felfrissült és sűrűn érintkezett. Irodalomtörténeti szempontból nevezetes dolog, hogy Heltainak íme már 1552-ben jelent meg olyan munkája, mely a reformáció korabeli magyar stílusnak két főfajtája, az egyházas és a népies közül az eleve, kifejező és jellemző népies előadásmódot alkalmazza. A dialogusnak feddő, rábeszélő, meggyőző stílusa ugyanaz a stílus, melylyel Heltai később a fabulákban (1566) oktat, a Háló előljáró beszédében (1570) izgat, s a krónikában (1574) mesélve lelkesít.

¹⁾ Valószínűleg a német «*Gedanken sind zollfrei*» közmondás fordítása. Ez először Luthernél fordul elő a világi hatóságokról írt munkájában: Von weltlicher Oberkeit... (1523.)

VII.

A magyar társadalom a dialogusban.

Nemcsak a tobzódást támadja a dialogus. — Szertelen költekezés. Hivalkodás. Korcsmai, farsangi tobzódás. Lakodalmak. Erkölcstelenség. Fényűzés, magamutatás. Zabálás. De beköszönt a szükség. Züllés. Hivatali korrupció nemesek, polgárok, falubeliek közt. Romlott közigazgatás. A jobbágy nyomorgatása. A műveletlen, durva nemesember.

Nem csupán a részegség és tobzódás ellen adta ki Heltai ezt a dialogust, hanem még sok más olyan visszasság javítására is, mely a XVI. században tarthatatlanná, elviselhetetlenné lett. A részegséget és a tobzódást mintegy olyanformán szerepelteti ez a könyv, mint Zirkleri Thomin az állhatatlanságot (unstaete), Brant Sebestyén a bolondságot, Erasmus a balgaságot. A visszafordult világnak egy igen általános bajára vezet vissza minden bajt és romlottságot: a részegség mintegy az emberi természetnek egy uralkodásra került visszás állapota, a milyen az állhatatlanság, a bolondság, a balgaság. Legtöbbit a részegségről beszél, de jellemzi a XVI. századbeli Magyarország társadalmi állapotait is, az emberek életmódjának más oldalait is bemutatja, a különböző osztályok sorsáról, erkölcséről és egymás ellen való harezáról is elmond egyet-mást. Valóságos kis korrajzot lehet összeállítani megjegyzéseiből, feddéseiből és példáiból. Egyebünnen, más forrásokból és emlékekből is ismerjük ezeket a korviszonyokat, de azért nagyon érdemes olvasni róluk, igen tanulságos megismerni őket Heltai válogatásában és jellemzésében. Megláthatjuk, mily rendkívülien fontos volt a hitújítási mozgalmaknak társadalmi szerepük és hivatásuk, s hogy Heltai milyen teljességgel átértette azokat a nem theologiai feladatokat, melyeket a történelem a reformációra bízott. Megismerjük egy polgár-reformátor felfogását a korabeli Magyarország társadalmi és «közéleti» fonáságairól, s ez a felfogás, ha szigorúbban, ha következetesebben is, a programmok merevségével, de kifejezi egyúttal a városi középosztálynak, a czéhes iparoságnak a gondolkodását is: jobb közigazgatás, szilárdabb, állandóbb állami rend után való törekvését, panaszait a földesúri erőszakoskodások ellen, együttérzését a jobbágyokkal, a kikkel egy táborban van a nemességgel szemben, a kiknek a fenékre ért anyagi súlyedésében immár kénytelen fölismerni a társadalmi és gazdasági jóllét és haladás alapjának a megromlását.

Vak és visszafordult a világ azokban az időkben. (E5 b.) Állandó a szükség, igen nagy a drágaság, örökös a nyomorról való panasz-

kodás (G 6 b), nagyon sokan elszegényednek. (H2 a.) Az emberek rövid ideig élnek, hamar elhalnak. (E5 b.) Mindenki, minden ember és minden osztály, erején felül él, mindenki életének a szintje elviselhetetlenül magas, *«minden ember sokat és szertelen költ, mind kicsin, s mind nagy; mind firfiu s mind asszonyállat»*. (G 6 b.) A hivalkodásban egymást űzik az osztályok: *«a pór a városbélit, a városbéli a nemest: a nemes a zászlós urat etc.: Soholt semmi szertartás nincsen: ¹⁾ Ennyit sem kereshetnek minden munkájokkal az emberek, mennyét ruházattokra és ételekre s italokra elköltnek: Mert a magamutatásnak sem módgya, sem vége: a kinek száz forint ára marhája vagyon, az úgy terengeti magát, mintha ezer forint ára volna»*. (G 6 b.) Oly rettentő ez a feszült, erőltetett állapot, hogy szinte meghaladja az özőnvíz előtt volt kor romlottságát és tarthatatlanságát. (C7 b.)

A városokban a polgárok között szörnyen rombol a részegség. Az egész éven át állandó a tobzódás, de kivált farsangkor s előtte, a regelő héten hatalmas, a mikor a legtöbb *«heába való költséget művelik»* az emberek. (A3 a.) A kocsmákban s a lakodalmas házban úgy isznak, mintha átokkal parancsolták volna nekik. (D6 b.) Efféle ivásokkor hatszor több bor kél el, mint a mennyit a szükség megkíván. (E4 b.) Rettentő kép egy ilyen kocsmai tobzódás, undok *egy látványosság, mert a borivástól a mulatozóknak elvész az esze, «ott nincs azután tanács, ott nincs okoskodás, tudomány etc., hanem zürzavar. Egyik elkezd és énekel, a másik sir, a harmadik mind a két kezével hárszol, a negyedik pénzt számlál, maga egy sincs erszényébe: Az ötödik nagyon magyaráz, maga egy betűt sem tanult soha. Hatodik kérkedik vitézségével, maga soha egy ellenséget nem látott, hetedik nagyon kaczag, ha kérded, nem tudja, miért, nyolczadik félén (félre) hajtván a nyakát, ott aloszik... Úgyan jól mondotta egy bölcs firfiú, mikor kérdették volna tőle, minek mondanája a korcsomaházot: A korcsomaház, úgymond, nem egyéb, hanem sok eszeveszetnek és bolondnak ketrecze»*. (K7 b. és K8 a.) *«Mindem lakásnak mind kezdete, mind vége ondokság. Egyik köszeni a másikra a bort nagy kupával: A másik (tisztességgel mondva) az alfelével fogadgya. Egyik elkezd a kábálkodást és olyant hazud, hogy csaknem meghajolnak a grendák beléje. Egyik kérkeszik marhá-jával, maga szalmazsákon hál, mind feleségestül, gyermekestül: A másik dicsőkedik kazdagságával, nagy házával, maga ha tekinted, tahát alól üres, felyül nincsen semmi benne. Harmadik oly igen tudós, oly igen magyaráz, maga tiszta kába és bolond. Vagyon oly benne, ki még szeméremtestét nem fedezi be. Úgy iszik egynéhány benne, hogy még az ebeknek is elég jut benne. Revideden: efféliek megszűntek az emberségtől, elannyéra, hogy az ebek megutálják*

¹⁾ V. ö. evvel Bornemisánál (Másik része a ... tanúságoknak. Sempte 1574. 370. l.): *«Az gazdagok, vitézek, az nemesek, az parasztok is soha semmit sem szándékoznak, sem szólnak, sem művelnek kevélység nélkül. Még az disznópásztor is oly kőntöst kíván, kibe társai előtt mutogassa magát, és az paraszt is nemességet óhajt, az nemes uraságot: az úr herczegséget: az herczeg királyságot, az király császárságot, az császár Istenséget.»*

őket és a legyek megcsúfolják.» ¹⁾ (G3 a, b.) A lakodalmakon hegedő, lant, dob és síp járja. (J5 b.) A fonóháznál az ifjak éjjel tizenkét óráig tombolnak a lányokkal, és «egyéb aprólékot művelnek» velük. S a tiszta, felnőtt polgárok ezt még csak nem is tartják nagy dolognak. (I6 a.) Szemérmertlenség, fajtalankodás, erkölcstelenség elterjedt ifjak, férfiak s legkivált az asszonyok között. (G1, G2.)

A fényűzés és hivalkodás rendkívül nagyra nőtt. «Minálunk minden ember hivalkodni akar.» (G7 a.) A férfiak, de kivált az asszonyok ruhájában mindennap új ékesség támad, a sok öltözetcsinálásnak nincsen vége-hossza. (G7 b.) A lakodalmakon minden asszony a másiknál nagyobb, tekintetesebb és szebb akar lenni. Ötször olyan drága pénzen (12:60) vesznek sarut, mint régen, idegen országból hozatják hozzá a bőrt, az országbéli bőr nekik nem elég jó. Mind selyem ruhát kíván s drága gyöngyökkel, boglárokkal ékesíti magát. (G8 a.) A férfiak sem különbek. Azelőtt a polgárember eljárhatott a «fekete báránybőrrel bélelt hatzokába» nagy urak előtt is: de most nyest subában jár, hogy messziről a király kancelláriusának látszik. (G8 a.) A mives legény is mind felvarrja a róka farkát a nyakára, a bárány bőrt szőgyelli viselni. A régi posztókat megvetik, mind új a posztó, granát, félskarlát, egész skarlát, sája. A nemesi rend teljességgel mértéktelen mind öltözetében s mind ételében, italában. (H1 a.) De a «bokorból támadott» is, a közönséges ember is, látja a nagyságosnak fényességét s minden áldozattal, erővel azon van, hogy skarlátban, hajtott nyuszt süvegben mellessen a komaságra, avagy a mennyegzőre.²⁾ Holott a háza gondozatlan, hullik, fala hit-

¹⁾ Mások is leírnak efféle farsangi, korcsmai jeleneteket. Például *Bornemisza*: Első része a ... tanúságoknak. Komjáti és Sempte. 1573. LIX b, LX a. lap; Negyedik része ... Sempte 1578. 908 b, 909 a. lap; *Damasus Dürr* is, egy 1572-ben tartott prédikációjában, (l. Amlacher: Dürr ... 19, 20. lk.); *Tolnai Decsi Gáspár* a részegség regnáló bűnéről szólóban (Nagyvárad, 1584.). Decsi, lehet, hogy Heltai hatása alatt ír, mert ő 1565-ben Kolozsvárott tanítványa volt Heltainak s a Bonfini-kiadás elé ő is írt egy dicsőítő verset Heltaira. (Hist. Incl. Matth. Claudiop. 1565.) — V. ö. még *Tinódi*: Sokféle részegösről.

²⁾ Az öltözetben való fényűzésről l. *Dürrnél*: Da will ein itzlicher betler Sammat, Füchsenschauben, krumm madern hütt und Granat tragen. Man kent die leüt schier nichts Mehr einen für den andern für der prechtiger kleidung, ist der Mann ein handwerker aber ein Kaufherr, ist die frau ein bürgerin aber ein schusterin. Az ifjúság még fényűzőbb: Kompt einer zum schneider, so weiss er im nicht bald zu sagen, was er für ein Kleit machen soll, soll es ein türckisch rock sein, vorn Kurtz hinten lanck, mit spitzen ermeln, aber soll es sein ein pollakisch mentye mit drithalben goller. Daher kompts, wenn ein frembder solchs sihet, so weiss er nicht, wonen Türcken, pollaken aber Unger im landt. Még a parasztok is: die schemen sich schier ires standes, der grobes stifel und der groenröck, und wollen den stedtern nachthun. A kinek nincsen drága öltözete, der darf am Sonntag nicht bei die Maydt gehen. Manch armer gesell, der kaum ein phenning im leben vermag, der kaum die irten zalen kann, der kauft im ein Cronen federlein, das bekleckt er mit flendern, mit goldfedenen und tut hurlich daher, als wenns ein geborner ritter aber Cattana wer (l. Amlacher: Dürr ... 40., 41. l.). — Egy másik hasonló részlet *Dürrnél*: Dr. O. F. Müller: Gottesdienst in c. ev. sächs. Kirche in Siebb ... Seben, 1883. 39. l. — V. ö. *Bornemisza*: Negyedik része ... 545 b. lap.

ványul tapasztott s a macska hideg tűzhelyen gubbaszt benne. Az evésben is szertelenek az emberek. A lakodalmakon az étel a sok borstól ugyan fekete, a sok sáfrány miatt ugyan veres. (H1 b.) Sokan mennek tönkre ebben a mértéktelen életben, marhájukat lassan-lassan kihordják a házból, aztán beköszönt a szükség. A kapálást meg nem tanulták; a koldulást szégyellik, tolvajokká aljasodnak, vagy más latorságra vetik magokat: drabantoknak állnak be, életüket 2 forintért eladják s prédálják a szegény embereket; pedig, ha ütközetre kell menniök, úgy állnak ott, mint a törzsök. «Azon közbe, puff, úgy ütik agyon, hogy mindgyarást ledőlnek az ebbeknek.» (L5 a. b. és L6 a.)¹⁾

A közigazgatás és bíraskodás egészen romlott, a hivatalokban oda nem való, érdemtelen emberek vannak, a nemesi, polgári és papi tisztségekbe semmirevaló, erkölcstelen tobzódókat választanak. A nemesek szemében az a derék, nyájas, érdemes ember, aki nékik királyi módra fizet s a bort úgy hordatja a társaságnak, mint a vizet. (F2.) A városbeliek nem a jámbor, igazságszerető, jóeszü, békességes és istenfélő embert választják meg bírónak, esküdtté, — mert az ilyenek soha egy pohár borát sem látták, hanem inkább azt, a ki soha nem maradhat házábanál, mindég barátaihoz megy, éjjel tíz óráig együtt mulat velük s még hazamenet is beviszi őket házához, liktáriumot hozat, meg jó piros bort hozzája. Nem gondolnak avval, hogy

¹⁾ A társadalmi állapotokra tartozó eddig ismertetett helyekkel összevethetők Brant Sebestyén Narrenschiffjének 82. verséből ezek a részek:

Desgleichen zu unsern Zeiten auch
Ist auferstanden mancher Gauch,
Der sonst ein Bürger und Kaufmann war,
Und jetzt ein Edler und Ritter gar.
Der Edle gern ein Freiherr ist,
Der Graf ein Fürst zu dieser Frist,
Der Fürst die Krone des Königs begehrt; ...
Die Bauern tragen seiden Kleid
Und goldne Ketten an dem Leib;
Es geht daher ein Bürgersweib
Hochmüthiger, denn eine Gräfin thut ...
Was eine Gans an der andern nimmt wahr,
Drauf ist sie gerichtet ganz und gar, ...
Man sieht eines Handwerkmannes Weib,
Die Höhern Wert trägt auf dem Leib
An Rock, Ring, Mantel, Borte schmal,
Als sie im Haus hat allzumal.
Den Bettelstab manch Biedermann
Mit seinem Weibe drum gewann,
Muss trinken in Winter aus irdenem Krug,
Dass er thue dem Weib im Sommer genug;
Und hat sie heut Alles, was sie verlangt, —
Gar bald es bei dem Trödler hangt ...
In allen Landen ist grosse Schande,
Keiner begnügt sich mit seinem Stande!

Brantnak sok helye emlékeztet Heltai könyvére. A 76. vers például hasonló vonásokkal jellemzi a tobzódók hivalkodását, mint Heltai.

aztán másnap reggel, mikor a piacra jön, ránczos az arcza és «bojtos a feje beleje». (F3. F4a.) A falubeliek sem különbek. Plébános-választáskor egybegyűlnek «és mikor jól laktak immár, hogy a sok kolbásznak bűze, a fokhagyma és bor szaga, általverte fejeket», akkor kezdik csak el a választást. Nem köll nékik a jámbor pap, a ki sokat prédikál, a ki az egész községet szép egyházi énekekre tanítja, a ki a fonóháznál tomboló ifjakat megfeddi — azt a papot választják, a ki jól megitatta őket, úgy, hogy hat-hét pohár is jutott egy emberre, a ki nem szid, nem dorgál, mert alig prédikál háromszor egy esztendőben. (F4b—F6b.)

Rettenetes a polgár és a szegény ember sorsa az akkori idők ilyen fejedelmeinek, nemeseinek és bírának a hatalmában. A részeges és tobzódó fejedelmek, «miért hogy az ételbe és italba, mind reggel s mind estve foglalatossak, elfelejtik a szegény népnek nyavalyáját, gondgyokat sem viselik, pereket elhalasztják és vontatták esztendőről esztendőre. És miért hogy ők a tobzódásba foglalatossak, másnak engedik tiszteteket, hogy ítéljenek és törvényt tegyenek. A kinek vagyon osztán, a' keni meg az itilő mestereknek markokat: És a kinek értéke vagyon rá, hogy többet adhat, annak jobban foly pere. De a ki nem adhat: annak nincsen helye a törvénybe, nincs annak bizonsága: Elveszti ezokáért a pert.» (H6a. b.) Az urak nem gondolnak a szegény ember nyomorúságával, esznek, isznak, tobzódnak és minden gondviselést a tisztartókra hárítanak. A tisztartóknak pedig nem fáj a szegény ember fájdalma, «marasztják» a jobbágyokat, «elejtik külemb-külemb fortéllal, bírságolják, ijesztik; vadászszák az ajándokokat, meg sem szűnnek addig, míg erszényeket meg nem töltik. Az úrnak ómagának is kell, az is ró, vonson, nyúz, kóborl... a szegénynek csak mezítelen teste, gyermeke és felesége marad, egyéb semmi. Jaj e visszafordultságnak!» (H7a.)

Heltait rendkívüli haragra indítja a hatalmas uraknak romlottsága, alattuk valóiknak erőszakkal, jogtalansággal kínoztatása. Ráidézi a rossz fejedelmekre, nemesekre és bírakra a biblia lesujtó szavait, szembehelyezi velük a tisztességes urakat, azután mély megvetéssel és minden tartózkodás nélkül támad ellenük:

«Nyilván nem illik a fejedelmeknek, nemeseknek, bírának tobzódni és szüntelen lakásban forgani.» «Mert ezek minnyájan itt e földön az Uristennek heltartói. Illik ezokáért, hogy józanon tisztességbe élők és a jóságnak szeretői legyenek: hogy mindenkor készen legyenek mind éjjel s mind nappal, az ő alattuk valóknak igyeket tiszta észszel és jó tanácsccsal forgatni és szegényeket kártól megmenteni. Micsoda a nemes ember, ha e jóságok ő benne nem találtnak? Goromba pór, nem nemes: Noha e nevet viseli, hogy nemes. Igaz, mint a pispék a Biblia nélkül, nem pispék: hanem reves tőke: mint a szent Miklós faképe. Nem használ a név semmit a jóságos firfiú nélkül. Sok pórt találhatni, kiknek vajda nevek vagyon: De azért nem nemesek, sem vajdák; Titulus sine re.» Nemcsak az a nemesség, hogy valaki nyest subába öltözzék és a festett lóra felhágjon és úgy móráljon, hanem más dolog kell hozzá: «De vaj ki kevesen vadnak, kik ezt értik.» Pedig érthetnék, de nem akarják érteni. «Mert a tudós emberek ő köszték semmi böcsületbe nincsenek: ők semmit nem tanultak gyermekkorokba: Most sem taníttatták fiaikat:

egy scolára sem viselnek semmi gondot. Mikor fiok ennyet tanulhat, hogy egy levelkét meg tud magyarázni, elég azután: Maga ezt is nyavalyásul tudgya, hogy egynéhányszor szövétneket magyaráz szőnyeg helyébe: Azután mindgyarást lóra ültetik, hosszú sarkantyúval, lakásról lakásra megyen, eszik, iszik, tobzódik: Eszt sem említi, ha vagyon-e Isten, avagy nincsen: Vagyon-e tisztesség, nincsen-e. Ezen közbe meghal az attya: A fiú kiűzi az annyt a házból. Törvént kellene tenni a jobbagyoknak: tehát ennyét tud hozzá, mint a bagoly a Pater nosterhöz: Nem tudgya, hogy vagyon-e Decretum, avagy nincs. Azon közbe a nagy tobzódás miatt elvész a gyomra, megcsomószik a nyaka, meggörbed a háta, megtekenesül a hasa, és megtántorodik a lába. Ha látod távol, nem tudod megítélni, ha törzsek, avagy ember. E' következik a tobzódásból: Ez a gyönyörűséges boritalnak gyümölcse.» (I1. és I2a.)

Könyvben ugyan senki nem beszélt akkorig így, ilyen merész hangon a nemesekről, az ország urairól. Heltai maga is tudja ezt, de nem titkolja, hogy tudja. Amikor Antal így kifakad a nemesek ellen, Demeter közbeszól: «Hadd el ezt, jó Antal uram: ne szólj. Mert ha valaki a nemesek közül ezt hallaná: Vaj' mint haragodnék érötte: Talám a székebe idézne érötte?» Antal erre azt feleli: «Hadd idézzem: Majd mind el idézik őket az Uristen elejbe. Ott nagyobb harag leszen és nem használ ott a patvaria» . . . a Jézus Nazarénus mondja ott a szentencziát, a ki mindent tud és mindent lát. A szentlélek meg is jelentette, milyen lesz ez a szentenczia. «Mert ezt mondja a szent Pál által I. Cor. 6.: Tudgyuk nyilván, hogy ezek . . . a menyországot nem vészik avagy nem bírják. Bezzeg rettenetes szentenczia ez!» (I2a. és b.)

VIII.

A jobbágyság mellett.

A protestantizmus kárhoztatja a jobbágyok nyomorgatását, feddi a kegyetlen nemes urakat. Polgárság és jobbágyság. Miért panaszkodik a polgárság a jobbágy sorsán? Az igények lefokozásáért való mozgalom s a jobbágyok nyomorúsága ellen való támadás összefüggése.

Hogyan támadt a XVI. században az igények lefokozásának szükséglete, micsoda mozgalmak keltek nyomában, mi része volt ebben a reformációnak, — ennek fejtegetését küldöttük előre, a részegség és tobzódás dialogusának bemutatása elé. Nem magyarázzák meg kielégítően e bevezető fejtegetések a dialogusnak azoknak a részeit, melyek nem a fennen való élet ellen hadakoznak, hanem a jobbágyság szörnyűséges sorsa ellen fakadnak ki s kíméletlenül támadják, félelmetlenül fenyegetik a kegyetlen nemes urakat. Az ilyen részekben a nép «felébredt jogérzetének» (Beöthy) képviselőjeként jelenik meg Heltai. Ítéletét rendkívül erős meggyőződéssel mondja ki, szánalma már elkeseredéssé. a fájdalom gyűlöletté erősödött. Mi vitte Heltait errefelé, mi sodorta őt azután egyre szélsőbb irányba, annak a beható fejtegetése nem ide való, azt a fabulákhoz kell kapcsolni, melyeknek csak egy darabja is, az utolsóelőtti, (a nemes ember és ispánja, az ördög¹) erről többet mond, mint a dialogus mindenestül. Itt csak néhány szóban foglalkozunk evvel.

Nemcsak Heltai emel szót ebben a korban a jobbágyságért, hanem majd mindegyik protestáns író. Az urak kegyetlenségét és zsarolását ép úgy feddik, mint fényűzésüket és tobzódásukat, a telhetetlenséget nemcsak az evésben, ivásban, öltözetben, de a jobbágysarczolásban is kárhoztatják. Együttérzés a jobbágyokkal, harag vagy akár gyűlölet a nyúzó, fosztó földesurak ellen, — ezeket az érzéseket a magyarországi protestáns irodalom igen sokszor fejezi ki és igen sokszor kíméletlen erővel, szenvedélyesen, meg nem rettenő bátorsággal. Mi táplálja ezt a rokonszenvet és szánalmat, mi fűti a gyűlöletet? Erre nem ad feleletet az, ha megállapítjuk a vádak igaz voltát, reámutatva az 1514-es parasztfelkelésre és eredményére. A reformátor-írók nem a parasztság szószólói, hanem majd valamennyien városi emberek, erősen részt vesznek a városok helyi közügyeiben, a

¹ Mellesleg : ezt a mesét elmondja, de csak egész röviden, Bornemisza Péter is az Ördögi kísérletekben : Negyedik része a . . . tanúságoknak. Sempte. 1578. 903. l.

polgárság érdekeit képviselik, a minthogy a protestantizmus tulajdonképeni hordozója minálunk is a polgárság. Város és vidék, polgárság és parasztság között pedig nem volt szíves viszony; sok ellentét választotta el a kettőt egymástól. Szembenállottak egymással, mint vevők és eladók; az iparos árait, kínálatát védte és segítette a czéh, a hatóság, a paraszt árait semmiféle szervezet nem védte. A város a vidéki termelésnek főpiacza; a környék termelése alá van rendelve a városnak: az állandó vásárlás a fogyasztók nagyobb tömege mellett magával vonja a termelők függését; a város őrői és kiküldöttei zaklatják a környéket; kölcsönösen egymásra vannak utalva, de a vidék mindig nehezekebb, tehetetlenebb, szervezetlen és ellenállásra gyenge. A város iparpolitikája mindig azon volt, hogy a vidéktől elvonjon lehetőleg minden ipari tevékenységet, minden nyersanyagot, — s ebben a törekvésében rendszerint még uralkodói kiváltságok is támogatták. A paraszt sokszor adósa a polgárnak, a polgár uzsorása a parasztnak, a város zsarolója a vidéknek. A városok legtöbbször maguk is földesurak és földesúri jogukat kíméletlenül érvényesítik. És mindezzel még az is összefügg, hogy a környékbeli parasztok összetartottak a városok szegényebb elemeivel, plebejusaival, a vezető módosabb polgárság állandó ellenzékével.

A városi polgárság együttérzését a parasztsággal, mit Heltai s még sok protestáns író meg zsinat oly erős áthatottsággal fejez ki, minden bizonynyal táplálta a polgárságnak és a parasztságnak közös ellentéte a hatalmaskodó urakkal szemben, közös elkeseredése a zabolátlan nemesség kegyetlen, pusztító dúlásain. Ám ez a közösség, melyet annyi ellentét és szembenállás lazított és feszített, mely valóságos szövetezésre persze soha sem is vezetett, csak időnként és helyenként kelthetett szánalmat és együttérzést, ez még nem magyarázza meg, miért lett a földesurak jobbágypusztítása ellen a tiltakozás és feddés oly általánossá és állandóvá.

Hogy a polgárság ne tűrje szóttalanul, de kárhoztassa a parasztok nyomorgatását, ahhoz nem volt szükség az urakkal szemben való közös ellentét közvetítésére, a mi különben sem ad elég okot erre. A mikor a polgárság a jobbágyság agyongyötrése ellen tiltakozik, ezzel olyan állapotokat támad, a melyek néki magának is tűrhetetlenek, őt magát is elszegényedésre vitték, hanyatlásba döntötték, pusztulással fenyegették. A jobbágyság súlyedése ebben a korban már fenékre ért, elnyomtatása tovább fokozható nem volt, odáig jutott, hogy immár veszendőben voltak minden termelő munka feltételei. A parasztság örömtelenül, remény híjján, kedv és akarattal nélkül, immel-ámmal, alig-alig végezte munkáját, igen nagy része pedig csak rabolt, gyilkolt, szökött, éhen veszett, — de nem dolgozott. A polgárság kénytelen volt felismerni, hogy a jobbágyság teljes elzüllesztésével megrendült és összezilálódott az az alap, mely az egész társadalomnak és az államnak is, minden osztály jóllétének, boldogulásának, avagy csak fennmaradásának is a XVI. században még inkább egyedüli alapja volt. mint a középkor utolsó századaiban: a földművelő munka.

A jobbágyság sorsán való panaszkodás és felháborodás ezért kerül a protestáns írók könyveibe, a templom katedrájára s a zsinatok czikkelyei közé. Ezért — mert általános társadalmi szükségletté lett

az, hogy a jobbágy áldatlan sorsát törvénnyel, joggal, jobb bánással valamennyire megenyhítsék. Hiszen ez a szükséglet még a földesurakat is rákényszerítette annak a belátására, hogy az általános inségnek egyik legfőbb oka éppen a tömegek elnyomásában van. A mit Heltai a hatalmasokra és kegyetlenekre dialogusában és fabuláiban ráolvasott: hogy az Isten igaz, ő boszút áll a szegényekért, mint meg is mondotta: ne bántsátok a szegényeket, mert én hozzám kiáltnak!¹⁾ ezt abban a korban a hatalmasok és kegyetlenek néha maguk is átérezték s bűnbánó rettegés vett erőt rajtuk. Az országgyűlési végzések tele vannak a karok és rendek megalázkodott szavával, dekrétumokba foglalják a maró önvádat, hogy a mindeneket sujtó nagy nyomorúság azért van. Isten a sok csapást rájuk azért róttá, mert a «megkeseredett és megbúsult szegények» fohászzkodása, a nyomorogatott, nyúzott, mellyesztett jobbágyok jajkiáltása fölhatolt az egekbe és kihívta Isten boszúló haragját.²⁾ És valóban, az országgyűlések s a vármegyei törvényhatóságok, «azért, hogy a Mindenhatónak haragját magoktól elhárítsák és kegyelmét elnyerjék,» (1547: XXVI., 1556: XXVII. t.-cz.) tettek is olyan enyhítő intézkedéseket, melyeknek megtevése már a földesurakra nézve is az élet, a fennmaradás kérdése volt; a polgárságnak felháborodása és tiltakozása s a nemességnek fel-feltámadó büntudata lazított azoknak a társadalmi és gazdasági körülményeknek kényszerítésén, melyek a jobbágyok határtalan elnyomása felé terelték a földesurakat. Ama körülmények közt nem kicsiny fontosságú volt az, hogy a földesurak minden erővel ragaszkodtak megszokott emelt életmódjukhoz, nagy igényeikhez és szükségleteikhez. Ebben van az igények lefokozásáért való harcnak s a jobbágyok nyomorúsága ellen való küzdelemnek közvetlen összefüggése. A protestánsorkorbeli irodalomban ezért jelenik meg a két törekvés leg többször egyszerre és együtt, úgy mint itten is, Heltai dialogusában.

Mindamellett, hogy Heltainak ez a könyve oly sok vonással jellemzi a korabeli magyar állapotokat, mégsem valószínű, hogy Heltainak eredeti munkája. Már maga a dialogus forma német származásra vall. Erasmus és Hutten tették népszerűvé a beszélgetés formájának alkalmazását a korkérdések és a theologiai problémák eleven fejtegetésére. A reformáció korában a németeknél számtalan effajta dialogus jelent meg különböző irányok és törekvések szolgálatában.³⁾

¹⁾ L. Heltai LIX. fabulájának értelmét: Imre Lajos kiadásában 132—133. l.

²⁾ L. Heltai XCIX. fabulájának értelmét, Imrénél 247. l. — V. ö. Heltai szavaival az 1547. nagyszombati országgyűlés XXVI. czikkének ezeket a sorait: «a hajdan virágzó Magyarországnak semmi sem volt inkább ártalmára, mint a jobbágyok elnyomtatása, a kiknek jajveszékelése szünet nélkül emelkedik Isten színe elé.» Fraknói: M. országgyűlési eml. Bp. III. 1876. 107. l. — A Márkus-féle Magyar törvénytárban: 1526—1608. évi t.-czikkek Bp. 1899. 203. l. — Hasonló törvényezikkek: 1547: IV., VII., 1553: V., 1554: III., 1555: III., 1556: XXVII., 1559: XI., 1567: II. stb.

³⁾ L. Goedecke: Grundr. d. Gesch. d. d. Dicht. 2. kiad. II. 1886. 264. l. — Heinrich: A német irod. tört. Bpest. II. 1889. 198. l.

A részegség nyavalyájának ostromlásával igen sok ilyen dialogus foglalkozott, meg még egy műfaj, a mely szintén a reformáció korában lett népszerűvé: a Büchlein, a «Könyvecske» is.¹⁾ A híres Frank Sebestyénnek is van egy írása: Von dem gräulichen Laster der Trunkenheit, a mely számtalan kiadásban jelent meg.²⁾ Ilyen német dialogusból vagy könyvecskéből vagy több ilyenből fordíthatta vagy szerkeszthette, «gyűjtette» Heltai a könyvét. Az állapotok a két országban, itt is, ott is hasonlóak, lényegesen talán nem is kellett átalakítania forrását, de azért a részletekbe mindenesetre sok magyar különlegességet kellett beledolgoznia. Mindenképen eredeti az a nyomatékos, súlyos magyar beszéd, a mely az erkölcsös elmélkedéseket hadakozássá eleveníti — és esztétikai értéke a könyvnek ebben van. Történelmi értékére és hatására pedig közömbös, eredeti, avagy fordított munkája Heltainak. A kiket támadott, azok csak úgy érezték ütéseit, a kiket gondolkodásukban, ítéletükben megerősített, csak úgy lelkesedtek vagy indulatoskodtak vele — akár eredeti, akár fordított vagy szerkesztett munka volt. Az nem volt közömbös hatására, hogy kitűnően, megillető, meggyőző nyelven és észjárással s nagy erkölcsi bátorsággal volt megírva — ez pedig Heltainak az érdeme.

El lehet mondani erről a könyvről is, a mit Beöthy Zsolt 1886-ban Heltai meséiről mondott: «Valóban csodálatos, hogy protestáns kori irodalmunknak e kiváló becsű emlékét, művelődés- és irodalomtörténetíróink eddig nagyobb, megérdemelt figyelemben nem részesítették.»³⁾

¹⁾ Goedecke: Grundriss. II. 273. 277. 283.

²⁾ U. o. 10. l.

³⁾ A Vasárnapi Ujság 1868. évfolyamában Szabó Károly közölt néhány részletet a 3. és 4. részből. (486—487. lk.) Szabó nem ismerte az egész könyvet, mert azt írja, hogy csak négy része van. — Az ajánlásból idézni szokták azokat a sorokat, a melyek Heltainak magyarul tanulására vonatkoznak. Felhasználták a regélésre vonatkozó két passzusát. De máskülömben csak a címét ismerik és csak annyit mondanak róla, amennyit ebből a címből ki lehet olvasni.

TARTALOM.

Bevezető	Lap 3
<p>I. A dialogus megjelenése. — A könyvek feladata a magyar reformációban. Heltai Gáspár nyomdája. Heltai az erdélyi magyar egyházak reformátor-mindenese 1553-ig. Ezidőbeli könyvkiadásai. A vigasztaló könyvecske és a dialogus. A Kendi Antalhoz írt ajánlás. A dialogus célja</p>	4
<p>II. Társadalmi válság. — A mértéktelen életmód Európában az árútermelés, a pénzgazdaság és a nemzetközi kereskedelem kialakulása után kezdődik. Az alsóbb osztályok hamar elszegényednek. A XVI. század nagy nemzetközi válságai. Általános hanyatlás, kivált Németországban és Magyarországon. Le kell fokozni az igényeket. A reformáció a mértékletesség szolgálatában. Protestáns aszketizmus. Luther néhány nyilatkozata</p>	10
<p>III. Magyarország anyagi válsága. — Magyarország gazdasági fejlődésének menete a XVI. századig. Az ország helyzete a német-olasz-keleti forgalmi rendszerben. A XVI. századbeli hanyatlás oka: a nemzetközi válság és a török pusztítás. Visszafejlődés pénzgazdagságról terménygazdaságra. Eredmények</p>	15
<p>IV. Igaz hit és kisebb igények. — Renaissance és fényűzés, tobzódás. Az elszegényedés után Magyarországon általánossá válik a hadahozás a költséges életmód ellen, a reformáció elterjedésével egyidőben. Írók, papok: Temesvári Pelbárt, Apáti Ferencz, Érdy-codex, Ozorai, Farkas András, Tar Benedek, Sz. Horváth András, Tinódy, Dézsi András, Sztárai, Ilosvai, Bornemisza, Damasus Dürer, T. Decsi Gáspár. Városok: Besztercze, Körömczbánya, Eperjes, Szeben, szász universitas, Brassó, Debrecen, Besztercebánya, Selmeczbánya. Egyházi rendtartások, zsinati végzések. Az ellenreformáció. Károlyi Gáspár a természet visszafordultságáról</p>	21

V. **Kolozsvár.** — A XVI. században K. is együtt hanyatlík az egész országgal. Az universitasbeli szászok versenye. A hanyatlás jelei. Heltai mégis az országos helyzet hatása alatt írta dialogusát. Iratainak aszkétikus jelleme. A mesék uralkodó eszméje. A dialogus hirdeti a takarékoskást a legnyíltabban s legközvetlenebbül

35

VI. **A dialogus.** — *Meséje:* A személyek: A józan Antal, a tobzódó Demeter. Egy héten át naponként találkoznak. Antal tanítja Demetert. Tanítása megfogán. Demeter átalakulása. — *Részei:* A summák. Aszketizmus: takarékoskás, mértékletesség. A tobzódás eredménye: elvesz a lélek, a test, a jó hírnév, a jó erkölcs, a szemérmesség; az emberek elszegényednek; ítéletük megromlik; háborúság, verekedés támad; az Istent megutálják; az általános gonoszság és züllés végre «közéletté» válik. — *Stílus, szólások:* népies előadásmód

40

VII. **A magyar társadalom a dialogusban.** — Nemcsak a tobzódást támadja a dialogus. Szertelen költekezés. Hivalkodás. Korcsmai, farsangi tobzódás. Lakodalmak. Erkölcstelenség. Fényűzés, magamutatás. Zabálás. De beköszönt a szükség. Züllés. Hivatali korrupció nemesek, polgárok, falubeliek közt. Romlott közigazgatás. A jobbágy nyomorgatása. A műveletlen, durva nemesember

48

VIII. **A jobbágyság mellett.** — A protestantizmus kárhóztatja a jobbágyok nyomorgatását, feddi a kegyetlen nemes urakat. Polgárság és jobbágyság. Miért panaszkodik a polgárság a jobbágy sorsán? Az igények lefokozásáért való mozgalom s a jobbágyok nyomorúsága ellen való támadás összefüggése

54

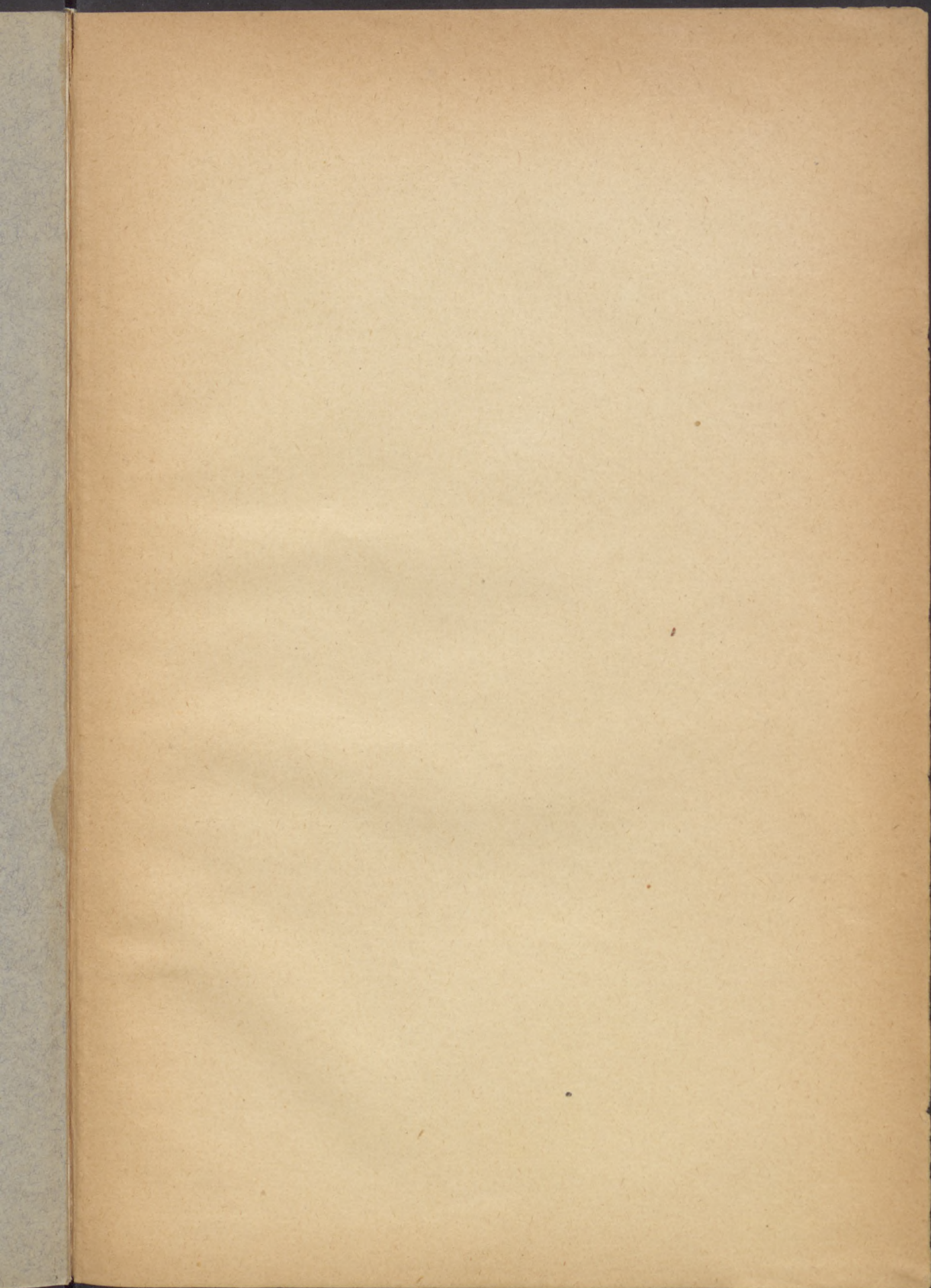

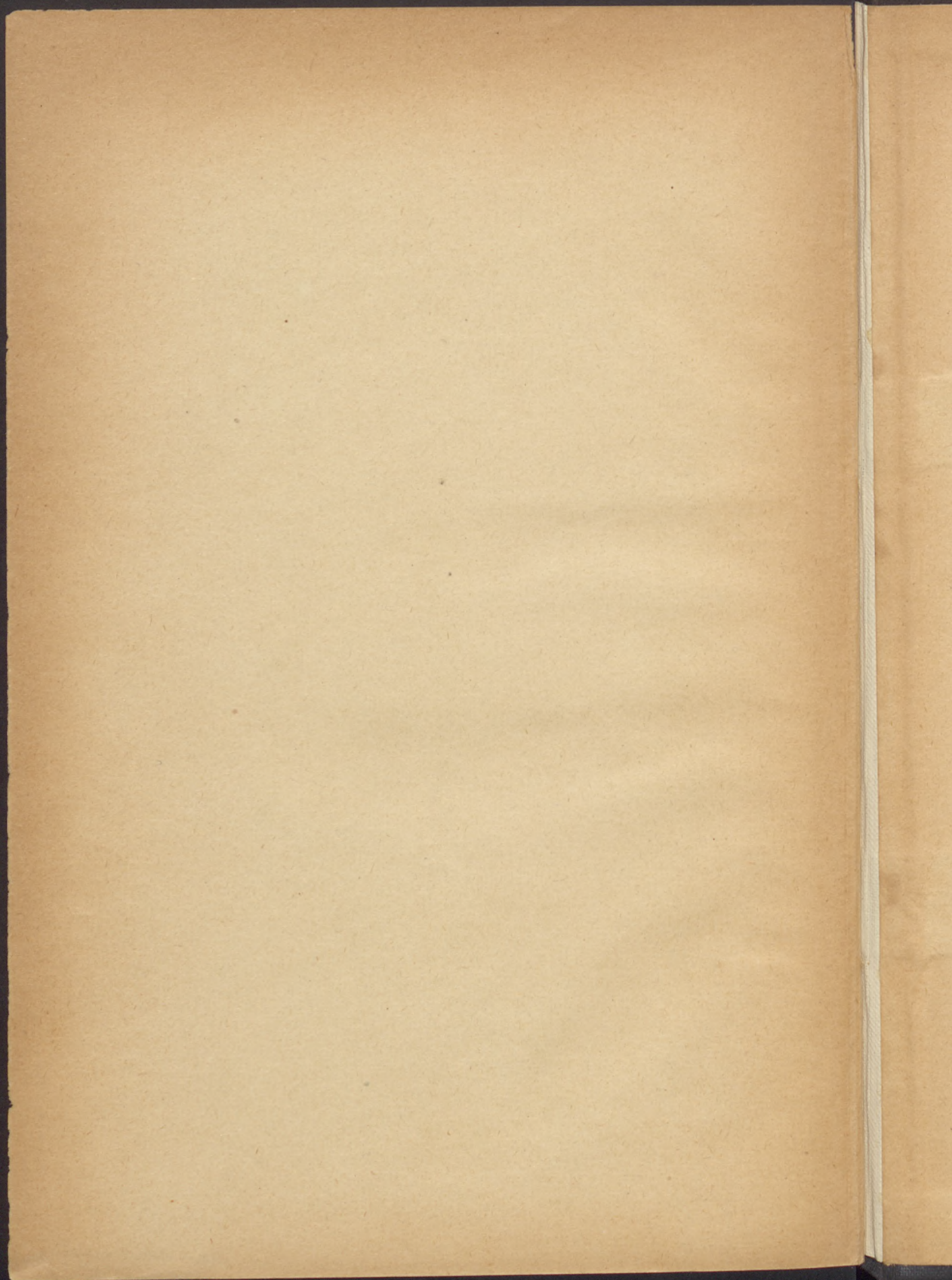

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

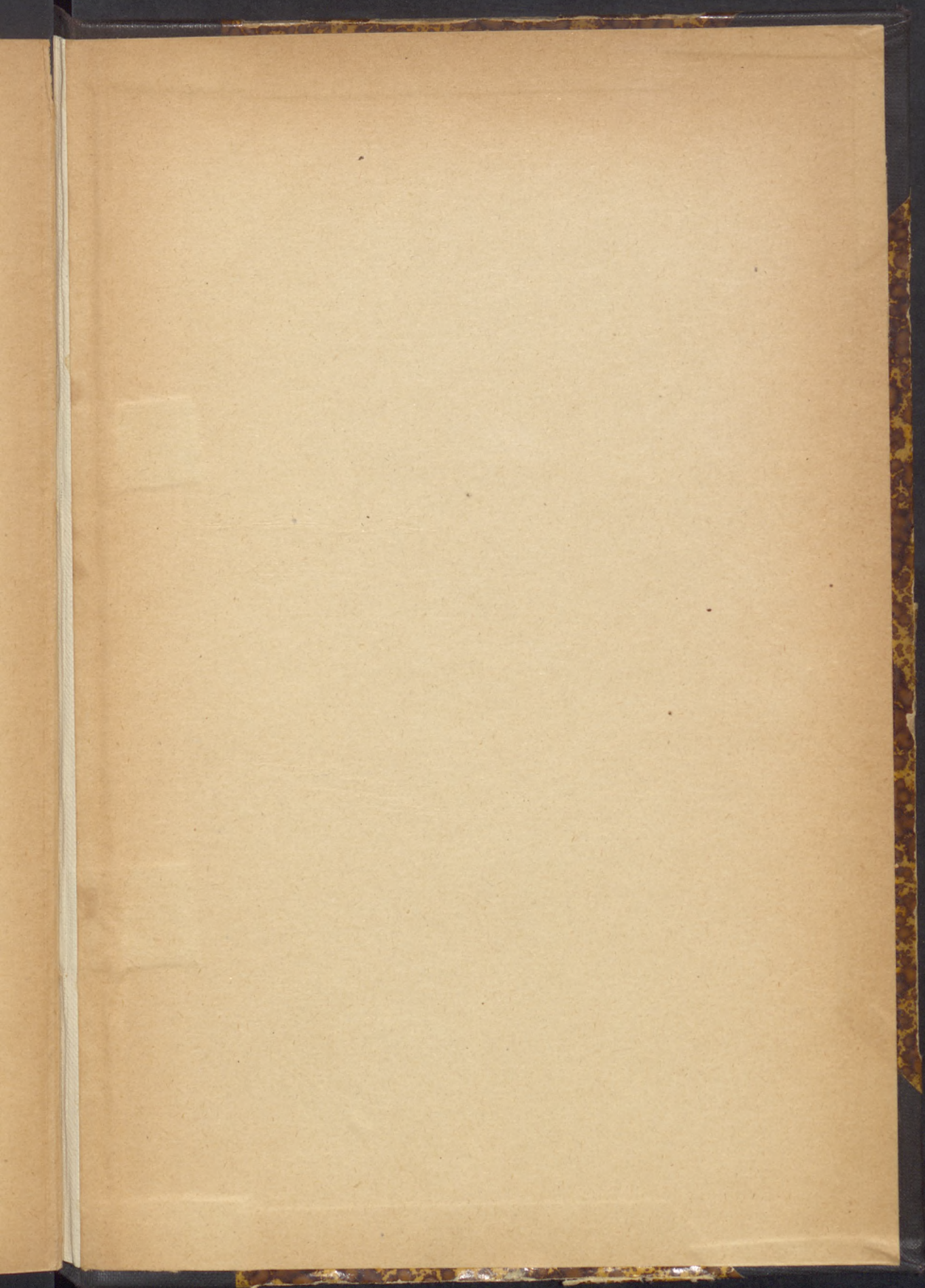

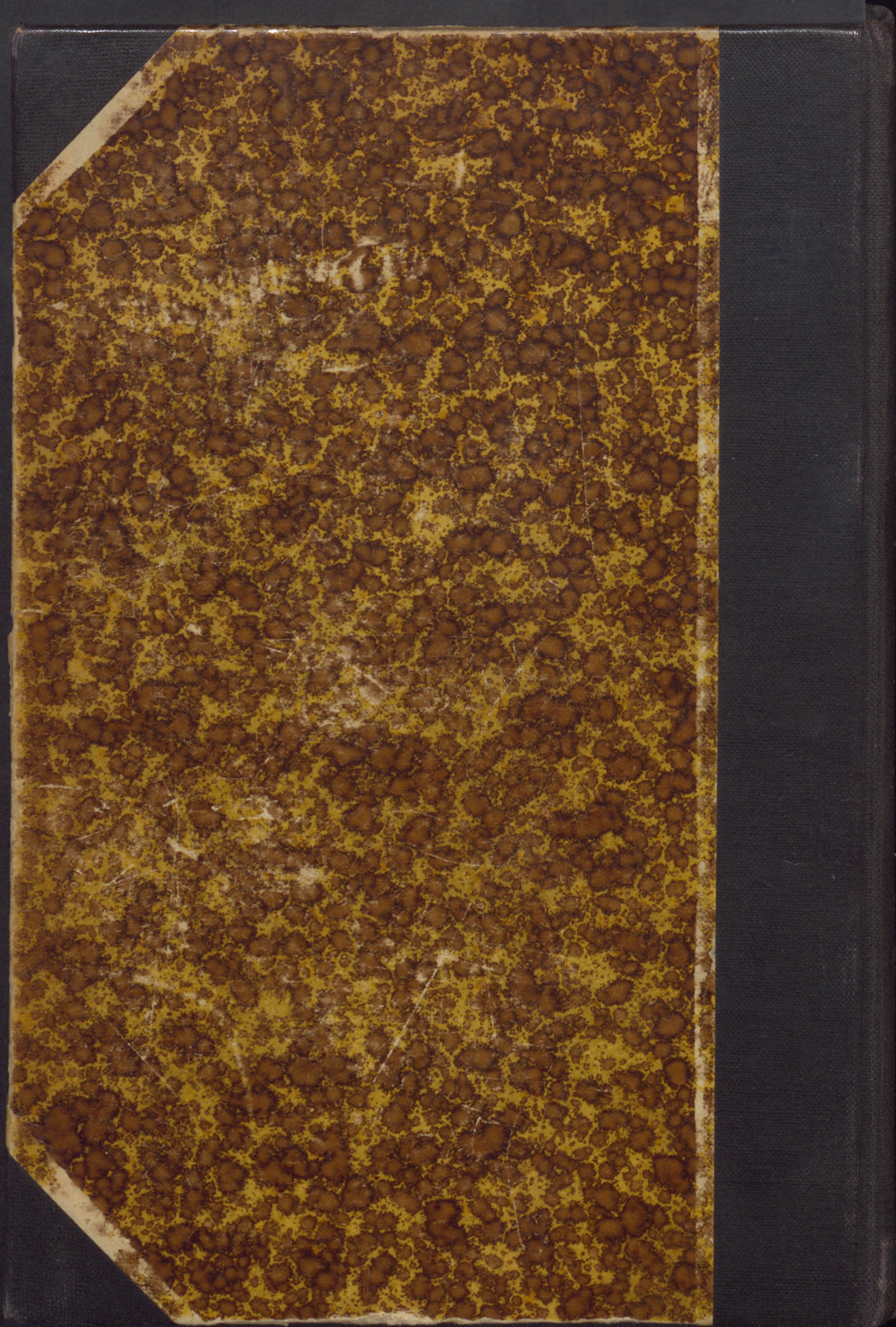

Ozóbel. Heltai Gáspár dialogusa

